ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИСТЕЦТВА, НАУКИ Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ.

ЗМІСТ:

Юрій Клен: Кортес 865
О. Теліга: Поезії 866
Б. Кравців: З сонетів 867
Р. Кедро: Мікельанджельо 868
Жан Боммар: Під охороною Аллаха 875
Е. Чехович: Совітське кіно 888
А. А. Фрідріхсен: Євангелії як історичні джерела 891
Ганс Штайнер: Астрольогія 894
М. Мухин: Драгоманов без маски 898
В-ль: Висліди пятилітки 911
***: Освальд Шпенґлер про „білу революцію" 914
з Б. Тенети: Заспів до поеми 923
Евген Маланюк: З Закарпатського Парнасу 924
з М. Рильського: З „Адоніс і Афродита" 928
Д. Д. Болячка демократизму 929
Др. В. Галан: Київська катастрофа 936
М. Л.: З пресового фільму 940
Бібліографія 941
Від Адміністрації 943
Нові книжки 944

РІЧНИК І. **ТОМ IV.**
КНИЖКА 12. ГРУДЕНЬ.

1933

НОВА адреса редакції й адміністрації: ЛЬВІВ, Чарнецького 26 м. 21.
Чекове конто П.К.О. 500·371.

„НОВИЙ ЧАС“

найбільш поширений і найдешевший щоденник
виходить щодня рано і коштує тільки **15** гр.

Місячна передплата — всього 2 зол. 50 гр.

„Новий Час“ приносить кожного дня відомости з усіх ділянок життя, кількістю інформацій дорівнує чужій щоденній пресі інформує всіх — про все.

Хто отже читає „НОВИЙ ЧАС“ — той знає все.

А платить за те денно 15 грошів
або місячно — 2 золоті 50 гр.
За кордоном річно 6 дол. амер.

Адреса: **„НОВИЙ ЧАС“ ЛЬВІВ, вул. Боїмів ч. 4.**

Телефони: 30-13 і 106-13.
Не гайте ні одної хвилини та сейчас замовляйте „Новий Час“.

Студенський Шлях

виходить, як місячник в 1—2 арк. друку. Річна передплата 7·20, з почтою 8·00 зл. п., адреса Львів, Супінського 21.

„Самостійна Думка“

Одинокий український національно-громадський та літературно-науковий щомісячний журнал на українських землях в Румунії.
Річна передплата у Польщі 16 золотих пол. Передплату можна складати в Центральнім Кооперат. Банку у Львові

Приймається підписка на ілюстрований літературний місячний журнал молодих письменників

„ДАЖБОГ“

що виходить у Львові під ред. Е. Ю. Пеленського.
Адреса: „Дажбог“, Львів, Корнякта 1/II. Конто Почтової Щадниці: 154.943. Передплата річно 5 зл.

П 12531/1933
Р.1 кн.1

ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИСТЕЦТВА, НАУКИ Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ

РІЧНИК І-ий

У ЛЬВОВІ

З друкарні Ставр. Інст. в піднаймі З. Медицького у Львові.

Львівська державна наукова бібліотека
№ 4275

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Зміст річника

(Числа вказують сторінки).

І. ПОЕЗІЇ

Б. І. Антонич. — Суворий вірш 82; Гострим ножем 245; Ніч на площі Юра 625.
Вадим. — Поезіє, розрадо одинока 802.
Роман Завадович. — Досвітнє 492; Народини візії 573.
Киднир. — Три генерації 245; Трактор і кінь 543; Татарські люди 665.
Юрій Клен. — Кортес 865.
Богдан Кравців. — З сонетів 705, 785, 867.
Теодор Курпіта. — Ранкове 221.
Наталя Лівицька-Холодна. — *** 83; Гріх 211; Під килимом 241; Під звуки вальса 242; За вогнем шкарлату 321; На чужині 322; З весняних настроїв 625.
Евген Маланюк. — *** 3; Строфи 84; Три поезії 164; З циклю Беатриче і Кармен 242; На Ельбі 321; Молитва 403; Ти 440; Візия 483; Паннонські Етюди 706; Присуд 785.
Леонід Мосендз. — Криниця ніжности 45; Ми були 402; Антимарія 626.
Н. —к. — Без присвяти 584.
Богдан Ніжанковський. — Сталю дні 165.
О. Ольжич. — *** 2, 83; Японії, Візия 162; Геольогія, археольогія, антропольогія 245; *** 401; Поезії 546; Наш Табор 750.
М. П. — Настане час 166.
М. Підлужний. — Поворіт 705.
М. Постригач. — Місто 147; З циклю День 482.
М. Т. — Золотий вік 552.
Олена Теліга. — Відвічне 85; Поворот 163; Танго 323; Подорожній 421; *** 627; Літо 651; Вірність 724, 866.

з *Ш. Бодлєра* (Кітки) — 758, з *Марка Вороного* (Земля) — 804, з *М. Рильського* (Чумаки) — 832; (Адоніс і Афродіта) 928, з *Б. Тенети* (Заспів до поеми) 923.

ІІ. БЕЛЄТРИСТИКА Й СПОМИНИ.

М. Бажан. — Андрій Ворон — Гуцульська помста 257; Марійка пастеркою 409; Шпіон 493.
Юрій Г—н. — Їх прийшло дванацять 632.
Ю. Горліс-Горський. — Аве Диктатор 410.
Волод. Галан. — 31 серпня 1919 р. 733; Київська катастрофа 936.
Р. Кедро. — Мойсей Мікельанджельо 868.
Волод. Кедровський. — Погроми на Україні.
В. Королів-Старий. — Тобілевич-Садовський 291.
Яр. Курдидик. — Думка 403.

Леонід Мосендз. — Засів 162, 248; Вічний Корабель 708.
М. Озерський. — Записки на маргінезах 774, 817.
Улас Самчук. — Віднайдений рай 324; Поцілунок 787.
Степан Смаль-Стоцький. — Немолів 86, 187, 267, 338.
М. Середа. — Степове 628.
Олена Теліга. — Або-або 4.

Марджери Бавн (пер. М. Струтинської). — Безсмертні гріхи 100; *Боммар* (перекл. Ю. Пирогової) — Під охороною Аллаха 875; *Рене Альбер Гізман* (пер. Ю. Пирогової) — Зустріч 423; *Джон Голсворси* (пер. Г. Чикаленко) — Люди, що дотримують форми 262; *Себастиян Гоо* — Кітка 422; *В. Бляско Ібанєз* — Милосердя 9; *Жорж Іман* (перекл. С. Куликівної) — Мовчати 175; *Е. Кейзер* — Смертельна машина 794; *Катерина Мансфільд* (пер. Ганни Чикаленко) — Філіжанка чаю 494; *Андре Моруа* (пер. Лідя Б—кої) — Ірена 233; *Ляйм О,Флягерти* (пер. Марії Струтинської) — Дика коза 647; Жиди й Вікінґи 725; *Ірмгард Фінк* (пер. М. К.) — Гірська виправа; *М. Хвильовий* — Вальдшнепи 501; *Артур Юст* — Подорож барона Мінхгавзена в країну Совітів 135.

III. КРИТИКА ЛІТЕРАТУРНА, ПУБЛІЦИСТИКА, НАУКА, МИСТЕЦТВО.

М. Андрусяк. — З найновішої літератури про Мазепу 284.
О. В. — На світовій шахівниці 58; Крах пятилітки 140; Початок кінця 847. *В-ль.* — Висліди пятилітки 911.
Михайло Гайворонський. — З музики 657.
Б. Галайчук. — Культура низів 32; *І. Гончаренко.* — Техніка державного перевороту 212; Літературні пелюстки 549.
Devius. — Галицькі перспективи 146.
Дм. Донцов. — Совітська молодь 17; Його Милість Іван Мазепа, гетьман 42; Партія чи Орден 116; Колтунський консерватизм 222; Сумерк марксизму 299; Кінець рос. революції 374; Пасмиста гиена 458; М. Хвильовий 591; Агонія большевизму 673; Конгрес мертвих душ 763; Болячка демократизму 929.
З. — Франко-російський союз 370.
С. Змунчилло. — Антемуралє 819.
Х. К. — Про Мазепу 839.
Мирон Кордуба. — Зїзд істориків в Варшаві 771.
В. Кубійович. — Українська людність в Польщі (статистика) 574.
Д. Л. — Кепський жарт індустріялізації 835.
М. Л. — З пресового фільму 74, 151, 231, 312, 389, 469, 611, 698, 775, 851, 940.

А. Лєнчик. — Франко проти Драгоманова 585.
Юрий Липа. — Розмова з порожнечею 334, Пан Йовіяльский 775; Розмова з минулим 822.
Лука Луців. — Чи справді визволення? 106; Наш житєписний роман 435; Вальтер Скот 660.
Евген Ляхович. — Економічний націоналізм 446.
Е. М. — З мойого блькноту 73.
Евген Маланюк. — Виставa совітської пластики в Варшаві 384; З закарпатського парнасу 924.
І. Федорович-Малицька. — Вистава УТПМ у Львові 111; *Biennale* 279, 347, Паризька вистава в Націон. Музеї у Львові 430.
К. Мирський. — З ґалєрії фінансових ґеніїв 65.
Лєонід Мосендз. — Ще крик у порожнечу 114; Джон Ґолсворси 220.
М. Мухин. — Драгоманов без маски 736, 805, 898.
Олександер Наріжний. — Соціялістичним критикам 665; Нищення українського населення голодом 751.
Симон Наріжний. — З петербурського словянознавства 47.
В. Остапів. — Кольпортерове хождение по муках 467.
Я. Правобережний. — Затрування душ 609.
А. Річинський. — Боротьба душ у Достоєвського 361.
Юліян Романчук. — Лист до редакції 309.
Улас Самчук. — Крик в порожнечу 53.
о. Ст. Смачилло. — Протикатолицькі упередження 203.
А. Ст—ий. — Англійська дитина 694.
В. Стерницький. — Проблєма молоді в Німеччині 355; Стиль нового покоління 441.
Е. Чехович. — Совітське кіно 888.
***** Освальд Шпенґлєр про білу революцію 914.
Аксель Шмідт. — Праця в Німеччині 759.
Гордій Явір. — З німецьких вражінь 813.

К. Брертон. — Провідник по царстві жінки 833.
А. де Віоліє. — Японська дитина 209.
П. Ґентізон. — Італійська молодь 843.
Георґ Зіммель. — Як формуються суспільні форми 553.
Ж. Меєр. — Молодь Єгипту 746.
М. Мезенцев. — Технократія 453.
А. Мішо. — Варвар в Індії 696.
Е. Сінклєр. — Мертвий Дім 200.
А. Сюарез. — За і проти Ґанді 70.
А. Тербюн. — Вага насміху 353.
А. Фридрихсен. — Євангелії як історичні джерела 891.
Е. Шварцвальд. — Нарікайлам 15.
Шов ов Донфермляйн. — Процес Ісуса Христа 273.
Ганс Штайнер. — Астрольогія 894.
Бібліографія — 75, 155, 232, 314, 393, 474, 619, 700, 777, 856, 943.

Передплачуйте на 1934-ий рік

„ВІСТНИК“

Виходитиме так само **точно** в наступнім році як і в минулім!

Єднатиме — як і досі найвидатніші літературні сили Галичини, Волині і вигнанщини!

Не схибляючи з раз обраного шляху, вестиме дальшу боротьбу з колтунерією й мертвими доктринами минулого!

Поборюватиме, як і досі соціялізм, радикалізм і драгоманівщину, марксизм, реакційний консерватизм, інтернаціоналізм!

Пропагуватиме культурну єдність з Заходом і громадські кличі новітньої Европи!

Обстоюватиме потребу духового переродження народу й викорінення серед нього плебейської психіки.

Передплата виносить:

На рік — зол. 23
На півроку — 12
Квартально — 6·60
Поодинока книжка коштує 2·20

Лише 20 золотих заплатить **за цілий** рік той, хто одноразово пришле ті 20 зл. **до кінця січня 1934.**

Ціна 23 (річна) і 12 (піврічна) — лише для тих, хто її платить не ратами, а відразу з гори!

З огляду на великі страти, які понесло Вид-во в наслідок спаду курсу доляра, **передплата для заграниці** (з Америкою включно) від тепер виносить **30 (трицять) золотих** або рівновартість в чужій валюті. Фактично ця ціна **є нижчою** від минулорічної, що виносила майже 36 золотих (4 ам. дол.)

Передплачуйте. Користайте з знижки! До кінця січня!

Передплату слати на **нову адресу** — Львів, Чарнецького 26 м. 21.
Чекове Конто ПКО (Львів) — 500.371.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Ш
П 12531/1933
Р1. кн. 12

Юрій Клен

Кортес

(два сонети)

1.

В казковий край, під пальми і агави,
Де стигнуть темні ґрона островів,
Тебе помчала далеччю морів
Жадоба золота, пригод і слави

Вкривались багрощем її заграви
Дзвінкі вітрила легких кораблів,
І бачив десь за безміром пісків
Незнаний скарб заморської держави.

Роками мрію ти плекав: тепер
Вона встає між голубих озер,
Жива, втілившися у камінь зримий.

Дивись: он проти сонця мерехтить
Та Мехіка з дахами золотими,
Що як сурма, в легендах прогремить.

2.

Мабуть нераз вони в дитячих снах
Тобі ввижалися: чудні, далекі,
Золотошкірі і сумні ацтеки
З погордою в потьмарених очах.

І бачив ти крізь млу й прадавній жах,
Як ідолів роззявлені пащеки
В диму пожарів репались від спеки,
І злото сліз текло їм по щоках.

Згадавши, ти спинив коня в задумі.
Зеленопере царство Монтезуми!
Невже воно — лиш марево і міт,

Що спопеліє й щезне димом чорним
І тільки диким квітом неповторним
Цвістиме в спогадах прийдешніх літ?

ЛБ АН УРСР
Ш. П. 4275

* * *

Ніч була розбурхана та тьмяна,
Вітер грав і рвав помяті струни,
Я пила самітньо аж до рана
Темну розпач — найгіркіший трунок.

А під ранок, зором помертвілим
Розгорнувши спопелілий морок,
Віднайшла я ненаправний вилом
На землі, на небі і в просторах...

Та в душі, як день слабий і сірий,
Прокидалась втіха блідолиця,
Щоб навчать її своєї віри:
У житті нічому не молиться.

* * *

Моя душа й по темнім трунку
Не хоче слухати порад,
І знову радісно і струнко
Біжить під вітер і під град

Щоб заховавши мудрий досвід
У скринці без ключа і дна,
Знов зустрічати сірий розсвіт
З вогнем отрути, чи вина...

Щоб власній вірі непохитній
Палить лямпаду день і ніч,
І йти скрізь грудні — в теплі квітні,
Скрізь біль розлук — у щастя стріч.

А перехожим на дорогах
Без вороття давать дари,
І діставать нові від Бога,
Коли не вистарчить старих.

* * *

Не любов, не примха й не пригода —
Ще не всьому зватися дано!
Ще не завжди у глибоких водах
Відшукаєш непорушне дно!

І коли твоя душа воскресла
Знову мчиться у осяйну путь —
Не питай, чиї надхнені весла
Темний беріг сміли відштовхнуть.

Не любов, не ніжність і не пристрасть...
Але серце — збуджений орел!
Пий-же бризки свіжі та іскристі
Безіменних, радісних джерел!

Львівська державна
наукова бібліотека

Богдан Кравців.

З сонетів

I.

Вітражі грат — так ніби в буцигарні,
Гудуть перéбовком глухим орґани,
Кадила дим сотається із грани,
І з двору тягнеться сопух пекарні.

Гуртами скупчилися вязні карні
Оті, що смерть чинили, зло і рани, —
І круглий капелян слова догани,
Казання їм лепече незугарні.

Яж бачу: Ось Христос іде по наві
І до злодюги, вбивці, заведії
Схиляється із добрим словом: брате!

І руки всепрощаючі, ласкаві
Кладе на пристрасні уста, на вії,
На людське серце порване, щербате.

II.

Червоних мурів цямрині чотирі —
І в глибі двору вязнів чорне коло
Повзе, снується кроком вялим, кволо —
І йдуть горою і дощі і шквирі.

І тільки часом, як в огнянім вирі
Зринає ранком сонця світле чóло. —
То крайчик мурів іскриться навколо
Й палають вікна, мов рубіни щирі.

То видно: довгим рядом по екрані
Навсоняшного муру йдуть безвпину,
Кудись правцюють тіні тих, що в колі.

Хвилину йдуть, тремтять у мряці ранній,
І вже в куті, схиливши чóла, спину, —
Зіходять в нетрі мороку поволі.

Р. КЕДРО

Мікельанджельо.

Umfaßt, umgrenzt hab' ich dich, ewig Sein
Mit meinen großen Linien fünfmal dort.
C. F. Meyer.

Сестрі присвячую.

Посеред окрухів каміння, серед
Вапна й красок, помостів і драбин,
Перед лицем Єгови у Сикстинській
Стояв він, Мікельанджельо, мистець.
Він мовив до мальованого бога:
Ось я створив тебе, грізний Єгово!
Я дав рукам твоїм велику владу
Творити світ і дунути життя,
Значить — я творю світ, даю життя.
Без мене хтоб тебе відчув, пізнав
І переможений тобі піддався?
Моєю силою, моїм життям
Напоєний будеш ти людське серце
Собі корити й здобувати в вірі
Й переформовувати і творити.
І скільки людських душ прийде до тебе
І в подиві для величі твоєї
І сили і краси тобі віддасться,
По твоїй волі житиме й коритись
Твоїм законам і тебе любити
І догодити схоче всім тобі.
Будеш володарем людей, будеш їх Богом
І світ кружлятиме довкола тебе.
А джерело твоєї сили — я!
О, якби ще мені такої сили,
Щоби весь світ я міг перетворити
По моїй волі, як мистецький твір...
Відчинено Сикстинськую каплицю
І нарід став збиратися у ній.
Захоплені, побожні, підіймали
До неба очі повні захвату
І віри і надії і любови
І бажання спасення душ своїх,
Непевного жаху перед гріхами
І перед пеклом вічної заглади.
І до мальованого бога слали
Слова покори, жалю, віри й просьби
І благання і сльози й жертву душ —
Молилися Єгові у Сикстинській.
А Мікельанджельо стояв і слухав.
Душа розбурхалася в нім до дна
І зависть, біль і почуття образи
Залили серце горде і самотне.
Вже опустіла вся Сикстинська й ніч
Проплила вікнами між темні мури
І довгі тіни впали від лямпад,
А він ще все не виходив з каплиці.
Несмілий сторож з брязкотом ключів
Приплівся до дверей, заглянув, ждав,
Хотів озватись, та не мав відваги.
А Мікельанджельо ціліську ніч
Боровся і ходив, стискав долоні

І до мальованого бога слав
Якісь слова, незрозумілі й дивні.
На другий день він знов стояв у тіні
Холодних мурів; ждав на вірних Бога.
Вони прийшли і знов молилися
В покорі й послусі Незнаному
І Всемогучому, що світ створив
І що дає життя дочасне й вічне.
А він, що сотворив ту вічну силу,
Що оживив її своєю кровю,
Стоїть один, забутий і незнаний.
І Мікельанджельо рішучим кроком
Посеред храму вийшов і піднявши
Угору руки, закричав до всіх:
Ви молитесь мені, бо він є твір мій!
Я дав йому життя і силу й велич
І володіння вашими серцями;
Ви молитесь мені! —
Товпа побожних,
Здивована, широким, повним кругом
Його обняла, що стояв самотно,
Немов осуджений, чи прокаженний,
З блідим лицем. — Що він таке плете,
Той бородач з гидким, розбитим носом? —
Озвалися моторні й злословиші
І сміх приглушений де-де розлягся.
Це Мікельанджельо, Буонароті —
Шептали свідоміші, — це йому
Святий Отець ласкавий дуже й щедрий
Віддав мальовання отсього храму. —
Товпа принишкла трохи. Та озвались
Знов голоси: Чого ти хочеш, майстре,
Від нас? Чого він хоче, добрі люди?
Чого тобі від нас потрібно, пане? —
А він стояв блідий; відтак промовив:
До кого молитесь, сліпі ви дурні,
До стін? До фарб? Чи до казок дитячих?
Якби не молот мій, мої краски,
Де був би храм ваш, бог ваш всемогучий?
До кого ви тоді молилисьби?
Сліпі, незрячі! Адже це мій твір!
Я дав йому ту дивну божу силу,
Що вам серця покорою молитви
Проймає й корить праву вічности.
Я вам даю ту вічність, щоби вас
Із вашого звіроподібного.
Приземного життя підняти вгору,
Щоб вас богоподібними зробити.
Я бог ваш! —
Люд зворушився і грізно
Озвалися в товпі слова ворожі:
— Це богохульство! Ні, він божевільний;
Він богохульник; син діявола!
Під суд, під суд його; ні, на костир!
Камінням бийте; гей, сюди каміння! —
І простяглися вже кріпкі долоні,
Грізні, ворожі і немилосерні,
А стиснені уста метали люті,
Страшні проклони. Він був сам один.

Тоді якийсь священник появився
І так промовив: — Люди, слухайте!
Святий Отець вам не велить торкати
Отсього чоловіка. Відступіться!
Сіньор Буонароті під його
Високою рукою: Його Святість
Осудить сам, чи винен він, чи ні. —
І вірні покорились ієрею:
Затихли крики і опали руки,
А Мікельанджельо схилив чоло
І мовчки вийшов зпоміж ворогів,
Що провели його непевним зором,
Переступив пороги храму й щез.
Ще довго мовчанка царила в зборі.

А як лямпади, борючись з пітьмою,
Кидали знову довгі, темні тіні,
Він знов, один, зявився у Сикстинській,
Заперши мідні двері за собою.
І ось Єгова понад ним у мряці
Нічних склепінь, могутний і байдужний,
Занятий творивом свойого світа;
Той сам Єгова, що його з нічого
Він сотворив, обдарував життям,
Натхнув якоюсь силою чудною,
Зробив невидимого видним оку;
Той сам Єгова видер власть йому
Над світом, над людьми, над ним самим
І ще тепер бере й його в неволю.
Ні, не піддамся, зміримось оба!
Ще молот мій цілий, долоня сильна,
А знищити творець твій має право.
Хай моляться без тебе свому богу.
Та — знищивши його, себе самого
Не знищу я? Не відберу собі
Своєї сили, змісту життєвого?
Ні, сила в мені, зміст мій є у мені;
Як, збуривши зовнішний твір мертвий,
Я можу духові підтяти крила?
Я хочу жити, жити і творити,
А цей мертвий, безвладний камінь сміє
Мені в дорозі станути, здавити,
Мою свобідну волю? Ні, ніколи!

Я дивлюся в твої могутні очі
І чую зависть, біль. Хто ти, грізний?
Чи тільки дивна мрія мого серця?
Як владною рукою будиш іскру
Життя в потужнім тілі Адама,
Прабатька мого. Вже відкрив повіки,
Підносить руку, дише, дивиться
Здивовано на тебе. Ти простяг
Долоню творчу й життєдайна струя
Спливає в нього. Зір твій всевидючий
Проймає серце: ти й мене створив?
Ах, ти — мене. Ні, я тебе створив!
Та сила й велич — кров мойого серця.
І як неволити мене ти можеш,
Як сміеш, плоде власного нутра?
Мій молот підійму і щезнеш ти,
Підеш в ніщо, звідкіль тебе покликав

Мій дух, моя рука і вперта воля.
А всеж — торкнув лиш пальцем ти, поглянув
І тіло Адамове оживив.
І ті, що тут молилися тобі,
Живі були і всі тобі корились.
А постаті мої є непорушні,
Хоч кров свою в них радби перелити.
Ти сильний, ти даєш життя і рух.
Чомуж не маю я такої сили,
Як ти? Ти непорушний там високо,
А все кружляє довкруги тебе,
Яж є живий і теплий, тіло й кров,
А постаті мої — холодні тіні.
Ти вищий є від мене, могутніший?
А хочби ти і сотворив мене,
А всеж ти твориш, хоч живе й рухливе,
Але незвершене, приземне, низьке,
І смертне, віддане у власть часу:
Давно вже Адам твій розпався в порох.
Яж творю тільки звершене й надлюдське,
Підняте понад час і над простір,
Я і тебе створив, великий творче.
Ось маєш владні, незглибимі очі,
Уста, що слово творива рекли
І руки, що ділили світло й пітьму —
Від мене маєш їх! Без мене ти
Бувби німий, сліпий, невидимий
І хто тоді корився би тобі?
Лиш через мене ти є владар, Бог!
І звідкиж влада, міць твоя над світом
І надомною? Власні мої руки
Мене скують залізними ланцами?
Ні, не угнуся! Видиво безкровне,
Зійди з твоїх склепінь, збори мене!
Ось я підношу бунт, я хочу стерти
Твоє лице в ніщо, звідкіль явилось,
І скинути ярмо твоє із себе,
Що наложив нетлінними руками.
Здержи мене, здержи, всесильний, вічний,
Опрись, як можеш, безтілесна сило,
Моїм долоням, мойому залізу.
Око Єгови, глянь, що роблю я,
Твій твір і твій творець. Цим раменем
Я бурю твій престол і власть. Тебе,
Мій твір найвищий, кров мойого серця,
Приношу в жертву свободі моїй. —

І Мікельанджельо взяв молот в руку,
Важкий, сталевий, і посеред пітьми
Таємних стін святині загуділи
Важенні удари й луна могутня
Відбилась від мрячних склепінь, як грім.
А відгомін пішов по Ватикані.
Настрашив сторожів нічних і збіглись
Поглянути, що діється в Сикстинській.
Надбігли і гвардисти папські, вдерлись
Крізь мідні двері у нутро каплиці
І незабаром Мікельанджельо
Побоєний, без молота, підляг
Насилі збройних і по папській волі

Важкі вязничні двері поза ним
Замкнулись глухо.
Дні минали й ночі,
Пусті, глухі, страшливі, безконечні,
А він лежав на пригорщі соломи
І думав, і боровся з власним серцем.
Часом крізь сон він простягав долоні
По молот, чи по пендзлі, по краски,
Щоб будувати величавий храм,
Та, пробудившись, під руками чув
Твердий, холодний мур — і притомнів.
В ночі крізь закратоване віконце
Зірки до вязня тихо зазирали
І моргали, мов глумились над ним.
Він відвертав свій зір і серед ночі
Часом промовив кілька слів до себе:
Страшна твоя, страшна, Єгово, пімста —
І затихала знов його вязниця;
Минали знову дні і ночі — вічні.
Аж раз озвались кроки в коридорах,
Ключі дзвеніли, скрипнули завіси
І Юлій Другий увійшов із блазном
До Мікельанджеля, велівши всім
Прибічникам остати за порогом.
Поглянули один одному в очі.
Успокоївся ти уже якслід? —
Промовив Юлій, бистро глянувши,
А сива борода його стряслася —
Мовчиш; замісць просити в нас прощення,
Згірдною мовчанкою відвічаєш
На нашу ласку й довготерпеливість. —
А Мікельанджельо підняв лице:
Просить прощення маю? І за що?
За те, що боронив свойого права? —
На папському чолі набігли зморшки:
Про право ти говориш? Як сліпий
Не бачиш вин своїх: ні богохульства,
Ні злого приміру, ні гордости,
А кажеш: право! Що то право є?
І звідки знаєш, що тобі належить?
Ви всі мистці, як діти; вам здається,
Що ви пани і творці цього світа,
Що він на те, щоб ви могли творити
І мати матерял у нім — і полив.
Вам і на гадку не піде, що він
Годує вас і якби так відмовив
Лиш грінки хліба, згинулиб ви всі.
Ти теж, немов сліпий-глухий говориш;
Чи ти не чув ніколи того слова,
Що між людьми зоветься: обовязок?
Хібаж ти не людина, як усі? —
А блазень обізвавсь: так, так, маестро,
Усі ми люди! —
Папа мовив дальше:
Ти як дитина був ціле життя,
Хоч жив на світі, та його не знаєш.
Порядок, це найвищий наш закон,
Без нього світ скотився́б швидко в пропасть
Руїни, хаосу і боротьби

Усіх проти усіх. А наше діло
Піддержувати лад і вести світ
Як корабель поміж бурливі хвилі
І скали і підводні рифи — певно
До цілі. —
А яка є ціль життя? —
Озвався Мікельанджельо понуро.
А спати й їсти і наївшись спати,
Аж поки смерть прийде — промовив карлик.
Та тихо, малпо! — крикнув злісно Юлій
І мовив дальше: Ціль не наша річ,
Цікавий ти, нишпор по фільософах.
А наша річ — це лад, закон, порядок.
Буонароті, ти лише подумай,
Що сталосьби, якби нараз упали
Суспільности усі кріпкі підпори;
Якби ніхто нікого не боявся,
Якби злочинців не карали суди,
А темної товпи не здержував
Страх і пошана перед невідомим;
Скажи, де бувби світ наш весь тоді;
Наші міста, держави, наша церква,
Буйне мистецтво і усі науки?
Аджеж в людині завжди звір дрімає.
Скажи, булиб Сикстинську збудували
Робітники, що хочуть куса хліба
І промишляють, як прожити день,
А чарка їм від Фідія миліша;
Чи ті селяни темні, що весь вік
У землю впорпуються, аж чорніють
І про омасту певно більше дбають,
Як про Єгову і усіх пророків;
Чи ті ремісники в тісних варстатах,
Що знають тільки працю, нужду й бруд;
Чи ті купці, що золото їм бог,
А лихва вища мудрости Сибіллі;
Чи ті барони, що живуть розбоєм,
Чи вчені, що погорбились на книгах,
Чи клир, що дбає про живіт і постіль?
Лиш ми, володарі, батьки держав,
А перше всього наша мати церква,
Про славу нашу і народів наших
Працюємо для вічности і вам
Мистцям чи вченим платимо за службу
Щедріше, як усім. — Озвався блазень:
Так, так, маестро, всі ми є на службі
І ви і я. —
А Юлій мовив дальше:
Та щоб усе те можна осягнути
І вдержати ціле й оборонити,
Потрібний обовязок, сину мій.
Ти проти нього як хлопчисько брикав. —
І люто крикнув Мікельанджельо:
Та чи на службі зможу я творити?
Чи людський дух працює як осел? —
На папському чолі знов сіли зморшки:
Буонароті, світ уже такий,
А ти лиш одиниця; що ти є? —
І блазень знов озвався: так, маестро

Оба ми одиниці. Ми оба
Булиб таки володарі не кепські,
Та щож — весь світ не схоче завернути
Й перемінитися — нам до вподоби!
Бо не потрібні ми оба нікому,
Хіба лиш так для розривки часом. —
А Юлій стукнув паличкою й мовив:
Ти будь вдоволений, що до чогось
Ти є потрібний і собі за працю
Добудеш стільки, що позаздрять інші.
Тому з ослом ти не рівняйся; честь
Тобі ніщо? І славу добуваєш,
Як мало хто живий; це теж ніщо?
Це нагорода гідна вас, мистців,
Та треба й границі свої признати.
І ми, щоб світом правити могли,
Ми мусим теж приняти обовязки
І точно границі свої пізнати.
Усього й нам не вільно, щоб ті менші
Не захотіли прикладу узяти,
Бо що тоді весь лад мистецький світа?
Для того й школу ти пройшов в цих мурах. —
І знов озвався блазень: Ви оба
Мистці від володіння, та скажіть,
Що то буде, як лад колись схитнеться
І ті робочі, темні, озвірілі,
Ті гонені від джерела прагнущі,
Відкривши ваш мистецький обрахунок,
Візьмуть в свої тверді долоні владу;
Де дінуться престоли, де Сикстинська?
Ану Сибіль спитайте, чи пророків! —
Мовчи, блазнюко! — крикнув Юлій Другий
І папська паличка лягла зі свистом
На спину блазня.

Але він не дурень —
Промовив папа — може й правду каже.
Колись і ті схотять закоштувати
Роскоші взяти долю світа в руки
І добрами його вщерть насититись;
Тоді підемо в кут, і я і ти,
А на моїм престолі сяде — він.
Бо люд ненавидить всіх вищих ростом
І швидко робить богом свій живіт.
Нащо йому тоді каплиць Сикстинських?
Та на тепер балакання досить;
Збирайсь, Буонароті, жде робота!
Ще поки сила й власть у нас в руках,
Трудитись треба, щоб не змарнувати
Безцінного часу, бо він не верне.
Сором мужам бездільно скласти руки.
Ходи! — Не добровільно я провів
В отсій норі бездільні довгі дні. —
Досить! — Як воля, Ваша Святосте! —
І всі три вийшли в ясне, бодре світло.

Ще тої днини папа Юлій Другий
В шоломі й панцирі сів на коня
І на чолі своїх полків пішов
В похід на ворогів, що нападали
Границі Ватикану. Шум і гамір

І метушня була велика всюди.
Не диво, що ніхто не спостеріг,
Як каменяр один похилий пильно
Рубав мармор на статую велику.
Це Юлій Другий на своїм престолі,
В правиці хрест, в лівиці меч держить,
Тіяра папська на чолі вершиться.
Ніхто не був цікавий на роботу,
Всі метушилися заняті ділом.
Лиш папський блазень десь його добачив
І крикнув голосно зпоза людей:
Маестро Мікельанджельо, а як там
Іде робота, як смакує служба?
Бо я ось, бачте, полководцем став. —
Та Мікельанджельо і не споглянув,
Лише піднявся, піт обтер з чола
І пильно взявся знов за дужий молот.
Його лице було бліде й понуре.

1933.

Жан Боммар

Під охороною Аллаха

Лєлєвр перебував в 1924. році в Сузаку, убогому сербському сельці, недалеко від альбанського кордону.

Висівши над вечір з невеличкого потягу, запаскудженого блощицями, він наказав занести свою валізку до одинокої гостинниці під пишною назвою „Европейський готель". Запобігливий до великого „франкського" пана, господар скерував його до маленького столика, який був уміщений на чімсь подібнім до естради і був призначений для визначних подорожних. На обрусі, поплямленім товщом, Лєлєвр побачив бляшану тарілку й вилки з того самого металю. Накриття було доповнене складаним ножем та хустиною замісць серветки. Він з апетитом зїв кілька галочок сіканого мяса, приправленого підливою з перцю, національної страви, що гармонійно називалась гуляш.

Тимчасом навколо великого хиткого стола на козлах з дванацятеро обідраних альбанців запихали рота пригорщами вареної кукурудзяної каші, спритно вилизуючи язиком свої брунатні худі лапи перед тим як знову всадити їх до загальної миски. Того вимагало виховання й охайність.

Задовольнивши перший голод, вони солідно гризли сиру цибулю, що уявляла десер, поглядаючи з цікавістю на чужоземного пана, як він кавалок за кавалком настромлював на вилки мясо. Час від часу навколо стола кружляла пляшка; бесідники пили впрост з фляшки, беручи її полою свого вбрання, бо вона була слизька від товщу, яким вони її висмарували. Нарешті, витерши рішучо свої пальці об штани, почали з задоволенням крутити цигарки.

Для Лєлєвра це мальовниче видовище було звичайним. Сотник інжинерних військ, входячи в почот військового аташе, він подорожував богато по державі сербів, кроатів і словінців.

В Білгороді він уходив за дивака, не дуже світського, власника гарної колєкції килимів, яку бажав шалено побільшити. Траплялось іноді, що гарна жінка, яка належала до дипльоматичної кольонії, нерозважно запитувала: „Чи то можливо, капітане, що ви знаєте Ново Базарський Санджак? Що ви там робили?" Відповідь Лєлєвра була завжди та сама: „Пані, мені казали, що там були старовинні цікаві Піро... Я там знайшов два досить гарні .."

Це пояснення задовольняло непосвячених. Інші не ставили ніколи капітанові подібних запитів. Вони знали,що пристрасні пошукування за килимами Сходу затягали часто Лєлєвра в подорож вздовж кордонів мадярських, болгарських або альбанських та що югославянський штаб допомогав йому. Він був таким чином частим звичайним гостем своїх сербських товаришів по фаху.

В цих вічних мандрівках, він іноді мав випадково цікаві зустрічі. Про одну з них, що йому трапилася в Сузаку, розповів він мені.

„Я кінчав обідати" оповідав, „як увійшов до покою добродій, років пятидесяти, з гарною каштановатою бородою і блакитними очима. Був убраний в сірий шевйотовий костюм, мав мягкий капелюх і ніс в руках невеличку валізку.

Господар кинувся йому на зустріч і привітав його по сербськи: „Будь бажаним гостем під моїм дахом! Слава Ісусу Христу!" Той трохи уклонився посміхаючись, промурмотів собі в бороду відповідь, якої я не дочув, і записав своє імя на реєстраційній картці. Потім його припровадили до естради.

Я скінчив свій обід. Не почуваючись до обовязку заводити знайомство з ким небудь, я встав і попрямував до своєї кімнати, обмінявшись уклоном з новим гостем.

Але на сходах, я згадав, що забув записати своє імя в реєстрі, повернувся і направив занедбане. При цьому прочитав імя подорожнього: Йосип Амбруаз, француз—продавець трикотажів. Земляк!

Я подивляв недоладну сміливість бідолахи, який мав надію збути свої грати в подібній стороні. Потім я влаштувався на ніч. Спав досить добре на стільці, поставленому посеред кімнати, на розстелених газетах, оточенім чотирма свічками, які мене блискуче освітлювали.

— До чорта! — перервав я, — це мені здається не дуже то комфортним! Чи не було ліжка в цій паскудній гостинниці?

— Якраз було ліжко, — відповів Лєлєвр. — Але, як завжди, там були тисячі блощиць.

Господарі готелю не піклуються про це аж ніяк: зі споконвічних часів людей цього краю їла ця гидота і теперішня генерація вже майже імунізована. Чулість нашої західньої шкіри їм здається смішною; вони запевняють, що ми їмо мало паприки. Як послухати їх, то перець робить кров більш горячою і це не подобається блощицям!

Щоб не псувати собі шлунка, я волів провести ніч на стільці, посеред якнайбільшого квадрату з паперу зі свічками в чотирьох кутах. Ці малі сотворіння ненавидять світла.

Ранком, коли я зійшов пити білу каву, я зустрівся ніс до носа з трикотажним продавцем. Без сумніву він мусів довідатися від господаря, що я був француз.

— А може й французький офіцер? — зауважив я.

— Ні... Я був в цивільному. Французькі старшини закордоном мусять бути в цивільному... Це обовязково.

— Що я подорожував для свого задоволення, то волів зазначати в книжці готелю якийнебудь фах. Не маючи можливости писати турист, я писав щонебудь: інжинер наприклад.

— Чудово!

— Коротко кажучи, господар виявив тому добродієві мою національність і я не міг уникнути маленької розмови з земляком.

Ми стиснули руки, назвали свої прізвища, і кожний встромив ніс до своєї кави.

Я вже вам казав, що цей бородатий добродій мав блакитні очі. Якби ви приглянулись йому зблизька, то булиб вражені виразом спокою, а навіть якоїсь ясности, яку вони надавали обличчю скорше веселому, ніж сумному. Вони мали погляд майже... дитячий. Один з тих дивних поглядів містично чистих, який відбивав радісний спокій і чистоту віруючої душі при першому причастію.

Ми говорили за незначні речі. Я спитав його трохи з іронією, чи добре йшла його справа в цім краю. Мені видавалось, що з нього такий комівояжер, як з мене папа.

Він відповів: — Нічого собі,—досить добре — і ввічливо запитав мене, чи не дуже мене турбували блощиці.

Потім я почув, як він питав у господаря чисто сербською мовою, коли відходив потяг, вже не знаю, в якусь закинуту діру. Той відповів, що ранішній потяг реквірований для транспорту війська сприводу наскоку альбанських бандитів зза кордону і що пан Амбруаз може виїхати лише у вечорі.

Я бачив вираз досади на обличчі мого сусіда, який почав мовчки уважно пити свою каву.

Раптом він мені видався чортівськи підозрілим. Що робив тут цей таємничий добродій з досконалими манєрами,

який, видно, досить довго блукав по Балканах і говорив по сербськи, як тубилець?

Він був маломовний, але я хотів потягнути його за язик. Я все був дуже цікавий.

Ми знаходилися біля кордону, а сербиж наші союзники і друзі.

Позатим, в околицях Сузаку будували фортецю...

— Ага — сказав я.

— Так, а я чекав на сербського товариша, якого пізнав в Солуні.

Тоді повстало у мене серіозне питання: чи цей, так званий комівояжер, не є часом шпигуном... Чим більше я давав йому говорити, чим більше я придивлявся до нього, тим більше я переконувався, що він не має нічого спільного з трикотажом!

— Може він теж розшукував килими? — спитав я з невинним виглядом.

— Я рішив, — продовжував Лєлєвр, не моргнувши, — не дати виїхати цьому добродієві, не догадавшись, що було в нього під черепом, а принайменше у валізі хочби я мусів її йому вкрасти... Треба було обовязково зясувати цю справу.

Я кінчав снідати, коли господар заявив мені, що мене просить старшина. Мій компаніон не звернув на це найменшої уваги; він намащував тартинку з таким виглядом, ніби нікуди не поспішав. Я пішов на зустріч свойому товаришеві, взяв його під руки і повів до своєї кімнати.

Там Миркович, після кількох увічливих слів, запропонував мені несподівану розривку. Він думав, що мене може зацікавити, подивитися, як будуть судити і карати альбанського бандита, якого схопили напередодні при однім звичайнім випадку на кордоні. Група, якою командував цей осібняк, покрала в ночі на хуторі худобу і досить мішків з кукурудзою. Вкрала, розуміється, потім, як забила всіх господарів і підпалила хатину.

Дикуна, про якого йде річ, якогось Дусс-Килла, схопили надбіглі жандарми в той момент, яквін захищав відступ своїх.

Була одна цікава подробиця в цій історії: бандити, перед тим, як намагалися увести биків, повідпиловували їм роги. (Місцева раса має величезні роги.) Повстає питання— пощо?

Миркович запрошував мене на видовище суду та... виконання кари, яке без сумніву послідує. Я у всякому разі не міг відмовитись бути присутнім бодай на першій частині програми.

Раптом прийшла мені думка:

— Це буде прилюдний суд? — спитав я.

— Прилюдний і дуже людний, — підтвердив Миркович, — бо чим більше буде людей, тим більше будуть говорити, більш повчаючим буде приклад!

— Гаразд, бо я маю тут земляка... Когось, кого я вважаю одним із моїх земляків...

— Добре, приведіть його!.. Навіть, якби то був журналіст, — додав він сміючись, — це ще ліпше! Він спричиниться до розголошення цього суду.

— Журналіст?.. Ні, напевно, ні. Правда, зустрічають цих панів з преси в місцях, де часто їх присутність не робить приємности... Але вони не носять бороди, є балакучі і, звичайно, кепсько ховають свою професію.

Якщо мій підозрілий був дійсно комівояжером, якому треба було забити час до вечора, він з захопленням прийме мою пропозицію. Не кожного дня є нагода бачити, як судять і карають бандитів; можна набратися сильних вражінь і мати що потім оповідати при столі.

Якщо він прийме без захоплення або відмовиться... Слово чести, тоді це був або зовсім зблязований тип, або такий, якому видовище розстрілу не справляє особливої приємности. Ви може мені скажете, що майже всі однакові в цьому випадку... Так. Лише шпигунові це мусить смакувати менш, ніж кому іншому, так мені принаймні здається!

Миркович залишив мене і я зійшов запросити „пана Амбруаза". Знайшов його, як він ходив вдовж і впоперек двора з руками, дивно зложеними на животі.

Він мене зустрів з усмішкою і всі мої підозріння розлетілися. Я ніколи не зустрічав,—ніколи, розумієте? такого щирого і симпатичного погляду. Слово чести, це був чарівник.

Але коли я переказав моє запрошення, він зупинився, вагаючись з напівприкритими очима. Знову мене охопило недовіря, може через те, що він розгублено пестив свою бороду. Я рішив донести на нього Мирковичеві; на всякий випадок оглянемо його валізу й папери.

— Цей бандит, пане,—альбанець? — запитав він.

— Правдивий альбанець! Називається Дусс-Калл, отаман незалежного племені Проклетісів. Це нецивілізовані дикуни, верховинці, які безліч разів нарушують кордон, вбиваючи та грабуючи в Сербській долині. Свого роду останні дикуни Европи.

— Останні дикуни Европи, — повторив він помалу, ніби з обуренням. — Охоче згоджуюсь, пане, і дуже вдячний. Це мене дуже цікавить. Я ніколи не був в Альбанії, — додав він спокійним тоном, якби в пояснення своєї цікавости.

Я залишився хвилинку як приголомшений. Потім байдужим тоном зауважив:

— Певно. Ви там ніколи не продасте ні хусток, ні краваток!

Він посміхнувся і не відповів. Я не налягав. Я не дуже терпеливий і тому починав тратити свою холоднокровність. Правду кажучи мене просто чорти брали зі злости.

Проте час іти на суд.

Військовий суд радив у майже порожній стодолі. Трьох старшин, з яких він складався, сиділи на лавці. Селяни в коротких вишиваних камізельках, з червоним пасом, в сірих штанах з широкою висячою матнею, переважали в ріжноманітній публиці. Видно було тут і там жидів-продавців в европейських обідраних убраннях і альбанських пильщиків, яких можна було розпізнати по фетровій шапочці на голові і по їх білих штанах, стискаючих литки.

Ми, пан Амбруаз і я, сіли на снопах соломи напроти лавки, залишеної для обвинуваченого.

Брудна середина клуні з потрісканими стінами і розтріпаним конопляним дахом, який звисав над нашими головами, була освітлена промінем сонця, що проходив кріз віконце. Порох, здіймаючись від потоптаної соломи, робив його подібним до величезної золотої смуги.

Не пройшло й хвилини, як увійшов обвинувачений в супроводі двох жандармів і молодого старшини, його оборонця.

Якби його трохи вмити, то бувби гарним парубком. Як циган чорний, очі, як жар, закарлючений ніс, сміливо зігнутий, довгі вуса і розтріпане волосся, чорне, як вороняче крило. Був низького зросту і видавався кволим, нагадував нервову кітку, або худого вовка. В усякому разі дуже гарного дикого звіря.

Він оббігав очима публику з неприємною усмішкою. Нижня губа напухла і була розбита, певно при побиттю. Його руки були закуті в неімовірно величезних кайданах. То була музейна річ з двох масивних бранзолєтів, зєднаних ланцюгом, що надавався скорше для путання слона. Він часто переводив плечима, рухом, який має піхота підчас війни, коли їй дошкулюють воші.

Не перестаючи оглядати одного за одним присутних, він слухав обвинувачення лейтенанта жандармерії, який його схопив. При ствердженню, що неможливо було відбити покрадену здобич, він задирливо реготався. Він дуже добре розумів по сербськи і як побачимо, добре й говорив. Бо піднявшись з лавки, він запротестував:

— Аллахом свідчусь! Це неправда! Він бреше як собака! Я стріляв зі своїх пістолів, але мені забракло набоїв. Інакше мене не взялиб! І я, Дусс-Калл, мавби о дві голови більше!

Його оборонець, втихомирюючи, нашіптував йому на вухо поради. Але він скреготів зубами, потрясав своїми оковами під той час, як сторожа штовхала його в боки кулаками. Він знову сів, кидаючи страшні погляди і обтер скривавлені уста відворотною стороною долоні, брязкаючи ланцюгами.

Признаюся, що він мене цікавив, я захоплювався ним, як страшним звірем в зоольогічному саді. Він не заспоко-

ївся, поки жандарм не ствердив, що обвинувачений дійсно був зраджений своїми пистолями.

Оборонець Дусс-Калла здвигнув плечима зі збентеженим виглядом. Він мав клієнта, якого тяжко було боронити.

Зрештою акт обвинувачення був страшний. Бандити, користаючись з безмісячної ночі, перейшли кордон, підпалили стодолу великого хутора і забили майже всіх, хто там жив: господаря, його жінку, доньку і двох хлопців 14 та 12 років. Цей останній встиг перед тим забити одного з бандитів з револьвера свого батька. Живим та цілим залишився лише конюх, який заховався в коморі та бачив, як бандити привязували мішки кукурудзи на спини покрадених биків та як відпиловували їм роги.

Підчас цього тяжкого оповідання, підсудний мав тріюмфуючий і призирливий вигляд.

Голова суду поставив йому кілька питань:

— Для чого ви відпиловували роги бикам?

Той усміхнувся, труснувши головою, але намовлений своїм оборонцем, зволив нарешті дати відповідь:

— З рогами вони не пройшлиб гірською стежкою.

Оборонець пояснив, що справа була в дуже вузькій гірській стежці, яка йшла виступом вздовж скелі.

Здвигнувши плечима, голова поставив слідуюче питання:

— Що вас наштовхнуло на такий жорстокий злочин? Маєте ви щось сказати в свою оборону?

— Минулої зими не випав сніг, — відповів Дусс-Калл чванливим тоном.

Знову оборонець взяв слово, і, щоб пояснити цю сибіліну фразу, сказав правдиву промову оборонця: — „Минула зима була дуже суха. Потік Лім, що тече через глибоке межигірря, зрошував звичайно весною деякі пласкі й родючі дільниці, єдино можливі для обрібки в Проклятих Горах, де живуть Проклетіси. В цьому році він не виходив з берегів; не могло бути жадних жнив. Дусс-Калл, його клієнт, зробив цей напад на долину, щоб не дати вмерти своїому племені!"

Цей мотив направду міг зворушити і він почав досить зручно його розвивати. Але голова перебив його:

— Припустім, що були недобрі жнива і голод... Але Проклетіси повинні робити так, як інші їх земляки: переселитись. Завжди знайдеться для них праця в сербській долині.

Дусс-Калл випростувався, наче підштовхнутий пружиною:

— Проклетіси—вояки! — промовив він з призирством. — Вони не жебраки і не працюють як раби у сербської раї.

Його оборонець поспішив заговорити.

— Пане голово, — сказав він, — це був дійсно єдиний вихід, що залишився до вибору мойому клієнтові. Та суд

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

мусить прийняти під увагу всю нехіть, яку цей войовничий рід, нещасні рештки могучого племені, мусить відчувати до розпорошення своїх членів на вигнанні. Крім того Проклетіси мусульмани, їм тяжко вести своїх жінок у християнську сторону, якби добре там не приймали нещасних. Щоби не бачити своїх дітей, як вони жебрають вздовж дороги, мій клієнт у роспачі пішов на страшний злочин, який, я певен...

— Прошу пана, — перервав голова, — я власне хочу поставити питання обвинуваченому і бажавби, щоби він відповів мені сам...

— Дусс-Калл, чи ви жалуєте, що вчинили такий злочин?

Запитаний просто, голосом, в якім дзвеніла грозьба, обвинувачений підскочив:

— Я жалую, — голосно скрикнув він, — що мої пистолі завели мене, Дусс-Калла, сина Асса, зрадила моя зброя. Проклетіси, сини і внуки славетних вояків, я вас врятував від голоду... Я, Дусс-Калл, я був вояком і я маю одинацять голів, з котрих дві взяв учора! Хай знають це Проклетіси, щоб переказати синам своїх синів... Одинацять!

Він вигукував по альбанськи на цей раз, повернувшись не до суду, а до натовпу: він знав, що там є вуха, щоб чути і що його останні слова дійдуть до земляків у Прокляті Гори...

Після хвилини остовпіння, голова, хоч і не розуміючи мови, наказав:

— Змусьте його мовчати!

Але під ударами прикладів, він продовжував гукати, боронячи як міг піднятими локтями обличчя.

— Одинацять голів, хай знають!..

Він одержав страшний удар в щелепи, похитнувся і з трудом промурмотів:

— Хай знають!

Ця сцена, признаюсь, мене зворушила. Я повернувся до свого компаніона, за якого зовсім забув. Він був блідий, з сльозами в очах. Тихим, скупленим тоном, він прошепотів:

— Нещасний! Він визнає свою віру!

Враження було дійсно таке. Хоч і недоречне було порівнання в цьому випадку, але негідник, який був перед нами „визнавав свою віру", голосив свій заповіт, як колись християнські мученики кричали до натовпу: „Ми вмираємо за Христа!"

Одна лише думка промайнула мені як блискавиця:

„Він знає й по альбанськи".

Це все було дивним; цей фальшивий комівояжер, начеб то француз, знав мову, яку, поза самими альбанцями, майже ніхто не знав. Мову, яка не має нічого спільного з ніякою іншою, на якій ніхто не пише. Мова, зрештою, якої вчаться лише під принукою, з мусу. (Я її вивчив, бо мав дістати призначення до Тірани.)

Моя спроба удалась чудесно. Людина, перетурбована цим видовищем, зрадила себе з неуважности... Тепер я не дам йому втікти.

Я неясно чув, як голова суду засудив обвинуваченого на розстріл. Я не відводив очей від фальшивого „пана Амбруаза". Він, здавалось, роздумував, спустивши очі.

По виголошенню присуду, він раптово встав і пішов до дверей. Я зробив те саме і слідував за ним на двацять сантиметрів від його спини, стримуючи спокусу прилюдно схопити його за обшивку. Але він зупинився і став біля лутки дверей, щоб пропустити бандита, якого вели на шибеницю, усміхненого і призирливого. Я притулився до нього.

Нараз в той час як засуджений переступав поріг, я побачив виразно як він зробив маленький знак хреста над людиною, що йшла на смерть. Коли потрохи складете собі в душі певне переконання і коли воно нагло завалиться, мов хатка з карт, це на хвилину проголомшує вас.

Отже „пан Амбруаз" був священик, або точніше чернець. Королівство сербів, хорватів і словінців забороняє навчання католицьким орденам. У вищих школах знають, що є кількох рідко розсіяних Єзуїтів у краю, але замикають на це око, при умові, щоб вони ховалися.

Вони ховаються до того, що зрікаються правити Службу Божу в католицьких каплицях, які стрічають. Але всетаки вони роблять своє.

У великому місточку, де один з цих блукаючих зупинився вже на якийсь час, зявлялись потім дві жінки: звичайно старша і молодша; це були сестри, вислані в світ. Навколо них починають мити дітей, давати їм молоко без коровячого гною. Хворі приходять до них за порадами.

За рік зявляється дарова аптека, потім дитячі ясла, нарешті школа... Школа, в якій спочатку вчать дітей сербської мови, потім французької. Той, хто започаткував працю, вже давно зник; він попрямував до другої загубленої діри, де все треба творити наново.

Якраз одного з таких людей я й зустрів. Все для мене стало ясним, аж до того погляду включно, який мене вразив; погляд, який, як я пригадую собі тепер, я бачив у старих священиків і який означає супокій почуття, зєднаний зі спокоєм сумління, аж до того незначного руху, який він робив перед собою, наче шукаючи машинально отвора широкого рукава...

Він вийшов з клуні і йшов великими кроками з зосередженим обличчям, з опущеними на рукав очима.

— Отче Амбруаз! — промовив я.

Він здрігнувся, але побачивши мою усмішку, всміхнувся у свою чергу.

— Не зраджуйте мене, земляче!

Коли я розкрив уста, щоб йому віддповісти, розлігся сухий тріск стрілів. Дусс Калл, син та внук вояків умер.

Ми простояли якійсь час мовчки. Мені здавалось, що о. Амбруаз конвульсійно стискає свої руки.

Хоч неприємно вражений цим присудом, я силкувався удавати байдужість.

— Одним негідником менше, пан-отче, — промовив я легким, але переконаним тоном. — Він не вкрав, уявіть собі!

— Безвинний! — скрикнув мій товариш здушеним голосом. Забили бідного невинного!

Я був так далекий від такої відповіді, що вона мене приголомшила:

— Та ну бо, о. Амбруаз, та ну! Таж він має на сумлінні одинацять вбивств. Навіть для людини цього типу це вже занадто.

— Пане, — відповів він більш спокійним тоном, — він невинен перед Богом. Остільки безвинний, як деякі людоїди, які їдять людське мясо, бо вони не мають їсти нічого іншого... Їм принесли насіння, їх навчили обробляти землю і людоїдство зникло!

Я признав йому деяку рацію, але уважав потрібним перемінити розмову. Мені було тяжко бачити його так глибоко пригніченим.

Я признався йому в тому, що я старшина, додавши, що я такий інжинер, як він продавець.

— Я трохи догадувався — відповів він.

„До чорта! Якби він знав, що я думав про нього", подумав я.

— Правда? — спитав я з цікавістю.

— Боже мій, капітане. Сьогодні рано сербський старшина підійшов до вас, називаючи вас „мій дорогий товаришу". Потім, ви маєте певну нерухомість шиї, властиву тим, хто звичайно носить військовий ковнір. Нарешті ви машинально шукаєте з боку пояса, щоб зачепитись за нього великим пальцем..,

Він скромно усміхався, ніби перепрошуючи.

Трохи з прикрістю я нотував все старанно, щоб позбутися цього на будуче, коли буду цивілєм. Потім я спробував довідатися дечого про нього. То було не так тяжко, як я боявся. Задоволений з можливости говорити вільно з своїм земляком, позбувшись свого фальшивого „я", він розкрохмалився.

Шматок за шматком, пізнавав я з його оповідання життя, повне чудесних пригод. Ця людина пройшла кріз Европу по волі своїх зверхників, як пушинка по волі вітру!

Пять років в Англії. Він дуже схуд від чаю.

Десять років в Сізіку на берегах Мармурового моря. Жив виключно рибою, що його зробило майже гладким.

Десять років у великому циганському селі в Карпатах. Він скінчив тим, що отворив там аптеку, щоби лікувати дітей,

які дуже наплоджувались, але й мерли, як мухи. І школу, звичайно.

Він мені звірився, що мав велике горе: Цигани мають дуже своєрідну музику, капітане. Я зібрав велику кількість нот на їх теми, їх хроматичні гамми і т. д. Але якось стара жінка, що підогрівала товщ у пічці, перевернула його в огонь. Хата, в якій я жив, згоріла, мої папери теж... Два роки моєї праці втрачено! Я малощо не плакав.

Проте це була праця, яка тішила мою амбіцію, хоч не мала ніякої духової вартости!

Пять років в Югославії... Він не говорив, що там робив, а я не питав його. Раптом він іронічно всміхнувся й спитав:

— Чи я задовольнив вашу цікавість, дорогий земляче, і чи маю право на рекомпенсату?

— Без сумніву, о. Амбруаз, — відповів я трохи ніяково. Чим можу вам служити?

— Скажіть мені, що ви знаєте про Альбанію. Цей край мене цікавить і я стараюсь довідатися, що там робиться. Але це дуже тяжко...

Він вказав на ланцюг біловатих гір на обрію.

Ми вийшли з села і опинились в полі. Сидючи біля нього на краю кукурудзяного поля, я сповнив те бажання. Великими рисами я намалював соціяльне положення в Альбанії на півдні, приблизно католицькому, майже замиреному та зєднаному під рукою начальника з начальників Ахмеда-Зогу, який мріяв про королівство. Покищо він тримався при владі з таким трудом як і Гуго Капет борючись з заздрістю великих феодалів: „Хто тебе зробив князем?". — „Хто тебе зробив королем?".

Потім перейшов до описання положення в північній Альбанії, якої кордони ми бачили на обрії. Нещасне населення було тут поділене на племена, клани і підклани, які називалися „прапорами", вічно в боротьбі один з другими, а порозумівалися лише, коли творили чети для нападу на околичні сербські долини.

З політичної точки погляду вони не були ліпше організовані, як шкоти за часів Вальтер-Скота. Їх цівілізація була подібна до цивілізації червоношкірих, Сіуксів, Команчів та Чорноногих перед американським завойованням.

— Це войовнича раса, о. Амбруаз, яка утримала незалежність впродовж сто років не дивлячись на зусилля турецької імперії. Вони горді, чванливі, живляться абияк і надзвичайно відпорні на втому...

Край, в якому вони живуть перед вашими очима. Подивіться на ланцюг цих безплідних, лисих гір; ні одна дорога їх не перетинає.. Це непоборима стіна, об яку завжди розбивається напад завойовників. Долина в якій ми оце знаходимось, була підлегла туркам впродовж віків, як і вся

решта Сербії, але ні одна експедиція не могла покорити альбанських верховинців. Цей безплідний край бачив загибіль цілих Отоманських армій, ослаблених голодом, бо постачання було неможливим.

У криївках Проклетісів, Шошісів та Троянців оспівують ще досі великі вчинки Скандер-Бека, який був дуже болючою колючкою в боці держави каліфа.

З незапамятних віків на них нападали безперестанку і вони жили виключно для війни. З 1919 року вони мають сусідами сербів, які залишили їх в спокою і ще досі вони до цього не звикли.

Це заборонений край, пан-отче... Всякого чужинця там забивають. Це пасмо гір є великим хінським муром, що колись захищав мешканців від нападу ворогів, а тепер відділює їх від цівілізованого світу...

Це справжні дикуни. Ви бачили тільки що зразок.

— Це сором, — зробив увагу мій компаньон, — що нації такби мовити цивілізовані толєрують, як бідні неосвічені люди вмирають серед них з голоду.

— Ви помиляєтесь, о. Амброаз, — сказав я сміючись. Всі подорожні, які пробували ввійти в контакт з цими людьми забиті.

— То не добре пробували!

Це твердження, зроблене спокійним рішучим тоном мене спантеличило. В той же час я був певний, що він має намір проникнути в гори.

Я мовчки простояв кілька секунд, потім спробував довести абсурдність такого пляну.

Він мені відповів з упертою, розброюючою лагідністю.

Я зрозумів, що він розглядав несподівану сцену на якій був через мене присутнім, як наказ Провидіння. Крім того добрий робітник мусить працювати там де було найбільше роботи, там де ще нічого не було створено.

— Подумайте, отче, повторював я, що ви будете мати діло навіть не з некультурними дикунами, але з дикими вояками, для яких ви будете чужинцем, ворогом... отже не сподівана звірина! Ви дістанете кулею без попередження.

— За допомогою Провидіння, я гадаю, що ні! зауважив він весело. Я дуже зворушений капітане, дуже зворушений зацікавленням, яке ви до мене виявили і одмічу цей день білим значком. Але моє рішення тверде. З поміччю Провидіння я матиму успіх... Я вже давно ношусь з цим проєктом... Длятого я на всякий випадок і вивчився по альбанськи.

Я сплеснув руками:

— Отче, — сказав я, — мені чогось прийшла на память дивна але розумна пересторога наліплена в трамваях Ліля, мого рідного міста. Там написано великими літерами: „Як дуже небезпечне, суворо забороняється всі-

дати і висідати підчас бігу ваґона", а нижче, літерами ще більшими: „Хто буде це робити, має всідати з правого боку, а висідати з лівого".

Через те, о. Амбруаз, я вам кажу, що ваш плян є просто шалений. Але якщо ви завзялися, напишіть мені перед відїздом одно слівце до французького посольства в Білгороді, кабінет військового аташе. Я постараюсь роздобути вам „бесс" — перепуск сусіднього начальника кордону... Це нічого не значить для інших, але всетаки!..

— Я вам дуже вдячний, капітане!

Господар готелю прибіг засапаний. Він шукав мого компаньона, щоби попередити, що товаровий потяг є на стації і що ним можна скористати для продовження подорожі.

Ми поспішно вернули до готелю. О. Амбруаз взяв свою валізку, подивився на мене ще раз своїми гарними блакитними очима й зник.

— Це був апостол, — закінчив Лелєвр. Правдивий апостол... чистий ідеаліст. Навіть коли ви не поділяєте його поглядів, вас бадьорить зустріч з подібною людиною в цім наскрізь матеріялістичнім світі.

Найцікавіше в цій справі те, що він таки досяг свого.

— Невже? сказав я...

— Так, і то якнайліпше...

— Я починав уже сумніватися, коли пронеслась чутка в посольстві, що в Скадарі розташувався монастир єзуїтів, редемптористів, або ассомпсіонистів, зрештою все одно. І йому удалося дістати підчас голоду ладунок муки від Армії Спасіння .. До речі це був надзвичайно шиковний гест з боку цієї останньої, ні?

Але переконався я в успіху праці мого земляка лише в 1928 році. В цьому як раз році один великий бандит замирився з сербами. Я був присутнім при завершенню переговорів.

„До чого може довести любов до килимів"! подумав я.

— Я запитав його, продовжував Лелєвр, чи не зустрічав він на своїй території бородатого чужинця, що говорив на його мові, і описав свого земляка.

Бандит відповів мені потакуючо.

— Мені здалось неймовірним, що йому не скрутили карку! Я підшукував мякших виразів, щоби запитати Махмуда-Чорного, це було імя шановного сімдесятлітнього бандита, що був переді мною, — що він зробив з о. Амбруазом:

— Чи ти його примусив, Махмуде, заплатити тобі податок?

— Ні! Він мав на собі лише одну срібну коштовність, християнський амулєт і трохи харчів! сказав він наївно. І цю коштовність він віддав мені. Він користувався моєю го-

стинністю протягом кількох днів, додав Махмуд з великою повагою, а потім захотілось йому вдатись на південь. Я вирядив його з довіреною людиною аж до мого сусіда Абдули, який відпровадив його до Шошисів, боючись, щоби з ним не трапилось нещастя... Це булаб лише помилка, бо хоч і невірний, він був святий для всякого правовірного. Він був під охороною Аллаха!

Сказавши це, він з гідністю постукав себе в чоло зігнутим вказуючим пальцем.

— От воно що! Все розяснюзалось! Махмуд приняв мого редемпториста за божевільного.

Дівставшись цілком випадково живим і здоровим до цього знаменитого негідника, добрий отець не міг стриматись від бажання проповідувати любов до ближнього, забуття зневаг... Кажучи коротко, теорії, які здавались зовсім недоречними цим чистокровним альбанцям! Остільки недоречними, що вони не мали ніякісенького сумніву, щодо його умового стану: чужинець був божевільним!

А божевільні, кожен це знає, стоять під охороною Аллаха... Ніхто не наважиться робити їм зла!

Лелєвр запалив цигарку і пильно дивився, як догоряв його сірник.

— Охорона Аллаха! о. Амбруаз казав: допомога Провідіння... Ну щож... Мені здається, що він може похвалитись тим, що її отримав!...

(З французького перекл. *Ю. Пирогова*).

Евген Чехович

Совітське кіно

Американські туристи, які тепер сотками відвідують Росію, описують на сторінках своїх газет найчастіше не економічний стан, лише історичні памятки.

Приїхавши до Кремлю, дивуються насамперед дбайливості большевиків до памяток старомосковського деспотизму. Правда, кілька менш естетичних церков усунено, але зате всі інші відновлені, відреставровані, а навіть скрізь видно чорні царські орли наново полякеровані. Цікаве зауважує один з туристів: „дивувала мене гордість, з якою вони показували чоботи Петра І. та всі річи що були звязані з памяттю деспота Івана Лютого".

Француз Удар у своїх звітах з Петербурга (жовтень 1933), оповідає як скрізь на вулицях цього міста вітають його кінні та піші постаті російських цісарів і то не лише Петра І. та Катарини ІІ., але й Александра ІІІ.

Чижби це був націоналізм? — питалися француза в Европі. Так, відповів він, лише можливо, що й самі ро-

сіяни ще собі цього не усвідомлюють. Це щось так, як з хоробою. Уважливий лікар може завважити хоробу у пацієнта на певний час перед її вибухом.

Звернімося до одної з галузей мистецтва, де вже кристалізується думка найближчого майбутнього. До совітського кіна.

Тут говоритиму не про фільми „Вуфку", в яких почувається тільки наказ згори, огидне „перевиконання" на місці, та часом трохи української „лірики", („Земля", „Тарас Шевченко" і т. д.). Ті фільми можна назвати овечими, а нас цікавлять пастуші, передусім фільми московські та петербурські.

І в словах Сталіна і в настроях правлячої комуністичної буржуазії, всупереч можливостям, є щось із забаганок давних московських самодержців; здивувати Европу. Ми вошиві, ми тупі, загнані, з наших людей сміються на заході, але зате ми виставимо „цар-пушку", або „цар-колокол". Подивуйтесь! зрештою не дармож офіційний мундур російського червоноармійця є взорований на довгополому каптані стрільця з XVII. віку.

Можливо що й мізок автора такого „Малигіна" далеко не відбігає від розуму, скажім, церемоніймайстра московського пріказа, що на прийняття чужих послів у Кремлі вбирає бояр в спеціяльні дорогі убори і то лише на час прийняття, щоб унаочнити москозську „вищість" над Европою.

Ідея цього „твору" має два боки. Один: доказати високу моральну вартість комуністичних учених і взагалі робітників пятилітки, зглядно одної з пятиліток — з другого боку низьку моральну вартість европейських дослідників.

Описують поруч: американську виправу до бігуна під проводом Грілього (Greely) в 1884 році в дуже тяжких умовах, і подорож в метеорольогічних цілях Малигіна в 1930 р. Дурна буржуазія поривана гоном до здобувань гине з вичерпання і з браку технічних засобів, а розумні большевики 46 літ по тім на комфортовому кораблі (для кожного окрема вигідна кабіна!), на якому є чудова кухня, музика і радіо — ламають леди і спиняються під 83° геогр. шир.

Там починається буря, така сильна, що „соворли" на припоні (польський титул „Orły na uwięzi")... бояться зійти кількадесять кроків до стації метеорольогічних дослідів. Так минає три дні. Вкінці підохочені радіом із краю два герої рішаються таки покинути комфорт, та засягнути відомости, що там діється в метеорольогічній стації.

Слабий це героїзм. Доведеться потішатися тим, чим потішав себе варшавський, комунізуючий рецензент: Большевики доказали, що поступ техтіки є можливий навіть під

83° півн. шир., люди бавляться та їдять під 83° (зате додаймо — голодують між 45—53°)...

„Земля прагне“ і інші унтерофіцерські фільми для навчання солдатів пятілєтки не варто обговорювати. Найбільш широко реклямований фільм „Встрєчний“ (Турбіна 50.000 HP) є хіба найяскравішим з усіх совфільмів, які нам показано. Досі залічували ми до найбільше типових „Панцерник Потемкина“. Фільм без фабули, без будови, але з сильними контрастовими знимками збунтованого панцерника та караючої царської поліції. Фільм „Встрєчний“ має вже фабулу, але зате смертельно повільну акцію.

Зміст простий. Прислали англійці турбіну до російської фабрики, а інжинери цеї фабрики не можуть її змонтувати. Вправді один з них може, але є на лихо саботажистом. Другі повинні булиб знати (керманич фабрики), але не вміють. І беруться до того монтування найріжніші люди — зрештою майже всі за виїмком хіба баб з міста. Потім комсомолець винаходить чому не можна змонтувати турбіни. Помилка дійсно є. Так якби хтось наприклад обчислював віддаль в російських верстах, та дивувався, чому їх не є стільки як англійських миль.

Закінчення „турбіни“ має всі прикмети російської масляниці з їздою на „трійках“ та вівканням. Турбіна є змонтована, але англійський інжинер обдивившись хитає головою і кже, що вона не витримає повного бігу. Робітники на чолі з тим самим інжинером, який не відріжнює англ. милі від версти пускає турбіну, мовляв „на ура“, Вибухне, то й ми тут поляжемо, а ні — то наша зверху! Турбіна очевидно не вибухає, робітники цілуються і підспівують та на цьому кінчиться та забава з машиною, або в машину. І заразом цілий фільм.

Як і у всіх російських фільмах, лиця акторів цілком безвольні, несконцентровані. Побут подано як у пєсах добродійки Катерини II. Поштиві мужички чи пак робітнички -пролєтарі пють чай з самовару, балакають на „завалінках“, евентуально на частинах нерухомих машин, та охоче могутніми грудьми, пробивають шлях для „соціялістічного будівництва“.

Цікава одна риса. Деякий „малоросіянізм“ подробиць. Ці всі совітські „герої“ переважно не походять з Росії. „Герой“ з Малигіна з Харкова, а „герой“ турбіни називається Бабєнко. Цей Бабєнко трохи каприсує, навіть одного разу дозволяє собі не позичити папіроса самому секретареві Компартії, але як треба то є „самоотвєржонним малоросом“. Одним словом УССР — дивися, вчися і „самоотвєргайся“.

Фільми, які ми тут обговорили є пропагандовими. Їх примітивізм, урядовість та безбарвність виразно характеризують упадок російського завойовницького еросу.

Др. Ант. Фрідріхсен

Євангелії, як історичні джерела

(з німецького)

Починаючи з пятьдесятих років першого століття нашої рахуби часу, жменька місіонарів стала вістити Євангеліє в середземноморських країнах і воно знайшло вже зарані своїх визнавців також у Римі. Одначе це благовіствування не змогло викликати ніякої уваги серед пануючих в той час відносин у римській державі. Деж воно всежтаки бодай хвилево збудило уважність, там залагодилися з ним просто, як з жидівським сектярським рухом. Хоч і виступ Нерона проти християн в 64. р. виказує, що в тому часі були таки добре в Тибровім місті поінформовані про християн, та проте т.зв. Неронове переслідування було тільки справою місцевого значіння. Щойно під кінець століття почали прочувати небезпеку і вже в римських, а пізніше грецьких джерелах виринає імя галилейського Месії.

У першому поганському писанні, в якому названо Христа, в листі молодшого Плінія з 110, р., він, тодішній намісник Бітинії, сповіщає цісаря Траяна про свою поведінку з християнами і допрошується вказівок, як набудуче має поступати в тій справі. Хто був Христос, це, очевидячки, ніяк не цікавило Плінія.

Цікавішими являються дві літературні записки з пізнішого часу. Насамперід подає Тацит, що за панування Тиберія прокуратор Понтій Пилат покарав горлом Христа. Звідкілля він узяв цю довідку — ми не знаємо, проте певним є, що він не відав ніяких блищих подробиць про цю подію. Про християнство згадує теж Светон у своїх життєписах цісарів. Між іншим оповідає він про Клявдія, що той вигнав з Риму жидів, вони бо, зворохоблені Христом, затівали безперестанно неспокої. Едикт Клявдія про вигнання виготовлений був мабуть в 49. р.

У поганській літературі знаходимо отже скупі (й часто невірні) записки. Всежтаки вони вельми цінні для потвердження історичних первофактів: смерти Ісуса ок. р. 30. за Понтія Пилата, і першого виступу християнства в Римі в сорокових роках.

Як і поганська, так і тогочасна жидівська література, дає нам обмаль свідчень про Христа. Майже зовсім не маємо справжньої дієписі. Надтож, сталося так, що кілька десятиліть по смерті Ісуса на палєстинське жидівство спала катастрофа 70. р., яка нагально перервала звязок національної історії і примусила жидівство окопатися за мурами строго обмеженої схоластики („талмудистичне жидівство").

Те, що ми потім не маємо ніяких жидівських свідчень про Ісуса, не булоб само про себе такою дивовижею, якби

оце перше християнське століття не видало було жидівського історика міжнароднього значіння: Флавія Йосифа. І це направду проблєма, що цей історик не вміє нам нічого переказити про Ісуса. Родився він десь ок. 37. р. по Христі у визначній духовній родині і написав у 70-тих роках „Історію жидівської війни" в семи книгах—історію вибраного народу від найдавніших часів аж під кінець панування Нерона. Дуже докладно розповідає він у цьому, писаному по грецьки, творі, про події й обставини в Палєстині. Одначе ніже словечком не згадує про Ісуса і християнську церкву. Якщож іде про місця в його творі, де таки названо Ісуса, то вони, на погляд чимало дослідників, попідроблювані пізніше. І коли цей погляд правильний, тоді не маємо ніякого інакшого вияснення, як хіба те, що Йосиф з якихось причин вагався подавати своїм римським читачам те, що він знав про Ісуса.

Ті, які вважають, що Ісус не був ніякою історичною, а тільки мітичною постатю, прикладають велику вагу до мовчання Йосифа і намагаються знайти тут остаточний доказ для своєї теорії. Одначе, якби там не було з причинами мовчанки Йосифа, трохи труднувато висновувати звідти аргумент проти історичного існування Ісуса. Бо в іншій ділянці жидівської літератури (в талмудистичнім переданні) знаходимо сліди, що ведуть нас у добу зперед 70-го року. Щож знаходимо про Ісуса в тих найстарших уривках Талмуду? Відповів на це питання щойно Йосиф Клявснер, професор єрусалимського університету в своїй в 1922. р. по гебрейськи виданій книжці. Клявснер встановляє, що в найстарших частинах Талмуду дванацять разів згадано Ісуса, або є натяки на Нього. Він представлений там „чарівником", що збаламутив Ізраеля і як „лжепророк" був розпятий на хресті. За зразком фарисеїв Ісус викладав Святе Письмо і зясовував, що Він не прийшов зміняти щонебудь в Законі чи добавляти до нього, але з другого боку висмівав слова мудрців. Кажеться там дальше, що Він мав пятьох учнів, які в його імени вилічували хворих. На думку Клявснера, носії того передання жили около сотнього року і в їх висказах ми вправі бачити відгомін тих поглядів про особистість Ісуса, що закріпилися були серед правовірного жидівства перед руїною 70-го року. Знаходимо тут в полємічній формі суттєві риси євангельського передання, потверджені з жидівського боку. Те, що Ісуса представлають тут „чарівником", відповідає вповні добре відомому з євангелій обвинуваченню, що Він виганяє злого духа „за поміччю Бельзебуба". Далі потверджується тут факт розпяття на хресті в Навечеріє Пасхи, що випало тоді в пятницю, і вкінці те, що Ісус ставився позитивно до Закону і критикував книжників. Тим допомогли жидівські досліди про становище Ісуса в найстарших частинах Талмуду, закріпити довіря до історичної вірогідности Євангелій.

Перейдімо тепер до самих Євангелій, т. зн. до чотирократного свідчення про Ісуса з найдавнішої доби церкви, передусім до трьох найстарших („синоптичних") Євангелій. Четверта Євангелія, благовіствування св. Йоанна, є теж перворядним історичним документом, одначе питання про її джерельну вартість, мається тут інакше, як у синоптиків.

Якжеж стоїть справа з вартістю Євангелій, як історичних джерел?

Це питанмя обумовляє передтим кілька інших питань: Поперше: Ті слова й оповідання чигаємо тепер на грецькій мові, хоч первісно вони були передані по-арамейськи. Але ці обидві мови ріжняться між собою в самій основі і можнаби побоюватися, що при перекладі з однієї мови на другу трапилися деякі зміни. Подруге: якщо частіше повтаряється якийсь висказ або оповідання, то неминучими є деякі переміни. Якаж запорука, що ядро євангельського передання у своїй сьогоднішній літературній формі переповідає справді те, що спочатку переказано було про Ісуса? Потретє: якщо ядро синоптичних Євангелій і дає нам в головних рисах вірний образ того, що розповідали про Ісуса, то чи багато дізнаємося ми через те про самого Ісуса, такого, яким Він був у дійсності? Так оті найдавніші розповідачі говорять про Нього не як про звичайну особу, тільки як про воскресшого воладаря небес. Чиж можемо отже відтворити з їх передач якийсь схопимий образ Його особистости?

Що торкається насамперед питання мови, то стверджено: Подивугідним робом грецьке сформулования влучає всюди в саму суть основного, арамейського передання. І признають тут усі, що це властиво не простий переклад з арамейської на грецьку мову, але справді новостворення арамейського слова в грецькій мові.

Далі: безсумнівними є переміни, що зявилися в часі передавання. Не зважаючи на те, між різними розділами синоптичного передання панує дивна однозгідність, що розтягається навіть на найменші подробиці тексту. Той факт можна зясувати тільки двома обставинами: найперше тим, що слова Ісуса (про них бо передусім іде справа) вбилися міцно в память своєю своєрідною формою і тому легко можна було їх запамятати; та й опісля тим, що слухачі й передавачі так же само міцно заховували в памяті те, що вони вчули, прикмета, яка мабуть загально поширена в далекому до літератури простонародньому середовищі. В таких умовинах переданню не тяжко скристалізуватися в тривкий неперемінний текст.

Щож до оповідань, то вони, само собою, стилізовані. Але суть їх у тому, що вся цікавість зосереджується тут в одному огнищі: в словах Ісуса або в його поставі супроти якихось означених ситуацій. Все інше є підрядного значіння і з ним дуже коротко тут поладнується. Одначе саме ця об-

ставина у високім ступені скріплює довіря до черену оповідання. Далі, річевий звязок передання, його непідроблений колір середовища і, не навпослід, його повна життя оригінальність, дають нам запоруку його справдішности.

Образ, що нам його відтворюють Євангелії, ні трішки не індивідуальний; скорше треба вважати його суспільним рефлєксом великої особистости. І це є запорукою вірности передання. Протеж, якщо традиція про Ісуса є колєктивним переданням його учнів, то чи не повинніб ми боятися, що вона сильно забарвлена безмежним подивом для Вчителя, подивом, що перейшов наприкінці в його обожування?

Теоретично бувби той закид само собою стійний. Алеж, якщо приглянемося докладно переданню, то зараз побачимо, що воно в цілій своїй істоті не має нічого спільного з якимнебудь викрашуванням, що таке своєрідне лєгенді. Основний черен того передання становлять вискази, які не легко злєгендаризувати, тому, що вони, як своєю клясичною формою, так й оригінальністю думки, прибрали гейби назавжди одив незмінний вигляд.

Велика обмеженість, що визначає наші Євангелії, як історичні джерела, наказує нам сподіватися, що може відкриємо колись ще нові Євангелії. Хоч те, що знайдено досі в уривках, не подає нам ніяких нових виглядів у тому напрямку. Як і передтим, не знаємо більше про Ісуса і нічого позатим не очікує теольогія. Біблійні досліди згідні в тому, що не було ні суцільної однієї життєписи Ісуса ні опису його особистости. Однохвилинні образи й поодинокі вискази це все, що вбилося і осталося в памяті.

Але всетаки на підставі тих висказів й однохвилинних образів ми доходимо до ясного уявлення про те, чим був Ісус, і чого Він хотів. Це нам цілковито вистарчає.

Ганс Штайнер
(*Wissen und Fortschritt*)

Астрольогія

Якщо хтось заздалегідь з легковажно зичливою посмішкою не спекається такої теми як астрольогія, то безупину приходиться слухати завжди однакових закидів. Як можуть впливати на нас зорі, які так віддалені від нас, що їх світляну силу ми заледві можемо схопити, або й навіть не можемо запримітити голим оком? Що можуть мати до нашої бідолашної долі всі оті планети тай непорушні зорі? Або: закон причиновости вистачає вповні, щоби зясувати несвобідність нашої волі, невжеж з астрольогією мусимо дістати новий кабат забезпеки?

Колиж „віриться" в астрольогію, то мішається її обовязково в одному горщику разом з ясновидючістю, кладен-

ням карт, вороженням, спіритизмом теософією і всякою романтикою закамарків. І вказується притому зовсім оправдано на ярмаркових астрольогів, на астрольогічні календарі і на часописні оголошення з фасцинуючими обличчями. На астрольогічні тижневики, що їх пророцтва тиждень до тижня собі суперечать і на погану мову астрольогічних підручників та й на тіток, що загарливо прикладаються до тієї науки.

І дивним дивом найменше людей здає собі справу, як неймовірним є те, що людськість богато тисячів літ могла носитися з чимсь, в чому нема ні крихти правди!

Зацікавлення астрольогією обмежене покищо до малого гуртка освічених людей, і самуж астрольогію враховується до ряду псевдонаук. Але забувають на те, що ніяк і в ніякий спосіб не відрізняються її теперішні методи від методів якоїсь стислої науки. Старі залишені теорії піддається строгій критиці, працю ведеться за допомогою статистик й експериментів. Учені астрольоги досліджують вплив і ділання планетних промінів на хемічні процеси і відкривають характеристичні реакції. Порівнюється гороскопи хорих, злочинців і доходиться до правильних однозгідних висліпів. Провірюється констеляції тисячів самогубств і відкривається завжди і знову однакові впливи.

Хто сьогодні займається поважно астрольогією, входить в науку, що має багато ще непрослідженых ділянок. В основних питаннях її панує ще така неоднозгідність, що й годі собі уявити. Ще богато в тій науці встановлених фактів, щодо яких не можна мати ніякого закиду, а які проте є справжніми загадками. Це наука, що не зважаючи на свій незлічено високий вік, чипить ще в дитячих черевичках. А проте можна говорити про деякий поступ. Він заключається в тому, що ми знайшли ту ділянку астрольогії, на якій мається найбільше досвідних висліпів і в якій обсервація є найпевнішою, а саме психольогічну ділянку. Маємо сьогодні вже початки астропсихольогії, що провадить свої досліди згідно з науковим каноном і яка доводить уже зовсім негадано до несподіваних результатів. Спроби в ділянці медичній, далі в ділянках метеорольогії і мунданастрольогії, що займається астропсихольогією мас, ще надто рудіментарні й непевні, не зважаючи навіть на інколи несамовиті успіхи.

Новочасна астрольогічна теза така: промінювання планет і сузір непорушних звізд, що лежать в обсягу зодіякальної зони, можуть викликувати в людини фізичні і психічні стани натуги, які можуть спрямувати її вчинки в якомусь означеному напрямку.

Ділання планет своїм родом і міццю є ріжне й перемін-

не, відповідно до кожночасного їх положення на небозводі. І це направду найважніше відкриття.

Вражливість людини на ріжні категорії променів передзначується констеляціями планет у хвилину народження, отже розмір їх міці витискається ніби матриця у хвилину пробудження свідомости на духовому організмі і встановляє степень і рід його сприємливости незмінно або перемінно на ціле життя. Інакше кажучи: відбирач, той що сприймає якусь категорію променів, вже з народженням є начебто наставлений на цю, а не іншу довжину хвилі.

А що планети по народженню людини відбувають дальшу дорогу і безупину творять нові перемінні констеляції, що тривають коротше чи довше, — то витворюється на ходу життя свойого роду періодичність ріжнородних впливів, які відповідають, — очевидно, як береться їх разом гуртна-гурт, — ріжним періодам людської долі. Тут стоїмо перед фактами, що їх не усунути з цього світу, а про які кожна інтелігентна людина може переконатися. Тому, що сьогодні можна обчислити вже згори екліптичні позиції планет для кожного бажаного часу, є спромога встановити час трівання й рід ділання будучих (як і минулих) періодів впливу. Проте зловживає своїм управненням той астрольог, що на підставі таких обрахунків приповідає якісь „події". Він повинен тільки сказати: „В даному часі вони стоять під таким чи інакшим впливом зоряної натуги, якому відповідає тенденція так чи інакше поступати". І коли досить часто зявляються приповіджені події, то справа тут у тому, що всі люди, як показує і стверджує досвід, — під однаковими впливами чинять завжди й неохибно те саме.

Ті впливи можуть спричинити найріжнородніші наслідки. Вони в силі людину зактивізувати, або вчинити її недолугою, викликати в неї духовий підйом, або підірвати спосібність думання. Вони можуть знесилити когось, розбудити розродчу жагу і спричинити душевну депресію. Можуть збудити в людині асоціяльні інстинкти, зрушити і запалити в ній волю особистости й могутности, викликати в неї почуття нехіті й невдоволення і зродити бунтарські й революційні пориви. Вони в силі вчинити людину недбалою, лінивою, посилити вимоги порядку, гармонії і спокою, льояльні, консервативні тенденції. Так, — вони всилі навіть довести до припадків, що здавалося б спадають на народженого ззовні без його власної вини. Але це тільки так здається, бо якщо вини якоїсь зазнаної недолі не можна наявно приписати тому, на кого вона спала, то проте причиновий звязок з ним висвітлять часто-густо дуже дотепні гороскопи. Гороскопи виказують теж припадки, що лучаються кревнякам. І це також не дивниця, коли зважити, що родовід— субстанція родини—є сукупною звязковою цілістю

з власним одностайним ритмом. Всі оті висліди підлягають потенціяльно нахилам вдачі людини виявленим за поміччю гороскопу народження.

Питання про вільну волю й особисту відповідальність за свої вчинки допускає ось яку відповідь: неминучими й невідхильними, що встановлено твердо, є впливи взагалі, а далі їх пора, як трівання, міць і якість. Ці чинники вступають точно в свою функцію і їх можна докладно обраховувати. Інакша справа з питанням, чи муситься теж підлягати тим впливам. Тут можна встановити зовсім певно, що людина майже завжди реагує на незвичайно сильні й потужні констеляції. Бувають навіть агрегати — сукупності планет, що в означених передумовинах ділають абсолютно смертельно. Ба навіть такі надміру могутні впливи—женуть майже завжди людину в якомусь означеному напрямку, так що можна передбачити часто зовсім ясно й виразно її вчинки і їх наслідки. Навпаки, коли маємо впливи слабкі, байдужі, змішані або й суперечні, то їх ділання минається безслідно. Людина реагує тоді слабо, нераз ні трохи, а то й навіть поступає і чинить проти свойого гороскопу. Прогнози, що здійснюються в таких передумовинах, можна визнати в принайменше 50 процентах сліпим припадком. Взагалі легше піддається впливам примітивний, ніж вихований здисціплінований тип. Це наскрізь можливе і покривається з досвідами, що дисціплінована, розсудлива людина, яка розумно остерігається виявляти свої площини зачіпу, може вдержатися навіть перед міцними впливами. Astra inclinant, non necessitant!

Періоди впливу розтягаються відповідно до скорости обігу планет на дні, місяці, роки чи десятиліття. Цілі покоління можуть родитися і стояти під однаковим впливом. Колиж виказалося, що кут, який творять планети між собою і кут, що повстає при зударі їх променів із землею можуть модифікувати їх спосіб ділання, то цілі країни й народи можуть находитися під однаковим впливом. І це є підставою т. зв. мундана строльогії, що схоплює і зясовує долю людських груп, а не тільки одиниць.

Вже не дуже далекий той день, коли якийсь акредитований авторитет науки відкриє, що люди реагують на промінювання планет. Тоді найстарша наука людскости стане її найсвочаснішою й наймолодшою, — і тоді астрольогія відбуде свої хрестини.

М. Мухин

Драгоманов без маски*)

VI. „Вільна Спілка": Мих. Петрович Драгоманов, Павел Петрович Шувалов і ін.

1-го березня ст. ст. 1881. р. революціонери вбили московського царя Олександра II. „Патріотичне почуття, глибоко вражене злочином 1. березня, викликало думку громадської охорони імператора. Імператор (Олександер III), з огляду на загальну зневіру в поліцію, не зважав потрібним припиняти цей вислів дбайливости щироприхильних йому вірнопідданих, хоч зрозуміло, що, в засаді, всілякі приватні товариства з такими завданнями утворюють формальне порушення правильного ходу державного життя. Але в березні р. 1881 не можна було бути занадто суворим щодо формального порядку. От до цього товариства й постановили вступити деякі члени Земського Союзу з метою поволі проводити ідею федеративного конституціоналізму у вищих і навіть придворних кругах", пише колишній терорист Тіхоміров[34]).

Тіхоміров тут користується словами одного документу тієї доби: ..„Вплив на правлячих осіб у зазначенім напрямку перебрала на себе невелика кількість пропаґандистів, приналежних до так званого вищого суспільства і яка має, через своє становище, можливість поволі проводити ідеї федеративного конституціоналізму у вищах і навіть придворних сферах. Ця ґрупа... має на меті довести відданість конституційному монархічному принціпові і навіть охочість боронити особу монарха від злочинних замахів".[35])

„Громадську охорону імператора перебрав на себе гурт людей, серед яких було чимало осіб на високім урядовім становищі: Воронцов — міністер двора, Ігнатєв — що за два місяці став міністром внутрішніх справ і богато інших. Вітте у своїх спогадах рішуче приписує собі винахід ідеї „громадської оборони", проте треба гадати, що ця ідея мала повстати серед тодішніх бюрократичних російських верхів цілком спонтанно— на ґрунті явної неспроможности тодішньої російської жандармерії. Ролю першої скрипки, ініціятора й інспіратора в цій „громадській охороні", що в залежності від обставин називала себе то „священною дружиною", то „добровільною охороною", то „мужніми добровольцями", то „земською ліґою", то навіть „земським союзом" відограв безперечно ґр. Павел Петрович Шувалов. Слід припустити, що видатнішу ролю в цій — складній і повній містифікацій і переодягань — грі відограв також і ґр. Ігнатєв, довголітній московський посол у Царгороді,

*) Гл. „Вістник", кн. X і XI.

[34]) „Конституціоналісты в эпоху 1881 г.", 2 вид. М. 1865.

[35]) Записка о противопр. общ. не столь вредних, Общее Дело. 1883.

за нахил до інтриг прозваний турками „Ментір-пашою“ (від французького mentir - брехати), наочний свідок і учасник подій доби короткотривалого турецького парляментаризму (1876-77), великий словянофіл, навіть панславіст, один з головних аранжерів т. зв. „війни за визволення славян“. Постать, що багатьома рисами — словянофільством, співчуттям ідеї поширення прав земського самоврядування, конституціоналізмом дуже близько споріднена з Драгомановом чи, коли хочете, з одним із облич останнього. Один із перших дослідників містифікацій „Священної Дружини“ писав: коли Ігнатєв став міністром внутрішніх справ, він, за порадою колишнього паризького префекта, Андріє, „послав рій своїх аґентів у Швайцарію, де один з них став видавати ґазету, що обстоювала певне поширення земського самоврядування. Головнеж завдання полягало в боротьбі з революціонерами і в гуртуванні навколо нього усіх еміґрантів, що ставилися неґативно до терору. То був, звичайно, спосіб посіяти незгоду, ворожнечу“ (Крапоткін: Записки революціонера). Крапоткін не називає у цих рядках ані ґазети, за яку говорить, ані імени „аґента“ Ігнатєва, що цю ґазету видавав, але для кожного, знакомого зі справою, цілковито ясно, що мова йде саме за „Вольное Слово“ та за Мальшинського.

Мальшинський, так само як і Шувалов, доктор прав ґайдельберзького університету, за молодих літ бакуніст, потім лєґальний і навіть реакційний російський публіцист, ще до виїзду до Женеви складав за матеріялами жандармського архіву історію революційного руху. По виїзді з Женеви був видавцем ультра-реакційних провінціяльних часописів у Росії. „Вольное Слово“ видавав і редаґував (при тіснім співробітництві Драгоманова) спочатку Мальшинський. Від 1. січня 1883. Др-в став і офіційним редактором ґазети, про що була мова в ч. 52... Гроші з Росії Др-в став одержувати на своє власне імя, і відбулося у нього особисте побачення з одним приїжшим з Росії „антихристом“,—мабуть ґр. Шуваловом (Заславскій, Билоє, 26). Лише Крапоткін помиляється, що Мальшинського послав Ігнатєв, як міністр внутрішніх справ. Місія відбулася, мабуть, з відома Ігнатєва, — це так, але справа всеж була значно складніша, і тут була рука цілої „незалежної від уряду орґанізації“.[36])

В листі, на жаль лише фраґментарично надрукованім у „Житті і Слові“ (1896, т. V, 338) до Юл. Яворського, знаного галицького москвофіла, Драгоманов доводить, що „як бачите, про стосунки Ігнатєва до „Вольного Слова“ нема що говорити“. Але, як ми бачимо при сучаснім стані відомостей про джерела натхнення „Вольного Слова“, заява Драгоманова Яворському зовсім не відповідає правдивому станові. Ігнатєв був

---

[36]) Богучарскій, Из ист. полит. борьбы 70-х и 80-х г.г. XIX в., М., 1912, ст. 419.

шефом, покровителем і співучасником усіх підприємств Шувалова, взагалі ціла акція Шувалова була можлива лише завдяки тому, що його однодумець Ігнатєв був міністром внутрішніх справ і шефом корпусу жандармів. Як Ігнатєв покривав акцію Шувалова, видно хочби й з таких слів одного документу тієї доби: „зарахування Земського Союзу, згідно з таємним обіжником п. Мін. Вн. спр. з 15. січня 1882 р., до категорії протиурядових товариств не так шкідливих і підпорядкування дальших дослідів у цій справі особливим правилам, позбавляє це доходження допомоги виконавчих поліційних органів, без співучасти яких навряд чи можна буде висвітлити з належною ясністю всі відносини й розгалуження цього товариства". (Записка о противоправительственних обществах не столь вредних). Можна собі уявити, з якою міною Ігнатєв приймав від своїх підлеглих звіти про спостереження над діяльністю змовників, до яких він і сам належав, про що знав лише сам Олександр III, за згодою якого всі ці містифікації відбувалися.

Один із документів доби зясовує цю справу щодо одного принаймні посланця. Був це Крапівін.

Крапівін—скоріше всього Др Нивинський. „Коли Нивинський прибув закордон для переговорів з народовольцями від імени „Земської Ліги", то він зявився перш за все до Драгоманова, який негайно викликав з Парижа телєґрамою Дебогорія („в дуже важливій справі", як про це розповідає у своїх спогадах сам Дебогорій) і доручив йому відвезти Нивинського на побачення з Лавровом, що Дебогорій і виконав. Так міг чинити Драгоманов лише при умові, що Нивинський має солідні рекомендації. Від кого? Драгоманов був знакомий з Шуваловом особисто, — це нам певно відомо, але де й коли це знакомство завязалося, ми на жаль не знаємо". (Боґуч., 427).

Крапівін (псевдонім) вирушив до Женеви, де пощастило навязати зносини з перебуваючим там еміґрантом, кол професором київського університету, Драгомановим, українофілом, помірковaним революціонером і за свідоцтвом імя шифром „людиною не лише широкого розуму й освіти, але цілком цівілізованою і до тонкости сумлінною". Результатом цих зносин була постанова, ухвалена обома сторонами, видавати під неявним керівництвом Драгоманова тижневу ґазету „Вольное Слово", програму якої предоставляється компромісом між програмою „Земського Союзу" і політичними переконаннями Др—ова. При цьому гідне уваги що ґазета почала виходити перед остаточним заключенням компромісу, якщо тільки пощастило встановити згоду щодо трьох пунктів: 1) протиділяння теророві і пропаґанда на користь чистоти політичних звичаїв, 2) заміна ґуберній на области і 3) викреслення з передових статтів „В. Сл." соціялістичних доктрин. Згода по решті пунктів відбулася не раніше грудня 1881".[37])

[37]) Записка о противоправительственных обществах не столь вредных, Общее Дело, 1883, ч. 54; Былое, 1906, квітень; Боґуч. 393—95.

Боротьба з терором обєднувала, без сумніву, всіх дружинників, але потім почалися гострі суперечки. Тоді, як кн. Щербатов чи сенатор Шульц бачили в цій орґанізації виключно засіб для „викорінення кирині", інші і поміж ними зокрема ґр. П. П. Шувалов, честолюбно мріяли при допомозі орґанізації не лише припинити терор, але й добитися представницького образу правління. З цього пункту й стають ясними всі вчинки ґр. Шувалова з його надісланням конституційного проєкту І. І. Петрункевичові, особистим знакомством з Драгомановом, Гольцевом, підтримкою „В. Слова"... Пояснити це все однією лише провокацією булоб, звичайно дуже просто, але в той самий час історично невірно (Боґуч, 437).

Те, що до складу співробітників „Вольнаво Слова" ввійшов сам Драгоманов, стало в очах еміґрації ґварантією цілковитої певности нової ґазети. Всі спочатку уважали її за цілком незалежний від невияснених впливів революційно-опозиційний орґан.

„Ані сам Аксельрад, ні ми, старі його друзі, разом з Кравчинським і богатьома іншими не сумнівалися, що „Вольное Слово" чесний конституційний орґан і ґарантією цього служило для нас те, що Драгоманов взяв одразу дуже близьку участь у ньому". (Дейч, Совр. Мір, 1913, XI, 154)

У свою чергу для Драгоманова могло бути ґарантією імя знаного ліберала Гольцева, через котрого спочатку Шувалов фінансував „В. Слово". Гроші на „В. Слово" давав не уряд, а кн. Сан-Донато, знаний богач. Принаймні такого погляду був Салтиков Щедрін. (Див. його сатиру „Взволнованиє лобатряси", сатири Сан-Патре, явний натяк на Сан-Донато). Заславскій у своїй розвідці про Драгоманова і „В Слово", написаній на основі ґрунтовного знакомства з архівом Священної Дружини, пише, що „у Росії ґрафові Шувалову пощастило якимсь шляхом завязати зносини з Гольцевом і гроші на підтримку „В. Слова" йшли чорез Гольцева. Це імя могло служити для Драгоманова абсолютною ґарантією реальности Земського Союзу.

Земський Союз був найсправжнісінькою фікцією, прямим і без домішок витвором ґрафа Шувалова. Боґучарскій, що викрив цю фікцію, мав цілковиту рацію. Але, створивши цю фікцію, Шувалов вірив у реальність земського руху і перебільшував його сили і розміри. Священній Дружині здавалося, що є якийсь невловимий, впливовий земський центр, що керує виступами земств, звязаний і з революційним підпіллям. Шувалов хотів опанувати той центр, як хотів опанувати взагалі всі нитки революції. „Вольное Слово" мало стати засобом для проникнення в земське ліберально-опозиційне середовище". (Билое 27-28)

І Заславскій і Боґучарскій помилково вбачають елемент провокаційних намірів Шувалова щодо конституційного „Вольного Слова": в його пляни зовсім не входила боротьба з конституціоналістами, і для нього і той неоформлений „Земський

Союз", який існував тоді в Росії і Драгоманов з „Вольним Словом", не могли бути ворогами. Це скорше були союзники, про це свідчить і контакт Шувалова з Петрункевичем, якому він давав на перегляд свої конституційні проєкти і те, що гроші на „Вольноє Слово", принаймні спочатку, йшли через керівника справжнього, а не фіктивного, шуваловського, Земського Союзу, Вольцева. Зрештою треба гадати, і деякі дані, в тій рахубі й „Автобіографія" самого Драгоманова свідчать про це, що між Шуваловом і цілою групою звязаних з ним придворних конституціоналістів, міг бути значно тривкіший звязок, ніж це усвідомлювали собі попередні дослідники взаємовідносин Священної Дружини й Драгоманова. Далеко не виключено, що з одного боку конституційні проєкти Шувалова (адже текст одинокого з них досі відомого став нам відомим тільки завдяки тому, що проф. Шишманов знайшов його в архіві Драгоманова, який дістав його безпосередньо від самого Шувалова) і з другого боку навіть „Вільна Спілка" Драгоманова є продуктом співпраці Драгоманова з Шуваловом. В кожнім випадку доводиться констатувати подібність ідей, зокрема щодо децентралізації. Зрештою, коли навіть такої співпраці й не було, то лишається сам факт подібности основної ідеї, який свідчить про програмову спорідненість політичної платформи таких на перший погляд далеких від себе осіб, як Драгоманов і Шувалов з Воронцовом і Ігнатєвом. До всіх досі знаних свідоцтв мушу прилучити ще одно: коли я звернувся до кн. Петра Довгорукова, кол. члена Ц. К. рос. партії „народной свободи" з запитанням, чи не уважали основники цієї партії Драгоманова одним з предтеч російських кадетів, то дістав відповідь, що наскільки йому відомо, то ні. (Інші видатні діячі цієї партії трималися в цім питанні поглядів протилежних Довгорукову, напр. Гревс). Але на запитання, чи відомо Довгорукову, що Драгоманов, як редактор „В. Слова", був звязаний з Шуваловом і ін., то дістав надзвичайно жваву для старої людини відповідь, що невідомо, але, що це цілком природно й зрозуміло, бо і Драгоманов і Шувалов із Воронцовом федералісти. Шувалов доводиться дядею Довгорукову; Шувалова він дуже добре знав і не вважаючи на велике розходження в поглядах (Д. — ліберал і централіст, Ш. — консерватор і федераліст) глибоко поважав і поважає. Нарешті Долгоруков звернув увагу, що найкраще можна собі уявити характер Шувалова, порівнявши його з більше знаним Воронцовом в ролі намісника Кавказу. Воронцов, хоч і значно старший від Шувалова, підлягав значному впливові з боку Шувалова. Воронцов був, як намісник, дивовижно культурним, як на Росію, адміністратором. Він сам, залишаючи Кавказ, сказав, що все, що міг зробити — це зупинити ту хвилю реакції, що йшла з Росії, на межах свого намісництва. Тодішній Сталін — Столипін — завжди казав, що його влада сягає лише до меж намісництва Воронцова.

Дебогорій-Мокрієвич так оцінює співпрацю Драгоманова і Гольцева з Шуваловом: „Ці борці не могли пропустити непоміченим Павла Шувалова, який являв собою особливу цінність завдяки своєму становищу при царському дворі. І ми бачимо, що до згоди з Шуваловом приходить спершу Гольцев, а потім втягується й Драгоманов. Але цей крок не тільки їх не компромітує, але їхню політичну дозрілість виявляє“ (За сто літ, I, 87). Дебогорій безперечно має рацію: „вільна спілка“ Драгоманова з Шуваловом була цілком природнім і допустимим союзом і співпрацею двох майже однодумців. Вони оба один до другого були цілковито, бездогадно льояльні Натомісць можна мати величезний сумнів, чи в остаточнім рахунку Драгоманов був таким бездоганно льояльним супроти українського руху, в якому він відограв таку рішаючу і таку руйнуючу ролю?

Бажаючи зрештою вияснити, чи ліберальні земці тих часів мали орґанізований звязок з драгоманівським „В. Словом“, Богучарскій орґанізував цілу анкету. Ось її висліди: Петрункевич від небіжчика Гольцева чув, що цей орґан підтримував матеріяльно останній. Другий відомий земець, що брав участь у Зем. Союзі, в листі до нас прямо каже, що для підтримки „В. Слова“ Гольцев одержував засоби безпосередньо від гр. Шувалова, з яким він був особисто знакомий. Третій, також видатний земець, що також брав участь у З. С. в особистій з цього приводу розмові з нами, казав: „Я не знаю, чи одержував Гольцев для „В. Слова“ гроші від Шувалова, або ні, але знаю, що З. С. підтримувати цю ґазету не міг. Зрештою й самий „Союз“ існував більше по назві. Орґанізованого не було нічого, скарбниці також. Гольцев зібрав щось 70—80 рублів, — це, здається, і все, що було в його розпорядженню на „союзні“ кошти. Четвертий член З. С., відомий учений, теж передав нам в особистій розмові, що про З. С., як про орґанізоване товариство говорити можна хібащо з великими перебільшеннями. Були земці — конституціоналісти, були вони й певним ферментом у земськім середовищі, але орґанізація, строго кажучи, не існувала. Це був той самий вчений, до якого Лавров звертався в Парижі стати посередником між „Виконавчим Комітетом“ та „Земською Ліґою“, але той саме через те, що знав земське середовище і знав, що ніякої Зем. Ліґи немає, відхилив пропозицію. Орґанізованої діяльности земців з метою боротьби за конституцію не було“[38]). Після цього не залишається нічого іншого, як слідом за істориком земського руху Белоконскім, повторити ці запитання, які він, відмовляючись вірити висновкам Богучарского, ставить з приводу тодішнього поступування Драгоманова. Спочатку він коротко формулює висновки Богучарского, далі ставить свої запити, повні превеликого счудування: „1) Існуючий в той час у Росії

[38]) Богучарскій, 403—405.

справжній Земський Союз ніколи не посилав закордон якогось Мальшинського видавати там неначебто орґан цього Союзу „Вольное Слово", 2) приймаючий діяльну участь у цьому часописі Драгоманов був уведений у цій справі в блуд Мальшинським, 3) в дійсності за плечима Мальшинського стояв не Земський Союз, а ґрупа осіб, приналежних до Священної Дружини, що назвала себе іменем Земського Союзу (Богучарскій, 75).

Перш за все само собою повстає питання, чи мислима справа, щоби Драгоманов був уведений в блуд Мальшинським? Аджеж не дитина цей розумний професор? Невже він не вимагав ніяких доказів уповноважень Мальшинського? Але колиб це й мало місце, колиб Драгоманов спершу повірив Мальшинському, хібаж він потім не мав можности шляхом листування чи особистих переговорів дізнатися про цю особу? Навіть увязненим у тюрмах та самотних вязницях щастить зібрати довідки про ту чи іншу особу, а Драгоманов же був на волі, мав величезні звязки, провадив листування, і до нього дуже часто наїздили з Росії його однодумці. Нарешті, як констатує сам Богучарскій (Русск. Мисль, ст. 90), Драгоманов був знакомий з душею Земського Союзу — з Гольцевом. Невжеж ніхто не повідомив професора, що його обманюють, а він нікого не запитував? Чи не дивно, що видається закордоном орґан, що зве себе земським, редактор цього орґану заявляє в пресі, що до нього зявлявся делеґат Земського Союзу, а ніодин член останнього не поцікавився довідатися, чиж є це правдою?" [39])

Однією рукою Священная Дружина провадила зносини з Драгомановом, з метою одночасної боротьби за конституцію і проти революції, другою вона в тійже Женеві провадила замаскована акцію, явно провокаційного характеру, проти революції: за гроші Дружини один колишній поліційний ісправник (повітовий пол. комісар) видавав грубо провокаційну терористичну ґазетку „Правду". „Колиб ...статті „Правди" — писав тоді Драгоманов,—друкувалися по французьки, ми ні на хвилинку не сумнівалисяб, що маємо справу з аґентами провокаторами (3-го сорту звичайно) якого небудь бонапартизму" („В. Слово", 50). Проте, що в цей час Драгоманов сам опинився в руках аґентів-провокаторів більш високої ранґи, ми тут говорити не будемо, він цього не знав. Але колиб він взагалі мав дещо кращу память, він бувби більш обережний у своїх заявах про французьку мову, бо згадавби недавню історію однієї французької ґазети, на сторінках якої зустрічалося й його, Драгоманова, імя, — ми говоримо про „La révolution sociale", яку в 1880—81 р.р. на гроші паризької префектури видавав Serraux з метою зірвання соціялістичних кандидатур Геда й ін. Ця ґазета також була ультра-ліва, вона про-

[39]) Белоконскій: Земское двіженіе, 2-ге вид. М. 1914, ст. 32—33.

повідувала найскрайніші засоби боротьби; читаючи рівнобіжно її й „Правду", іноді здається, що „Правда" практикує вільні переклади статтів паризького часопису. І всеж ця вражаюча, пожадлива крови крайність зовсім не перешкодила співробітництву Драгоманова, статті якого (ч. 4, 1880, ч. 22, 1881 й ін.) друкувалися там майже поруч з рецептами удосконаленого способу виробу нітрогліцерини (ч. 6, 1880), з гострими фелєтонами, про зміст яких досить говорять їх назви: Лист батька стрихніна до батька кураре (ч. 2, 1880 і т. д [40]) В „Правді" проте брало участь чимало революціонерів. Метою цього видання була й дискредитація активізму і шпіонажі, але ані перше, ані друге не повелося: поважні люди не йшли на пастки, розставлені „Правдою" і хвацький ісправник К—мов, після кількохрічної нецензурної лайки на московський уряд, так само спокійно й безпечно як і Мальшинський, повернувся з „еміґрації" до рідних Палєстин.

„Коли в інформаційнім відділі календар „Народньої Волі" за 1883 рік репродуковано обвинувачення „Общаго Дєла" на адресу „Вольнаво Слова", що на чолі редакції останнього перебуває Мальшинський, особа більш ніж темна, то у відповідь на це Драгоманов написав: „нарешті щодо інформаційного відділу календаря „Народної Волі" скажемо, що бодай трохи морально-розвинені читачі його, звичайно, оцінять якслід уміщену в нім довідку для державної поліції щодо імени колишнього редактора „Вольнаво Слова". Колишнійже редактор „В. С" тогож 1883 року спокійнісенько собі відїхав до Росії (це за часів гр. Дм. Андр. Толстова!), де й став отверто в ряди ультра-реакціонерів. (Богуч., 427),

Переглянувши шуваловський архів, Заславскій приходить до висновку: „Тепер можна з певністю твердити, що керував архитерористичною й вульгарно-провокаторською „Правдою" той самий ліберальний вишукано-конституційний граф Шувалов, який підтримував „Вольное Слово" і мав таємні звязки із справжнім земським рухом". (Билое, 25).

Про звязок Шувалова з Драгомановом із слів самого Шувалова маємо таке свідчення:

Генерал Смєльскій у своїм деннику занотував м. і. під датою 14. листопада р. 1881: „Учора гр. Шувалов висловився, що видаване в Женеві „Вольное Слово" є виданням нашої Священної Дружини", на що витрачуються значні кошти і видавцем її є агент Дружини Мальшинський, а помічником його Божідаровіч[41]). Цю газету засновано на те, щоби привабити до неї революціонерів, що радіють кожному виданню проти на-

[40]) Б. Ніколаєвскій: Каторга і ссилка, XXV, 229.

[41]) Беселіцкій-Божідаровіч, так само як і Мальшінскій співробітник моск.-реакційної преси, властиво навіть самого суворінського „Нового Времені", при заснуванні якого Суворін, що тоді ще остаточно не самовизначився пропонував Драгоманову бути керовником відділу закордонної політики його часопису.

шого уряду і в ній пишуть Драгоманов і інші революціонери[42]).

Коли гра в піжмурки зайшла занадто далеко, то Шувалов підносить у Священній Дружині питання про перетворення Земського Союзу з фікції в реальність. Доповідь Шувалова щодо цієї справи закінчується такою цікавою пропозицією: „Нарешті уважаю обовязком докласти Центральному Комітетові, що по всіх ознаках ріжні особи, що вірять в існування (Земського Союзу) виключно через посередництво редакції „Вольное Слово", або з допомою Петербурзької та Московської станції захочуть зійтися з більш поважними членами цього фіктивного товариства. Протягом деякого часу можна буде, звичайно, відхиляти такого роду пропозиції. Але з часом доведеться показати їм щось вроді названого Союзу. Утворити такого роду Союз з аґентів навряд чи можливо, бо по перше, довелосяб перезнакомити аґентів між собою, а по друге встановлена фікція малює членів Союзу, як заможних та ліберальних землевласників, що цікавляться земською справою, що зовсім не підходить до типу аґентів. На мій погляд найбільш бажано було би змалювати Земський Союз невеличким гуртом братів С(ан?) — Д(онато?) перемішаних з двома, трьома справжніми ліберадами (вроді Ліхачова, Раґозіна й Скалона) і т. д. Уклінно прошу Ц. К. не відмовити мені в точній інструкції, щодо цього". Відповідь Ц. К. Св. Дружини нам невідома[43]).

Наприкінці р. 1882 боротьба, яку провадила ґрупа Шувалова, провалилася: Олександер III. рішуче схилився в бік затримання абсолютизму, Ігнатєв мусів уступити, його місце зайняв давній ворог Драгоманова, кол. мін. нар. осв. Дм. Толстой[44]) типовий „помічник класного наставника" чи шпіцель з позашкільного догляду, який своїм духовим калібром більше підходив до такого провінціяльного „ісправніка", яким був Олександер III. аніж блискучі й ініціятивні Шувалов та Ігнатєв. При владі, чи радше при дворі залишився самотний Воронцов, але йому заборонено займатися політикою. Отже залишився „найбільший" Св. Дружини, старший магістр цього ордену титулованих змовників ґр. Воронцов-Дашков, — і це з ним Мальшинський провадив переговори щодо висилки Драгоманову грошей. Проте мова йшла не лише про гроші. Н. Шміт, колишній начальник III. відділу а потім голова таємного розшуку в Св. Дружині писав 19. XII. 1883 до Мальшинського: „Шановний пане Аркадію Павловичу, — дозвольте мені по-

[42]) Смельський: Днєзнік члєна Св. Дружіни. Ґолас М'нуфшаво, 1916, кн. 2.

[43]) Заславський: Драгоманов і „Вольное Слово", Былое, 26.

[44]) Надсилаючи, ще року 1875 з Київа Суворінові свою „Літ. великор. укр. і галицка" Драгоманов, вгадавши в листі назву цієї брошури одразуж дає до того таку примітку: „за яку я й посади позбувся, не вважаючи на її панрусизм, бо я там не дуже шанобливо про Толстоя говорю". (Україна, 1927. IV. 125).

дати вам до відома, що що-йно мене сповістили, що переказ грошей не може бути переведений раніше 2—4 днів, в наслідок цілком звичайних грошових міркувань. Учораж я повідомив гр. В. Д. про сенс телєґрами Драгоманова. Колиб ви знову одержали від нього підтвердження чи щось, що має яке небудь відношення до того питання, яке ви вбачаєте в телєґрамі одержаній 15 го, і коли ви не будете мати на увазі надати цьому повідомленню якенебудь певне призначення, то не відмовте повідомити мене для негайної передачі гр. Воронцову"[45]).

У своїй автобіоґрафії, Драгоманов торкається й „В. Слова". *Коли уважно вчитатися в ці рядки, повстає враження, що* Драгоманов під Земським Союзом розуміє не кого іншого, як саме ґрупу Шувалова. Згадуючи те, що на сторінках „В. Слова" він друкував свою „Історичну Польщу", він додає: „закінчив її програмом політичної й адміністративної реформи Росії на основі автономії земських одиниць. У рамцях цієї автономії я уважав і вирішення національних питань у Росії. Стаття моя друкувалася у „В. Сл." в 1881 р. в той час, коли в „Зем. Союзі" опрацьовувалася своя програма реформи Росії — виявилося, що наші програми зійшлися в основах. Наприкінці 1882 року мені запропонував спеціяльний делєґат „Зем. Союзу" прийнятн на себе редаґування „В. Слова". Я згодився[46]). Щож до драгоманівських проєктів і проєкту Шувалова, то вони дійсно „сходяться в основах". Далі слід звернути увагу, як зредаґована та частина автобіоґрафії, де Драгоманов каже про кінець „В. Слова": „але в травні 1883 року „В. Слово" припинилося в наслідок розпаду Зем. Союзу під впливом розчарування тих його членів, що розраховували на можливість добитися скликання Земського Собору на час коронації Олександра III. й нудилися від довготревалої аґітації в суспільстві від котрої я лише й сподівався сприяючих результатів"[47]) Останні слова можуть лише характеризувати ґрупу Шувалова, справжній Земський Союз ледві чи міг покладати великі надії на такі придворні свята, як коронації, і в залежності від них міняти свої настрої. Інша річ, що пишучи свою автобіоґрафію, Драгоманов, звязаний хочби вже й вмерлою конспіраційою, не міг, розуміється, писати інакше як загальниками, отже й не міг ще подавати справжніх прізвищ. Навіть по 30-х роках, Богучарський, досліджуючи цю справу не подає богатьох прізвищ ще живих членів справжнього, не драгоманівсько-шуваловського Земсоюзу.

---

[45]) Былое, 27/28.

[46]) Крім Лаврова й Драгоманова, Шувалов висилав посланців і до Вери Фіґнер, одинокої, що залишилася недоторкнутою з активістичного центру. Цим посланцем був не хто інший, як знаний радикальний публіцист Міхайловський. І хоч він і розшукав Фіґнер у Харкові, але з його місії (зл гідження терору за ціну певних уступок) нічого не вийшло: Фіґнер, так само, як і Лавров, відмовилися від переговорів у цій справі.

[47]) Былое, 1906, IV, 206.

Звертаємо увагу на вражаючий паралелізм в характері, уподобаннях і навіть в методах діяльности Шувалова й Драгоманова, який робить цілком невипадковим і те, що їх життєві дороги схрестилися. Тут є те, що Ґете зве виборчою спорідненістю (Wahlverwandschaft), обидва застосовують диференціяльну скалю для діяльности в ріжних площинах: льояльні з конституціоналістами, вони менше оглядаються в боротьбі з революційним активізмом, обидва тужать за майже однаковою конституційно-адміністративною реформою Росії.

Наводимо один уступ з конституційної записки Шувалова, яку проф. Шішманов знайшов в архіві Драгоманова:

„Таким чином законодавчі функції булиб доручені двом зібранням представників, з дорадчим голосом: верхній палаті, що заступає сукупність місцевих земських інтересів, і нижній палаті, шо служить виразницею загально-державних ідей. Такого роду подвійність цілком відповідалаби як засаді єдности й непорушности всеросійської державности, так і справедливому стремлінню ґрунтових елєментів до місцевої самобутности, яке проявляється тепер у розріжнених і безладних відосередніх явищах. Нарешті горішня палата, складена з заступників місцевих дорадчих зібрань, являється льоґічним висліДом проєкту поширеного місцевого самоврядування, докладно виложеного у вищезгаданій записці“[48]).

Перед кінцем існування своєї конспірації Шувалов навіть додумався, і хто знає, чи не під впливом читання Драгоманівської „Громади“, до думки, про утворення руху „соціялістов-абщінників“ (чим не драгоманівські „громадівці“!) — для розкладу соціялістичного руху. А Драгоманов-анархіст, він же й соціяліст, і українець і росіянин. Симультанність кольосальна, з нею хіба що може конкурувати симультанність витвору Шуваловського трансформаторства — Свящ. Дружина, вонаж і Зем. Союз з усіми переходовими формами одночасно. Але яка разом із тим вражаюче неоднакова оцінка їх, таких ніби подібних: до Шувалова, цього вишуканого майстра тонко продуманих і переведених містифікацій і трансформацій, ціла серія дослідників тієї доби відноситься явно негативно, а Драгоманова, цього творця значно шкідливіших ніж шуваловські містифікації наші інтеліґентські весталки уважають за святого, за пророка, за національного вождя!

VII. До Шувалова ще й Судєйкін з Стрєпьніковом.

„2-ге півріччя р. 1883 визначалося сварками й незгодою між представниками ріжних відтинків революційної еміґрації. В липні одержано в Женеві листа написаного до Драгоманова державним злочинцем Константином Масловом[49]).

[48]) Конституційний проєкт Шувалова, Вестнік Европи, 1913 8. Проєкту реформи самоврядування в архіві Др–ва Шішманов не знайшов

[49]) З огляду важніших зізнань, переведених жандарм. упр. від 1. 7. 83 по 1. 1. 84.

„Руденький, худорлявий, з безбарними очима. Маслов здавався миршавим, йому хтось дав імя „мокрої курки“... Він мав претенсію на великий, дотогож вїдливий критичний розум, якому ніщо не подобалося. До всього революційного цей пан ставився з злобною іронією й сарказмом... Для Драгоманова „критика“ ординарного Маслова являлася справжнім бальзамом. Але, на щастя, ця „мокра курка“ не багато могла передати цікавому професорові зі скандальної нашої хроніки“ [50]).

В дійсності листа Маслова Драгоманов одержав на багато місяців раніше, ніж це помилково подає „Огляд зізнань“, але натомість цей Огляд не помиляється щодо оцінки наслідків одержання цього листа для життя еміґрації.

Для характеристики Маслова досить одного того, що він з повагою ставиться до Стрельнікова, до того самого военного прокурора, який не лише вимагав від военних судів сильних кар для цілком неповинних молодих людей, але всякими способами знущався, кепкував та ображав як усіх скільки небудь причетних до революційних справ, так рівнож і цілком сторонніх осіб — їхніх кревних та знайомих. Коли Желваков з Халтуріном забили цю гидку потвору, то рішуче всі скільки-небудь порядні люди не лише в Одесі, але й на цілім півдні раділи.

Про враження, яке викликала смерть інспіратора голосної драгоманівської статті читаємо:

„В Одесі була величезна радість, навіть жандарми раділи з смерти ненависної всім людини. Коли ж вістка про це дійшла до вязниці, де біля 200 осіб сиділи з наказу Стрельнікова то радість увязнених, здавалося, не матиме кінця. Вязнича адміністрація не перешкаджала шумливим переговорам, поздоровленням через фірточки у дверях та вікнах. Дозорці пробігали по коридорах, підносили „очко“ й кричали: „вашого генерала забили, на бульварі застрілили“ [51]).

Зазначу, що не лише рішуче всі його (Маслова, М. М.) обвинуваченння Драгоманов умістив у одній своїй статті спрямованій проти революціонерів, але ще від себе доповнив їх.. Він зробив з його листа статтю, не зазначивши в ній лише джерела, звідки позичив наведений в ній акт оскарження проти народовольців [52]).

Лист Маслова датований 25. XI. 1881. Маслов починає з переказу поглядів генерала Стрельнікова, з яким йому доводилося не раз розмовляти і до якого він ставився з пошаною. Потім — перехід до критичного розгляду способів діяльности т. зв. Виконавчого Комітету. Отже всім мало би бути

---

[50]) Дейч: Рев. рух в освітл. жандармів. Ґрупа Осв. Труда, III, 317). В Женеві Маслов належав до оточення Драгоманова.

[5]) Надін: Стрельніковський процес 1883 р. в Одесі, Былое, 1906, Квіт.

[52]) (Дейч: Реврух в осв. жавд. 334.

ясним, що лист Маслова до Драгоманова інспірований прокурором Стрельніковом. Драгоманов бере цього листа в основу своєї знаменитої в історії тогочасної еміґрації статті „Привабливість енергії" уміщеній у „В. Слові", в якій Драгоманов уживає цілого стрельніковсько-масловського арсеналу протиреволюційних арґументів. Те що починалося в прокурорському кабінеті московського жандарма в Харкові, те, за пляном цього самого жандарма кінчається на редакційному столі женевського еміґранта Драгоманова, того самого Драгоманова, що вже тоді був відомий своїм гаслом: „Чиста справа потребує чистих рук". На вимогу Засуліч, Плєханова й інших еміґрантів подати джерело свого акту оскарження революції, він протягом даного йому довгого терміну — одного року, мовчав, не подавши джерел своїх інформацій, після того Засуліч і ін., так само прилюдно, як була подана й перша вимога, зірвали з ним всякі зносини.

Іншим разом на сторінках „В. Слова" появився обіжник Народної Волі, підроблений Судейкіном, ліквідатором „Народної Волі", Засуліч пише:

„що „циркуляр" опинився на сторінках „В. Сл" на бажання самого Судейкіна — це, розуміється лише моє припущення, але що хтось, і мабуть саме Судейкін „запускав лапу" не в одні лише „революційні орґанізації" в Росії, а також і в конституційний орґан „В. Слово" в Женеві, це для мене поза сумнівами. Незрозуміло лише, якими способами щастило йому це робити. Мальшинського, ким би він не був, для цього мало. Якби не покладався на його порядність Драгоманов, він не міг уважати його, дрібненького літерата, перебуваючого в Женеві, особою, досить познакомленою в поліційних таємницях. Відомости мали надходити з Петербургу і до того від осіб, яких при повнім довірі до них Драгоманов уважав, що вони займають таке становище, що їх поліція не може обдурювати[53]).

Кількома рядками нижче Засуліч розповідає, як цілком випадково розкрилася ціла таємнича машинерія, за допомогою якої Судейкін впливав на Драгоманова. Десь року 1883 чи 1884 Засуліч, перебуваючи влітку у Швайцарії, зайшовши до знакомих еміґрантів, знайшла посеред їх товариства невідомого їй елеґантно одягненого леґального молодого приїзжого з Росії. Новий гість розповідав про пригоду, яка трапилася з ним, коли він у Петербурзі давав приватні лекції з фізики та хемії:"... ...гість доповнив своє оповідання про цікаву лекцію, яка йому дісталася. Шувалову, з нагоди закриття „охрани", після цього закриття наказано було „захорувати". Він не показувався в товаристві, оселився за містом і взявся за студії не то хемії, не то фізики, а в учителі до нього дістався за рекомендацією свого професора оповідач.

---

[53]) В. Засуліч: В. Слово і еміґрація, Савремьоннік, 1913, кн. 6.

„Перший час його учениk справді займався студіями, а познайомившись ближче, став проводити все більше і більше часу в розмовах. Гість переказував щось із цих розмов проте, як „охрана" хотіла добитися конституції... Одного разу підчас лєкції був одержаний лист. Шувалов тутже прочитав його й заговорив з його приводу. Лист від Драгоманова, просить доказів, а самі подумайте, які тут можуть бути докази? Я зустрівся на однім обіді з Судейкіном; він, як звичайно, почав розповідати щось із своєї практики. Дещо з його оповідань я листовно передав Драгоманову, а він розповів еміґрантам. Ті тепер вимагають від нього доказів". Далі Засуліч пише: „Я постаралася вияснити час одержання листа, він збігався з нашою останньою розмовою з Драгомановом. Але нічого мені вияснити не пощастило. Чи повідомляв Шувалов Драгоманова, звідки одержує він свої відомости? Чи вірив він у їх правдивість? Нічого цього мій співрозмовник не знав, але сказав, що, на його думку, на підлість Шувалов не здібний. Але роля Судейкіна тут ясна. Він зручно підсовував дружинникам усілякого роду вигадані вісти та „документи", які могли пошкодити революціонерам. Судейкін знав чи вважав, — у чім і не помилявся, — що його співрозмовник мав зносини з Драгомановом і може подати останньому передані йому від Судейкіна „новини" з революційного світу, а Драгоманов їх надрукує або передасть еміґрантам". З споминів Міхайловского (Соч., X, 53) про Фіґнер та з листа Фрайденберґа до Богучарского (Савремьоннік, 1913, 6) можемо встановити особу „корепетитора" Шувалова — це знаний пізніше учений фізик М. Ю. Гольдштайн.

Отже в деяких випадках і Павел Пєтровіч Шувалов і Михайло Петрович Драгоманов були слухняними фіґурками в ляльковому театрі Судейкіна.

В. —ль

Висліди пятилітки

Головним „досягненням" пятилітки вважають росіяни колєктивізацію рільництва. Тим часом якраз колєктивізація спричинила насамперед величезне зменшення кількости худоби, яку різали селяни перед їх затягненням в колхози; а в дальшій консенквенції показалася та колєктивізація цілковито непродуктивною формою господарства, при чім ця непродуктивність не є чимсь переминаючим.

Правда, нехіть до праці примусово сколєктивізованих селян поборюється большевиками, але — безнаслідно. 11-го грудня 1932 р. можна було напр. прочитати в „Правді": „В станиці Старомінській є 4.000 здібних до праці членів колхозу, але до щоденної роботи не зявляється більше, як

750 люда". Супроти такого стану річи, не дивниця напр., що у тій самій „Правді" зявляються такі звіти заступника голови західньо-сибірського районового Виконкому, Зайцева про урожай пшениці: „Колхоз ім. Буденного... дав в цім році не цілих три подвійних сотнара з гектара", в той час, як (подає Зайцев) середній урожай пшениці в Німеччині виносить з гектара 19 подв. сотнарів. Колхоз „Перемога пятилітки" дав 9 подвійних сотнара (озимої) і 3 (ярої) пшениці з гектару. Не ліпше справа стоїть в Совхозах. В совхозах Омського району напр. урожай виносив від 4, 5 до 5 подв. сотнарів з гектару. Що причини треба шукати не в атмосферичних явищах, доводить Зайцев тим, що в цій самій околиці „Пробна стація при правильнім плодозміні і приміненню конечних агротехнічних заходів дала 20 подв. сотнарів".

В останнім році високість урожаю і площа засіву так скоротилися, що колхози були змушені розпочати завзяту боротьбу проти влади, щоби затримати при собі бодай стільки збіжжа, щоб самі члени колхозу не терпіли голоду. І то — не зважаючи на те, що кількість забираного урядом збіжжа зменшено о 18% супроти минулого року. Методи цеї боротьби за хліб такі: фальшиве подання про стан урожаю, про кількість членів і худоби, недозволений розподіл зернових авансів між членами, плюндрування збіжевих складів, постачання меншевартного збіжжа і т.п.По другім боці: труси, екзекуція „подстрекателей", острі репресії проти селян, нарешті створення осібної полевої жандармерії.

Найцікавіше в цій боротьбі за хліб є те, що керовники колхозів, навіть коли вони партійці, що буває дуже часто, стають нераз по боці селян. Саботаж при постачанню збіжжа владі, виявляється в свідомім обмеженні посівної площі до розмірів, потрібних для власного виживлення. Це явище вже в 1921 р. привело до голоду. Те саме повторяється й тепер. В „Правді" (11 грудня м. р.) читаємо: „В районі Тихомірецькім уважають за доцільне засівати якраз стільки, скільки вимагається для покриття власного запотребування". Щож до несколєктивізованих селян, то в тій самій часописі про них читаємо: „Ріжні самостійні селяни станиці Новорождественська вже в минулому році отверто робили саботаж. Обробляли лише малий кусень ґрунту довкола двору..., не бажаючи виповняти жадних державних плянів. Деякі навіть зрекалися на письмі частини належної їм землі".

Сильно відбивається цей упадок хліборобства на промислі. Безнастанне зниження життєвого рівня робітничої кляси в останніх роках викликає серед неї велике незадоволення, яке не вдається зацитькати ніякою пропаґандою пятилітки. В 1929 р. голосно заявлялося всім і вся, що по переведенню пятилітки положення робітництва значно поліпшиться. Тимчасом положення пролєтаріяту в 1929 р.—

по нібито цілковитім переведенню пятилітки — вважається якимсь дорадом в порівнанні з теперішнім часом. Заведені надії і збільшена нужда приводять до пасивного опору, який виявляється в утечі від праці, в незявленні на роботі, що приймає масовий характер: хоч і неорганізований, бо такий судово карається в СССР. Драконський указ 16 листопада 1932, який одноразове незявлення при праці карає звільненням, відняттям карти на предмети поживи і виселенням з мешкання, — не мав наслідків.

З Керчі доносять до „Правди“ (17. XII.), що там на фабриці стало щоденно 75 машиністів не зявляються на роботі. А „серед ледарів є комуністи і комсомольці“. Крім цього йдуть нарікання на неточність зявлення на роботу. Про фабрику „Геодезія“ пише „Правда“, що спізнення на роботу о цілих 35 хвилин є там сталим звичаєм...

З огляду на той пасивний опір робітництва, — внаслідок недоїдання — богато керовників варстатів постановили, не журячись пляном, дбати самим про виживлення своїх робітників. Для того вимінюють вони вироби своїх фабрик на продукти колхозів, замість віддавати їх трестам. „Правда“ наводить приклад одної цегольні, яка, замість постачати цеглу свойому трестові за нічого неварті гроші, вимінює її на предмети поживи в совхозах і колхозах або в самостійних складах.Від одної фабрики годинників отримується взаміну кишенкові годинники, що завше є значно ліпше, ніж безвартісний гріш. Фабрики, які не виробляють жадних продуктів, вартих заміни, дають собі раду таким способом, що із забракованого матеріялу споряджують в спеціяльних майстернях—меншвартні предмети загального вжитку. Що тим способом нарушується цілий плян продукції — не підлягає сумніву.

Sauve qui peut (спасайся хто може) — такий є настрій який визирає і в боротьбі за хліб і в тенденціях самозабезпечення на фабриках. Цей настрій опанував навіть керовників большевицького промислу, роблячи всякі надії на здійснення пятилітнього пляну—оманою. Мабуть ця обставина й змусила совіти залишити, актуальний спершу, плян другої пятилітки. Як слушно пише Вільм Штайн в „Фоссіше Цайтунг“ (14 грудня) інвестиційні етати поволі звиваються і скорочуються. Там, де в пляні йшла мова про 3 фабрики і 35 міліонів, говориться тепер про 1 фабрику і 8 міліонів В трестах число інженерів і „спеців“ здесятковано, з великих імпозантних бюр—лишаються маленькі буди. Чужоземним спеціялістам пропонується нові умови, які змушують їх до виповідження договорів і до виїзду з СССР. Нижчим „спецам“ чужинцям,майстрам і звичайним робітникам просто забирають „карти“ на средства поживи, що давали їм змогу трохи краще годуватися. Вони вертають до дому і ніхто їх не затримує. Внаслідок цього звинення промислу наступило

величезне безробіття. Підчас горожанської війни міг большевизм — не зважаючи на економічні труднощі — триматися. Бо виступав як революційний уряд, який боровся з інтервенцією капіталістичного світу і міг числити на певні симпатії широких мас, що зле визнавалися в ситуації. Непродуктивність режіму не ставала ясно перед очима загалу, бо її пояснювалося наслідками горожанської війни і „блокадою" заграниці. Тепер того вже не можна говорити. Стративши всяке оправдання для себе і моральний престіж, приступив режім до грунтовної перебудови господарства—і допровадив його до руїни...

Давніше — бодай в партійних кругах — було „захоплення", хоч не було хліба. Тепер вступається в нову фазу свого існування, в якій нема ні захоплення, ні хліба. Криза совітської господарки стає острою крізою самого режіму.

* * *

Освальд Шпенґлєр про „білу революцію".*)

(З книжки: Jahre der Entscheidung).

Досі не зважився ніхто представити „білу" революцію в її повному розмірі, в її цілях, в її триванні та льогічному розвитку. Може й не було спромоги вчинити цього, заки вона не ввійшла разом із наслідками першої світової війни в рішаючі десятиліття. Скепсіс, що є такоюж передумовиною історичного погляду, спозирання згори на історію, як конечною передумовиною глибокого знання людей є погорда до них, — не стоїть на початку річей.

Ця революція не починається матеріялістичним соціялізмом 19-го віку, а тим менше більшовизмом 1917. Вживаючи однієї з її звичайних фраз — вона „в перманенції" від половини 18-го століття. Раціоналістична критика, що назвала себе бундючно фільософією просвічення, почала тоді перекидати свою руїнницьку діяльність із теольогічних систем християнства і з переданого світогляду освічених людей (що був тільки теольогією без волі до системи), — на факти дійсности, на державу, на суспільність і наприкінці на готові вже форми господарства. Вона почала нівечити історичний зміст таких понять, як народ, право і правління,

*) Соціялістичну революцію, яка загрожує підвалинам европейської цивілізації називає тут автор „білою" революцією для розріжнення від кольорової революції небілих народів проти Европи. Слово „консерватизм" ужито тут у розумінні, яке йому дається на Заході, не у нас, де з цього поняття зробили карикатуру на нього.

РЕДАКЦІЯ.

а ріжниці між багатим і вбогим зовсім матеріялістично надала вид і значіння якоїсь моральної супротивности, про яку скоріше агітаційно запевняли, як чесно в неї вірили. Сюди належить національна економія, що основи її, як матеріялістичної науки, поклав ок. 1770-го р. Адам Сміт вкупі з Гартлєм, Прістлєм, Мандвілєм і Бентемом. Наука, що загадала собі вважати людей придатком до господарського стану і „вияснювати" історію, виходячи від понять ціни, ринку й товару. Це від Сміта виводиться те розуміння праці, що вважає її не покликанням і змістом життя, але товаром, яким торгує той, що трудиться. Всі пристрасті, що формують історію, і всі творчі риси сильних особистостей і рас—ідуть у забуття; воля приказувати й панувати, жага влади й добичі, порив винахідників, ненависть, пімста, гордість на власну силу та її успіхи з одного боку, а з другого: заздрість, ледарство й отруйні почування менш вартних людей. Лишаються тільки „закони" гроша й ціни, що знаходять свій вираз у статистиках і графічних кривинах.

Разом із тим повстає флягеллянтизм — самобичування занепадкової, надто вже переінтелєктуалізованої суспільности, що оплескує глум із себе самої. А доказом того самобичування є факт, що одинокі, які маємо геніяльні твори революційної поетичної творчости, мали свою публіку зовсім не серед нищих верств суспільности:[1]) „Весілля Фігара" пана „d e" Бомарше виведено всупереч королівській забороні на замку Жанвіліє перед вискаленою придвірною шляхтою; романами пана „d e"[2]) Вольтера захлистувалися від Лондону до Петербурга в найвищих кругах суспільности; рисунки Гогарта, мандрівки Гулівера і Шіллєра „Розбійники" й „Кабала та кохання". Щож було написаним у „передуховлених" кругах вищого товариства: листи льорда Честрфільда, „Максими" герцога де Лярошфуко, „Système de la nature" барона Гольбаха, все те лишилося незрозумілим поза самими тими кругами хочби з огляду на свій вибагливий стиль, абстрагуючи зовсім від того, що читання й писання навіть в середніх верствах суспільности не було загально поширеним.

Затеж професійні демагоги міського підземелля, що навчилися й уміли тільки промовляти й писати памфлєти, второпали прекрасно, що з тих писань можна видовбати знамениті кличі для агітації між масою. Неспокої 1762-го року почалися в Англії справою Вількса — засудженого за

[1]) Теж саме було із соціялістичними пєсами та романами 80-их років і більшовицькими по 1918 р., що за них платили в усіх великих містах Европи ті, супроти кого була звернена їх напасть.

[2]) Не тільки ці дрібноміщанські випинки — „гохштаплєри" та літерати, сини годинникаря Карона й податкового урядника Аруе, але й навіть „de" Робеспєр вживав правно шляхетського титулу ще в часі Національного Зібрання. Вони прагнули належати до суспільности, яку нищили до нещаду. Характеристична риса всіх революцій того роду.

зневагу уряду в пресі і без огляду на те вибираного потому безупину до Нижчої Палати. На вічах і при всякого рода наперід задуманих авантурах (riots) „Вількс і свобода" було покликом, яким домагалися свободи преси, загального виборчого права і навіть республики. Тоді то в Англії і для англійців написав Марат свій перший памфлєт „The chains of slavery" (1774). Відрив американських кольоній (1776), їх деклярація загально-людських прав, їх дерева свободи й гуртки сподвижників чеснот виводяться врешті-решт з англійських рухів тогож року.[3]) Від 1779-го року повстають в Англії клюби й потайні товариства, що поширюються на цілу країну, змагаються до революції і з 1790. р. з міністром Фоксом і Чeріденом на чолі шлють побажання успіхів, листи й поради Конвентові та якобінцям. Колиб пануюча англійська плютократія не була богато більш за трусливий двір у Версалі, то революція в Льондоні вибухлаб була скоріше, ніж у Парижі.[4]) Паріські клюби, передусім феяни й якобінці були з своїми програмами, своїм розгалуженням по цілій Франції і формою своєї агітації включно, тільки копіями англійських. Тіж знову переклали французьке citoyen як відзив до своїх членів, англійським citizen і новостворениим citizeness і перейняли від французів так фразу про вільність, рівність і братерство, як теж і називання королів тиранами. Все те залишилося з того часу й на сьогодні, як форма підготовки революцій. Тоді то повстало „загальне" домагання свободи преси та зборів як засобу до того, що є основною вимогою політичного лібералізму: бажання бути вільним від етичних обовязків старих культур. Те домагання не було ні трішки загальним, його тільки так називали крикуни й писаки, що хотіли з того жити, й мали на меті лише особисту користь із тієї свободи. Алеж власне ця стара суспільність одержима тим, що французи називають esprit, оті „освічені", оті колтуни 19-го віку, отже жертви тієї свободи підняли її до ідеалу, якого основ не вільно було торкнутися ніякій критиці. Сьогодні можна вже говорити про те, сьогодні, коли маємо перед очима не тільки сподіванки 18-го, але й наслідки 20-го віку. Свобода від чого до чого? Хто платив пресу й агітацію? Хто заробляв на тім? Ці вільності виявилися всюди тим, чим вони є на ділі: засобом нігілізму для зрівнання суспільности, засобом підземелля, щоб юрбі великих міст накинути ту думку—своєї власної вона не має,— що ворожила найбільший успіх для

[3]) Льоялісти — американці, що не були прихильниками республики, вимандрували потому більш чи менше добровільно до Канади.

[4]) В Німеччині не прийшло до того, бо бракувало властивої столиці з добавком агітаторів, покутних літератів і професійних злочинців. Ідеольоґи тут були. Вистарчить згадати Георґа Форстера й інших, що в Майнці й опісля в Парижі виступили як якобінці й наложили головами за свої погляди. Політичні клюби на англійсько-французький зразок треба було в 1793. р. заборонити законом.

осягнення тієї мети.[5]) І тому ті вільності—загальне виборче право належить теж сюди—поборюється, усувається й обертається знову в їх противенство з тією хвилиною, коли вони вже виконали своє завдання і дали владу в руки своїм користувачам. Так було в якобінській Франції 1793. р., в більшовицькій Росії і в республиці професійних спілок у Німеччині 1918-го року. Коли було більше заборон часописів в 1820-му чи 1920-му році? Свобода була завжди свободою тих, що прагнули здобути владу, а не її позбутися.

Той активний лібералізм працює послідовно від якобінізму до більшовизму. Це ніяка супротивність думання й хотіння. Це рання й пізня форма, початок і кінець одноцільного руху. Починається той рух ок. 1770. р. сентиментальними „соціяльнополітичними" тенденціями: повинна бути зруйнована будівля суспільности відповідно до стану і ранги; треба вернути „до природи", до одноманітної орди. На місце стану повинно прийти те, що не є станом — гроші й дух, контора й катедра, рахівники й писаки; на місце *богатоформного життя* — повинно прийти життя безформне, без манір, без обовязків, без відстані. Ця соціяльнополітична тенденція переходить щойно в 1840. р. в „господарсько-політичне" намагання. Тепер звертаються вже не проти родовитих панів, але проти посідачів — від селянина до підприємця. Вже не рівність прав обіцюється прихильникам руху, а тільки права першенства злидарів, тих, що нічого не мають, не свободу для всіх, а тільки диктатуру великоміського пролєтаріяту — „робітництва". Але це не є ніяка різниця світогляду, — він був і лишився матеріялістичним, — а тільки й одиноко лише зміна революційної методи: професійна демагогія мобілізує іншу частину народів до клясової боротьби. Спочатку ок. 1770. р. як в Англії так і в Франції, вагаючись, звертался в бік селян і ремісників. Cahiers—сшитки домагань сільських і маломістечкових послів 1789. р., що нібито представляли „крик нації", писали професійні крикуни,[6]) виборціж їх здебільшого не розуміли. Ці верстви мали надто багато закоріненої традиції, щоби дати себе вжити як безвільний засіб чи зброю. Панування терору в Парижі булоби неможливим без черні східних передмість. Треба було приявних завжди пястуків великого міста. Неправда, що тоді йшло про „господарську" скруту. Податки й мита були правами зверхника. Ударом у суспільний порядок повинно було бути загальне виборче право. Звідсіля й невдача Конвенту: селянство й ремісництво ніяк не хотіло

[5]) „Про вільність преси кричить тільки той, хто хоче її надуживати" (Goethe).

[6]) A. Wahl, Studien zur Vorgeschichte der französischen Revolution (1901), ст. 24.

йти довірливо за професійними демагогами й коритись їм. Вони посідали вроджене почуття відстані. Мали надто багато інстинкту й чимало міської інтелігенції. Вони були пильні й навчилися чогось. Позатим прагнули залишити своїм синам обійстя, або варстат праці. Програми та кличі тут надовго не ділали.

Щойно ок. 1840. р. писацька і балакунська демагогія[7]) Західньої Европи у свому одноманітному дальшому розвитку знайшла собі придатніший засіб для своїх цілей, а саме, відірвану від грунту масу, що призбиралася на північноевропейському вугіллі—тип промислового робітника. Треба нарешті здати собі ясно справу з факту, захованого цілком за мраковинням партійнополітичної метушні та боротьби; до повстання соціялізму допровадили не „господарські злидні", що „капіталізм" їх навів на „пролєтаріят", тільки професійна агітація створила той „свідомий мети" погляд на речі, так само, як вонаж перед 1789. р. показувала зовсім фальшивий образ зубожілого селянського стану,[8]) сподіваючися, що цей останній беззастережно та слухняно піде за нею. Освіченеж й напівосвічене міщанство вірило тоді в те, ба й навіть вірить ще сьогодні. Слово „робітник" від 1848. р. обгородили сяйвом святощів, не розмірковуючи про його значіння і границі його пристосовування. А „робітнича кляса", якої нема в господарській структурі ні одніського народу,— бо щож спільного мають із собою: гірник, матрос, кравецький челядник, металевий робітник, кельнер, банковий урядник, сільський наймит і замітач вулиць? — стала політичною дійсністю; ударною партією, що розчахнула всі білі народи на два фронти, з яких один мусить вижившляти армію партійних урядовців, вічевих промовців, газетних писак і „заступників народу" і за їх особисті цілі проливати свою кров. Цеж мета її існування. Супротивність капіталізму і соціялізму — це пусті слова, яких дефініцію силкувалася знайти відтоді велетенська література і то надаремно, — бож кличів не можна дефініювати; ця супротивність не виведена з якоїсь дійсности, є вона тільки підбурливою конструкцією. Впровадив її Маркс в обставини англійської машинової індустрії, а не вивів її з них, і навіть це було можливе тільки тому, що він поминав існування всіх тих людей, що займалися сільським господарством, торговлею, перевозом й адміністрацією. Ця картина часу так мало відповідала дійсності та її людям, що навіть південь теоретично відсахнувся від півночі: границя між ними йде

[7]) Всі знані провідники належали до „міщанства". Овн, Фурє, Енгельс були „підприємцями", Маркс і Лассаль „академіками", Дантон же і Робеспієр були юристами, а Марат медиком. Решта — літерати й журналісти. Нема ніодного робітника м'ж ними.

[8]) Небавом вони занехали це, бо не осягнули сподіваних успіхів. Наділіж французьким селянам за Людвика XVI. поводилося куди кращe, як денебудь в Европі.

приблизно лінією: Ліон—Мілян. На романському півдні, де населення потребує небагато до життя й обмаль працює, де нема ніякого вугілля і тому великої індустрії, де зогляду на расу люди інакше думають і почувають— вибуяли анархістичні і синдикалістичні тенденції. Їх ідеалом стало розбиття великих національних організмів на бездержавні, дрібні й самі собі вистарчаючі громади — бедуїнські ватаги неробства. Зате на півночі, — де сувора зима вимагає ще суворішої праці і чинить її не тільки можливою, але й конечною, де побіч боротьби з голодом споконвіку йде боротьба з холодом, повстають — з германської, спрямованої на організацію у великому розмірі, волі до влади, — системи авторитативного комунізму, що ставлять собі оконечною метою пролєтарську диктатуру над цілим світом. І щойно тоді, коли на вугляних областях тих північних країн за 19-го століття, нечуваним досі велетенським порядком згуртувалися люди і накопичилися національні достатки, тоді набула демагогія зовсім іншої ударної сили на тих областях і ген поза їх границями. Високі платні англійських, німецьких та американських фабричних робітників — якраз тому, що були це всякі, тільки не „голодові" платні — переважили низькі платні сільських робітників на півдні. І щойно внаслідок тієї „капіталістичної" переваги партійних засобів, добув марксизм перемогу над теоріями Фуріє і Прудона. Всі вони перестали вже давно звертати увагу на селянство. Воно ж було мало придатне як зброя до клясової боротьби, хочби й тому, що його не можна зібрати кожної хвилини і ним орудувати на вуличному бруку; а крім того й тому, що традиції цього селянства, звязані з посіданням і працею, суперечать намірам теорії. Тому кличі комуністичної програми ігнорують селянство. Буржуазія і пролєтаріят — це вбивається в голову — і чим простодушніші люди, тим слабше запримічують все те, що залишається поза тією схемою.

Кожна демагогія пристосовує свою програму до тієї частини нації, на якої мобілізацію вона рахує в поході до своїх цілей. В Римі від Флямінія до Гракха було тією частиною італійське селянство, що прагнуло посідати землю, щоб її управляти. І звідсі розподіл галійської области напівдень від ріки По за почином першого, і домагання розподілу ager publ cus за приводом другого. Одначе Гракх провалився, бо селяни, що стягнулися до Риму, щоб голосувати, мусіли вертати до дому задля жнив. Від того часу демагогія типу Ціни і Катиліни числить вже на рабів, і то не на загарливих поденників, як це діялося у грецьких містах від часу Клєона, але на безпрофесійну чернь всякого виводу, що байдики била на вулицях Риму й прагнула лише наїдатися й забавлятися: panem et circenses! Саме тому, що в Римі впродовж одного століття силкувалися навипередки приєднати собі ту масу все більшими витратами коштів, вона дійшла

до такого зросту й сили, що й навіть ще після Цезаря уявляла собою безперестанну загрозу для уряду світової держави. Чим меншевартний такий почот, тим він придатніший. Тому більшовизм від часу паріської комуни 1871. р. куди менше старався впливати на привченого, загарливого і тверезого робітника, що зважає на своє звання та родину, як на лініву до праці наволоч великих міст, що кожної хвилини готова грабувати й мордувати. Тому в Німеччині від 1918. р. починаючи аж до років великого безробіття пануючі робітничоспілчанські партії оберігалися провести законну межу між безробітними й лінивими до роботи. Тоді поруч із допомогою здогадному безробіттю заіснував передусім на селі брак робітників і ніхто не хотів поважно цього зупинити. Тисячі людей надуживали каси хворих, щоб тільки не братися до праці. Безробіття у своїх початках було просто виплекане марксизмом. Поняття пролєтарія виключає радість праці. Робітник, що щось уміє і є гордий на свою роботу, не почуває себе пролєтарем і тим шкодить революційному рухові. Треба його спролєтаризувати і здеморалізувати, щоб він став придатним до революції. Оце властивий більшовизм, в якому ця революція досягає своєї найвищої точки, але не закінчення.

В Західній Европі повстав він із послідовною конечністю, як остання фаза ліберальної демократії з 1770. р. й як останній тріюмф політичного раціоналізму, т. зн. намагання змайструвати живу історію з паперових систем та ідеалів. По червневих боях 1848. р. його першим зривом на велику міру була паріська комуна 1871. р., яка мало що вже не захопила цілу Францію. Перешкодила їй в тому тільки армія та німецька політика, що цю армію морально піддержала. Тодіж, а не в Росії 1917. р. з подій, що заіснували в обложеному місті, повстали робітничі та солдатські ради, що їх потому Маркс, невіглас у практичних справах, поручав як можливу форму комуністичного правління. Тодіж уперше вирізано масово противників, що коштувало Францію більш мерців за цілу війну з Німеччиною. Вдійсності панувало тоді не робітництво, але лінива до роботи голота — дезертири, злочинці й сутенери, літерати і журналісти, між ними, як завжди, багато чужинців... Але це була своєрідно французька форма революції. Не було й мови про Маркса, затим більше про Прудона, Фуріє і якобинців з 1792. р. Люзний союз великих міст, цебто їх найнищих верств, повинен був підкорити собі і завоювати розлогий край і містечка— типова думка романського анархізму. Чинити таке пробував уже в 1411. р. різник Кабош з паріською черню, зорганізованою на військовий лад. У Петербурзі 1917-го року це все тільки скопійовано за допомогою подібної „західної" черні й однакових кличів. „Азійськаж" сторінка тієї російської революції, що тоді ледь-не-ледь проявилася, знайшла

свій найперший вияв у повстані Пугачова 1772-75 р.р.

Якжеж ставилася і ставиться від 1770., а головно від 1848. р. „суспільність" західньоевропейської цивілізації, що в сьогоднішній Англії визначує себе залюбки середньою клясою, а на суходолі називає себе міщанством,—бо й вона таксамо забула за селянина, — до факту тієї грядучої революції здолу? Тієї революції, що давно погордила й викпила свій перший ліберальний етап— оті вимагані політичним просвіченням вільності: пресу, спілки, зібрання й загальне виборче право, — як тільки використала до краю їх розкладову силу? Це розділ ганьби, що його мусітиме списати прийдешній історик. Збудована на таких пралюдських фактах, як влада, стан і посідання, ота суспільність стерпіла, „зрозуміла", звеличала й підтримувала нігілістичну напасть на них. Вельми модним у минулому столітті було оттаке інтелєктуальне самогубство.

Треба безупину ствержувати факт, що та суспільність, в якій саме тепер довершується перехід від культури до цивілізації, — є хворою, хворою у своїх інстинктах, а через те і у свому дусі. Вона не обороняться. Їй смакує, що з неї глузують і її розкладають. Від половини 18. ст. безперестанку розпадається вона на ліберальні, й щойно за тим — для спротиву й розпучливого відпору від них, — на консервативні гурти. По одній стороні маємо тут невелике число людей, що запомічу свого певного інстинкту для політичної дійсности — бачуть те, що діється й до чого воно йде і пробують його перепинити, вгамувати й відвернути. Особистости наподобу тих, що належали до Сціпіонового гурту в Римі, якого духом натхнутий історичний твір Полібія: Берке, Піт, Велінгтон, Дізрелі в Англії, Меттерніх і Гегель, пізніше Бісмарк у Німеччині і Токвіль у Франції. Всі вони намагалися оборонити заховуючі сили старих культур — державу, монархію, військо, станову свідомість, посідання, селянство — навіть там, де вони мали деякі хиби. Тому окричали їх „реакціоністами", словом, що його придумали ліберали і яке сьогодні їх маркситські вихованці прикладають до них самих, відколи вони намагаються спинити оконечні наслідки своїх діл. На томуж основується ославлений поступ. По другій же стороні знаходимо майже все, що посідає міську інтелігенцію, або захоплюється нею, як признакою новочасної вищости й потугою будуччини, тієї будуччини, що сьогодні є вже минулістю.

Високо поставлено тут журналізм та ще й визнано його пануючим виразом часу. Це той критичний esprit 18-ого віку розріджений та обнижений для вжитку духових мірнот. Драма, лірика, фільософія ба й навіть природознавство й історія — стають передовими статтями й фейлєтонами з непогамованою тенденцією супроти всього, що консервативне й наказувало колись глибоку пошану. Партію підні-

мається до ліберального намістня стану й держави. Вивищується революцію у виді періодичних масових виборчих боїв з усіми приналежними сюди засобами гроша, „духа", і навіть — на Гракховий лад — фізичного насилля, і придається їй ваги якогось конституційного факту. Правління ж — як суть і завдання державного істнування — або поборюється і висміюється, або зводиться до рівня якогось партійного інтересу. Але засліпнення і трусливість лібералізму йде далі. Руїнницьким силам великоміської наволочі запевнюється толєранцію, одначе невимагається її відних. „Порядне" товариство Західної Европи з осоружною сентиментальністю подивляє й величає російських нігілістів й еспанських анархістів і подає собі їх із рук до рук, з одного елєгантного сальону до другого. В Парижі та Льондоні, а передусім у Швайцарії охороняють дбайливо не тільки їх життя, але також їх кертичну, підкопуючу діяльність.

Понятя пролєтаріяту, створене з добре обміркованим наміром соціялістичними теоретиками, приняло міщанство. З тисячю родів суворої й фахової роботи — від ловлення риб до друкування книжок, від рубання лісу до провадження льокомотиви — це поняття не має вдійсності нічого спільного. Пильні та досвідні у своєму ділі робітники погорджують ним і відчувають його, як наругу. Воно має служити тільки до того, щоби втягнути їх у ряди великоміської черні до повалення суспільного порядку. Щойно лібералізм, як тільки впровадив його, як усталене поняття, зробив його осередком політичного думання. Під імям натуралізму повстала тоді злиденна література й малярство, що підняла бруд до рівня естетичної принади і простацькі почування й думання простацьких людей на висоту обовязуючого світогляду. Під „народом" вже не розуміють цілої нації, тільки частину міської маси, що ворохобиться проти тієї спільноти. На сцені поступового колтунства виступає пролєтар, як герой а разом з ним повія, нероба, троюдник, злочинець. Модним і чимсь вищим вважається відтепер дивитися на світ спід споду, з перспективи покутних шинків й поганої слави вулиць. У той час — у ліберальних кругах Західної Европи — повстав теж „пролєткульт". Голови освічених і напівосвічених людей стала захоплювати вагітна своїми наслідками химера — пів брехні й пів нісенітниці, — що властивою людиною, властивим народом, сутю і цілю історії, політики, громадських турбот — є „робітник". Що всі люди працюють, що передусім „не пролєтарі", а інші — винахідник, інженір, організатор — виконують більшу і важнішу працю — про те забули. Ніхто вже не важиться класти натиску на ступінь, на якість якоїсь роботи, як мірила її вартости. Тільки вимірена на години праця вважається ще працею. І „робітник" є заразом злидарем, нещасним, видідиченим, голоду-

ючим і визискуваним. Це до нього лише прикладають слова журба і нужда. А про селянина меншеродючих областей країни, про його неврожаї, загрози граду й морозу, його журбу за продажу своїх плодів — не думає ніхто. І не призадумається ніхто над злиденним життям вбогих ремісників в областях сильнорозвиненої індустрії, над трагедіями дрібних купців рибалок, винахідників, лікарів, що у трівозі та небезпеці мусять добиватися кожного куска насушного хліба і тисячами непомітно вигибати. Тільки „робітник" находить, співчуття. Тільки його одного підпомагають, засобляють, обеспечують. Що більше — його вивищується до значіння святого, божища часу. Весь світ обертається довкола нього. Він же осередком господарства, пестієм політики Всі живуть тут задля нього; більшість нації має йому служити. Вільно до схочу кпити з дурного й байталуватого селянина, з лінивого урядника, з ошуканчого крамаря, не згадуючи зовсім таких визначних обєктів ненависних дотепів, як суддя, військовий старшна і підприємець,—одначе ніхто не зважився би закпити собі так з „робітника". Всі інші нероби, тільки не він. Всі егоїсти, тільки не він. Ціле міщанство вимахує кадильницями перед отією химерою; навіть той, що двічі більше чинить у свому житті, мусить впасти перед ним на коліна. Його життя високо понад всякою критикою. Цей спосіб бачення річей у цілій його повноті впровадило уперше міщанство, і з того часу меткі до інтересів „заступники народу" стали галапасувати на тій легенді. Вони вливали її так довго в голови наємним робітникам, аж вони повірили в неї, аж відчули направду свою нужду і те, що з них знущаються, аж поки не згубили всякої міри для своєї праці й важности. Супроти тенденцій демагогії лібералізм є тільки формою самогубства хворої суспільности. Зогляду на те вона сама здається вже на ласку й неласку. Люта й без милосердя клясова боротьба, що йде проти неї, застає її готовою до політичної капітуляції, після того, як вона сама допомогла духово викувати зброю противника.

Може спинити й не допустити до кінця в будучому тільки консервативний елємент, хоч як він був слабким у 19-му столітті,

---

з *Б. Тенети* **(„Заспів до поеми")**

Рушій одвічний — справжній бунтівник,
Трівожить думи й підніма раба.
Дух Прометея! Ти живий од віку в вік,
Як вічна юність, вічна боротьба...
Ти знав страждання й радощі боїв.
О, передай страждання й болі нам ці.
Щоб кожний з нас боровся і горів...

Е. Маланюк.

З Закарпатського Парнасу.

ІРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ: Терновi квiти полонин. Поезiї. Д.В.У. 1928, стор. 68.

ЗОРЕСЛАВ: Зі серцем у руках. Книжка поезій І. Ужгород 1933. стор. 56. Видавництво о.о. Василіян.

Треба хоч трохи знати обставини в тій країні, що є вітчиною авторів і, здається, головною темою творчости обох.

Для наших „соборників" справа донедавна була, натурально, дуже „простою" (символом цієї „простоти" може послужити хіба посмертна вже нині марка Д.В.У. на першій збірці...). Дійсність, розуміється, є значно складнішою за безкритичні митикування.

Перш за все т. зв. Прикарпатська Русь є щей досі країною мадярської культури. Носіями і аґентами цієї культури є — місцева „русинська" півінтеліґенція і жиди, що складають в той-же час соціяльно-пануючу верству зі всіми специфічними наслідками такого панування. Досить сказати, що ще донедавна найяскравішим знаряддям цієї верстви були одночасно: 1) горілка (корчми!) і 2) комунізм (дух Белі-Куна ніде так не відчувається, як по місцевих жидівських резерватах). Горілка плила з чисельних корчем і деґрадувала населення фізично, а белякунівський „комунізм" (теоретично — Москва, фактично — Будапешт) утворювали з місцевого населення такий моторошно чорний хаос, що похопити його й оцінити можна було лишень на місці. Слова безсилі.

В результаті молодь 13—15 років робить враження 9—10 літних дітей, часто з яскравими рисами деґенерації, а відсоток „комуністів" кілька літ тому доходив по селах до 80, при тім головами місцевих „партфілій" були... церковні старости. Всяж так зв. інтеліґенція, в умовах комбінованої москвофільсько-мадярсько-совітської пропаґанди і штучно консервованого „язикового хаосу" не лише говорить і мислить по мадярському, а і просто дихає (і зітхає) мадярщиною. Мадярська-бо культура, звичайно в найгіршій (кресовій) своїй інтерпретації панує у всім, а культура того народу, що має на Закарпатті державну владу, в ліпшім випадку — перебуває там в стані кольоніяльної ізоляції, в гіршім — льокалізується по адміністраційних установах, хоч жиди від певного часу раптом почали „вимагати" чеських шкіл.

Залишається до цього додати добре знані національні риси тубильців і вбожество віками каліченої місцевої півінтеліґенції „карпаторускіх" і „підкарпатських русинів".

Отже умови, серед яких зродились поезії обох авторів, належить окреслити, як квінтесенцію історичних недомагань

цілого етнографічного обшару українського, скупчених на найдальшій його західній окраїні.

Вступ цей був необхідним тому, що підходити до цих двох книжочок формально, з критеріями сучасної української літератури — було б досить тяжко й нераціонально. Матеріял вміщений в збірниках, є занадто сирий, занадто ще не літературою в випадку з Г. Донським і занадто лише літературою в випадку з Зореславом. Але, власне тому, книжечки ці набирають характеру культурних документів і — на тлі Закарпаття — матимуть певне історичне значіння, для цілої української літератури.

Тим, що вірші Г.-Донського не є „літературою" (в неприємнім значінні цього слова, що його згірдливо підкреслив Верлєн в своїм „L'art poetique"), що в їх старомодности й наївности, так невластивих нашій добі, пульсує справжнє, безпосереднє чуття, щирість без ґріму і фризури, — є вони на багатьох сторінках збірника правдивою поезією, таким рідким у нас явищем серед десятків попередніх книжок з марним псевдонімом: „поезія".

В цім полягає вага цієї, може й малолітературної, маломистецької, але багатої органічним життям — книжечки.

І — як це не пародоксально — може, власне в прозовій автобіографії (на початку збірника) міститься поетичний фокус книжечки, — в ній або розгорнута найсильніша тема автора. Є вона просто поемою. В автобіографії Г.-Донського відчуваються елєменти, що з них виросла творчість Стефаника й Черемшини (особливо цього останнього), елєменти так яскраві й так невластиві решті нашої літератури, елєменти, що на їх місце походження має монополь, здається, тільки Карпаття. Це — в першу чергу якийсь дуже своєрідний і в останнім сенсі всеж таки оптимістичний сарказм, вірніш гумор-сарказм. У Стефаника більше другого й менше першого у Черемшини — навпаки, з великою домішкою ясного, часами переможнорадісного ліризму. Треба думати що основа цього гумор-сарказму — одноцільна, ріжниця лише в барві, в тембрі. Г. Донський ще не володіє ані сарказмом, ані іронією — занадто ще він не „літератор" для цього, але саркастичнй гумор, як безпосереднє чуття квітне в цій прозовій речі настільки, що варто булоб авторові більшу звернути увагу на прозу, як літ. форму. Може це не шкодячи його віршовій творчости, розкрилоб перед автором нові й несподівані для нього перспективи.

Шкода цитувати автобіографію, — в її мельодію треба вслухатися, а уривки нічого не дадуть. Підчас читання її в памяті бренить неповоротно-прекрасна Автобіографія М. Черемшини. Лише одно наведу: „ми зісталися на тому шляху, де були перед пятьсто роками". Це може найстисліша характеристика Закарпаття.

Панування „корчмарської аристократії" дійсно робить

в нього шматок українського XVI—XVII ст., дивно законсервованого на якесь Ельдорадо Ізраїля в культурнім оточенні Середньої Европи XX ст.

Вірші Г. Донського, повторюю, нерівні в виконанні, легше даються цитувати в своїх вдатнійших уривках. Ось вони:

Посилала до сусіда
В його сад, у його млин —
Чи то соли повичати,
Чи грушок там попрохати...
— „Не піду я, серденятко,
В мене трохи гордий батько,
А я — його син".
(„Ми нужденний хлібець їли"—)

Провідники народу —
Статистами в панів
(„На березі пустому")

Тож внутрішньо умотивовано звучить дещо патетичний і незовсім одноцільний висновок:

Хай з вас, полонини, загудуть вулькани,
Будьте нашим гробом, огнями кидайте,
Огнями кидайте, морем заливайте(?)
(„Ой, високі гори".)

Така — дуже побіжно — ґамма лірики Ґренджи Донського.

Щоправда, в цій книжечці є також і „але" — ложка дьогтю, що псує світлий мед щирости й простоти. Сам факт видання її бувшим „государственним іздательством" України пояснює нам цілий ряд „робітників", „клясових ворогів" і славнозвісних „панів", що потрапили до ліричного словника автора. Книжечка видана була 1928 року. Багато подій сталося від того часу і автор напевно перейшов давно вже „радянофільський" (такий своєрідний на Закарпатті!) етап своєї біоґрафії... Не зайвим може буде застереження хіба лишень щодо канонізованої в старій Україні метафори „панський". Винайдена „народниками", свідчила вона про певне незнання аристократичної, панської психольоґії нашого селянина, який добре знає, що успішна боротьба проти „панів" полягає в тім, щоб самому стати паном. В культивуванні слів „пан" і „панський", як окреслень неґативних, — лежить фатальна помилка старої української інтеліґенції... Неварт її повторювати навіть на „древнім" Закарпатті. Тим більш, що власне там традиційні намагання ворогів ідентифікувати національний рух з соціяльним радикалізмом „диких" селян набірало такого характеру, що в р.р. 1926—28 *українство було майже синонімом „комунізму"*.

Та часи ті на Закарпатті вже минули безвороття.

Про це свідчить хочаб сама назва видавництва на книжечці другого поета — Зореслава; його вірші видали о.о. Василіяни.

О.о. Василіянам належить щира подяка від кожного,

кого обходять справи нашої літератури, за видання віршів Зореслава, тим більше, що вірші ті не представляються назагал, як — виключно „католицькі".

Тематична і чуттєва скаля автора є досить широка. Патріотична нота бренить, часом, досить войовничо, Слова „меч" і „кров" повторюються місцями занадто часто, навіть на шкоду стилю. Аматори злободенних етикеток (напр. з місячника „Дзвони") не завагалисяб прикласти Зореславові страшне тавро „націоналізму"...

В особі Зореслава Закарпаття має інтеліґентного і культурного письменника — фахівця. А така постать на тлі Ужгорода є цілком новою.

Збірка „Зі серцем у руках" не є плодом молодечого аматорства чи відважного ділетанства. Не є це також безпосереднім (хоч би й незграбним у вислові) проявом поезії, що не знайшла властивої собі форми. Ця дещо бліда, трохи засушена майже бездоганною версифікацією і потенціяльно ще слаба збірка є одначе л і т е р а т у р о ю зі всіми плюсами й мінусами, що містяться в цім двозначнім окресленні.

Для „випробованого" читача в віршах Зореслава миготітимуть знайомі й давно знані образи й слова, — не то Олеся, нето Черкасенка, не то (але дуже рідко) Тичини („День у далі тоне — тане..." стор. 15). І це не є так зле — особливо на Закарпатськім ґрунті — як нам здавалосьби. Працівник літератури в своїй діяльності завжди п і д с у м о в у є попередній культурний доробок, а для Закарпаття підсумовувати й популяризувати ще дуже багато дечого належить.

Але, підсумовуючи добу 1905—1920 рр. нашої поезії, Зореслав, в міру своїх ліричних можливостей, старається її перетопити по своїому, дати свій власний вираз, а не йти в напрямку найменшого опору слизьким шляхом епіґона.

Конструкція строфи, словництво й впорядкованість синтакси — такі, що їм мігби позаздрити не один з літератів поза Закарпаттям. Зореслав потрафив надати своїому мовному матеріялові виняткову (не лише для Закарпаття) звинність і ґнучкість. Деякі вірші його, особливо стилізації народніх пісень, роблять цілком свіже враження. Але молодий автор понадто виказує значну насиченість рядка, ляпідарність і емблематичність образу („з кервавим серцем у долоні", „І на хресті своїх надій конає", „Сини землі, мечі до рук беріте", „на всі краї зрадливо налягли — кровавіі тіні Кремлю" і інш.).

Досягнення автора в царині строфіки, так канонічної як і оріґінальної, теж значні. Збірка має навіть фіґурний вірш (стр. 29), що ним Зореслав, здається, єдиний серед сучасників, навязується до київо-могилянських традицій. Але найбільшою перемогою автора є, безперечно, сонет (стр. 41—42), якого не лишень зовнішню форму а й внутрішню, д и н а-

мічну суть — поет збагнув і опанував. Ось терцети першого сонату:

На терня впали мої гарні льоти,
Я ждав останнього, я ждав Голготи,
Та раз ще міць усю зібрав і вмить
Мій ворог на шляху упав під ноги...
Іду! Співаю пісню перемоги,
Іду безсилих на шляху кріпить.

А ось афористичний уривок з другого сонету:

Ви є людьми ляше в борні, в горінню, —
Охлялі духом, се — живі мерці!

Та є у Зореслава речі, в яких він переступає границі „літератури", осягаючи значної висоти справжньої національної патетики й виказуючи немале напруження почуття:

Не сійте безнадійний сум
І хмари чорної зневіри
Співанням невольницьких дум
На струнах божеської ліри..
...Нового духа в них вложіть,
Нові серця покладьте в груди,
Новим життям їх запаліть,
Сотворте тих, що звуться люде...
...І станьте ви самі, як жах,
Неустрашимі, як прокляття.
І будьте мов огонь і гнів,
Мов громи бур далекосяглі,
Вогнем промовте до братів,
Вогнем кидайте в душі спраглі
(„Співцям" стр. 46 - 47.)

Це вже досягнення поета, не лише літерата. І ця річ, як дві-три інших, промовляють за тим, що книжка Зореслава, залишаючись помітним культурним фактом в українському житті Закарпаття і вимовним літературним документом у всеукраїнському літературному процесі, є лишень етапом у розвитку цього надійного, бо озброєного літературною культурою письменника, і (хочеться вірити!) справжнього поета.

* * *

Ці дві книжечки при всій своїй скромности — не випадкові і варті пильнішої уваги. Гренджа-Донський і Зореслав в сучасній ще слабій поезії Закарпаття, поезії, яка щойно народжується, на мій погляд, являються тими бігунами її, між якими вона буде формуватися.

з М. Рильського **(„Адоніс і Афродита")**

Як гірко, тяжко, як без міри
Прекрасно впасти на межі,
Де скніння пронизали сіре
Дзвінкі майбутнього ножі!

І хто збагне, що завжди в світі
Міняючися, як Протей,
Цвіт, висвячений Афродиті.
Ще раз по новому цвіте?

Д. Д.

Болячка демократизму

„Очима Заходу" — називається один роман Конрада. Споглядає він там очима вдумливого британця на той хаос, яким ще за царату вагітніла „нова" демократична Росія.

Найбільше вразило його психічне підложа того хаосу, що масово продуковало людей без характеру і — просто зрадників. Одного з таких й описує Конрад. Називався Розумов і видав товариша, замішаного в замах на царя. Видав, бо — тамтой йому довірився, як і всі інші, з якими він передтим і потім здибався. „Мав те велике щастя, що збуджував до себе довіря". „Ми росіяни, каже про себе, ми банда піяків, кожний з нас мусить чимсь упиватися. Щож має робити людина, що є тверезою? Чи має жити в пустині? Коли з шинку випаде такий мочиморда, кинеться вам на шию й зачне цілувати, бо йому власне щось у вас подобалося, — то щож ви на те порадите?" Що порадите, коли сам першому з берега відкриє свою душу, наміри, вчинки? Зі страху перед цим моральним „мочимордою" — герой Конрада видає його...

І скількиж то читали ми про подібні постаті пізніше! Інжинери „врєдітєлі", що признаються до своїх гріхів і гріхів своїх товаришів (які їх про це не просили), сміновіховці ріжного роду, які відступають від одної віри і приступають до другої і т.п. Гадаю, ніодна демократична країна не обійдеться без них, в Німеччині, в Росії, скрізь. А натомісць—ніби з музейного полотна — постаті „темного середновіччя" — Іван Гус, Сервет, протопоп Авакум, автор „Дон Кіхота", грізного альжирського Гасана — вязень, якому ні погрози, ні прохання—не відімкнули уст, не змусили видати товаришів недолі, з якими невдачно пробував тікати. Навпаки, відтяжував їх, брав чужі гріхи на себе.

Цілком абстрактно: „герой" Конрада і Сервантес—чому це такі ріжні типи? Тому, що, виросла в ідилічнім демократичнім XIX-м віці, Европа нагло побачила себе відштовхнутою назад в „темні" часи середновіччя. Не витримували — в морозній атмосфері — високого напняття людські серця і рвалися. Не звикли, що визнання „кредо" до чогось зобовязує; що мало бути записаним у списах метрикальних, щоб стати справжнім визнавцем віри, що змінене життя ставляє до одиниці суворіші вимоги.

Буває так завше в переходові епохи, коли ломляться не лиш одиниці, а цілі групи. Марат передбачав загибіль Жіронди, тих „нерішучих, слабих, малодушних і безхарактерних людей". Бо не для них була доба, що йшла; бо вже сім літ перед виступом Наполєона, — бачив прихід „патріота-диктатора", що знищить анархію в країні і в серцях.[1])

[1]) I. P. Marat. A maitre Jérome Pétion, maire de Paris.

Теперішня кріза режіму у Франції загрожує тим самим. Як в 1793, виродилася французька демократія 1933 р. в режім „клієнтель і клюбів", зауважує Тардіє. І додає: „але в 1793 була ще гільотина. Нам — лишилися клюби — гільотиниж бракує".[2])

Подібний режім клієнтель запався в Росії 1917 року, в Італії 1922 і в Німеччині на наших очах.

Розклад людського матеріялу демократії відчувається в цілій Европі. Відчувається як невидана моральна катастрофа, яка підточує всі партійні уґрупування, унеможливлює їх функціонування, допроваджує до потворних зявищ, які вже тепер „очима Заходу" можна оглядати не лише на хаотичнім Сході.

Сліпі й глухі сторонники демократії бачать наслідки, але не причини. Для них свята ідея. Тим часом ідеї й установи варті не більше, ніж люди, що дають їм життя.

Одна з перших причин зявища, про яке мова, — це повний брак самокритики демократії. В „темні" часи Середновіччя було інакше. З чого зачав основник ордену Єзуїтів? З критики свого стану, духовенства, нездібного тоді протиставитися свіжим силам лютеранства. Тому й виступили ученики Льойоля „не стільки як борці проти протестантизму, як реформатори католицького духовенства".[3])

Чи займаються подібним скамянілі верхівки демократичних партій? Далеко від того! Критикувати свою „еліту" є там образа маєстату! Нераз такий „провідник" нагадує страхопуда на баштані, на якого всі горобці сідають. Тим не менше його „авторитет" підпирається всіми партійними патиками. На „критиканів" вішають псів, а на рідного страхопуда — шапку Геслєра, — в повній недостачі якого небудь почуття гумору і відповідальности,

Перепровадити санацію партійного клєру—утопія. Партії можуть помилятися, але винні не вони, а „обставини" або „незрілість мас".

Так спихається відповідальність на „незрілу" масу, а партії заповняються темними одиницями, „зрілими" до всього, навіть до „героїчних" вчинків конрадівського Розумова.

У старі часи людина відповідала за свої гріхи „вольния і невольния". У старі часи за шкідливі для суспільства погляди карали.

Партії демократичні, навпаки, толєрантні. Лєон Доде серед канонів „дурного XIX-го віку" вичисляє м. и. такі два: 1) „люди родяться з природи добрими. Їх тільки псує суспільність" і 2) „всі щирі погляди — добрі і слушні".[4]) На підставі цих демократичних канонів, партії наповняються ріжно-

---

[2]) Tardieux, Pour en sortir (L'Illustration, 4, XI, 33.)
[3]) Fülöp-Miller. Die Macht u. Geheimniss d. Jesuiten.
[4]) Leon Daudet, Le stupide XIX-e siècle, Grasset, p. 31, 32.

родною збираниною „добрих з природи" людей, „щиро" визнаючих найріжнородніші погляди, звязаних лише відданістю не ідеї, а партійним бонцам, — і безвідповідальних. Бо як судити когось, хто зблудив „щиро" і як карати людину „добру з природи" або просто „милу?!".. Колиж завжди винна анонімова „суспільність" і ближче неозначені „обставини".

Демократія толєрантна, не знає намордника, а „свобода слова" — її закон. У кожного демократа язик так підвішений, що — як лиш побачить другого демократа — автоматично зачинає баламкати як торкнутий маятник. З того повстають звуки, з звуків — слова, із слів речення. І то нераз такої ваги, що їх такий недемократичний Сервантес і обценьками не позволиви собі видерти. А демократ сам говорить,—захлистується як соловій—власним красномовством. Тоді його можна взяти голими руками, як токуючого глухаря (а разом з ним—і цілу його демократичну партію). Бо демократія вирозуміла, вона любить „свободу слова" і за її надужиття не кличе до відповідальности.

Інші—інше роблять. Монтаняри не вірили ні в рай, ні в пекло, але при нагоді радо посилали туди своїх приятелів: Дантон—Демулєна, Робеспєр—Дантона, Талян—Робеспєра, коли їм здавалося це потрібним для скріплення їх відповідної групи. Сталін ні хвилини не завагався найбільш заслужених для большевизму людей — Раковського, Троцького видалити на Прінкіпо чи в Туруханський край. Коли Штрасер задалеко посунувся, накладаючи з соціялістами, Гітлєр усунув свого найкращого помічника. Мусоліні наказав недавно арештувати одного з своїх найвідданіших слуг — Маляпарта, коли вибрики того — завідданого прихильника — зачали компромітувати фашизм.

В демократії такі „варварські" способи не мислимі. В демократії богом є не справа, якій в жертву нераз приноситься одиниця, лиш одиниця, якій в жертву нераз приноситься справу. Тому установи „чистки" там нема. А партійні захисти стягають до себе таких осібняків, що часто, разом з ними, вилітають в повітря. Наприклад? Наприклад, як німецька соціяльдемократія, або — російська партія „ес.-ерів".

Булоб багно, чорти знайдуться. Таким багном є ціла атмосфера демократії з її відразою до оздоровлення, до чистки, до самокритики, до всього, що скріплює й увідпорнює групу.

Чому не звертали досі уваги, якою незвичайною поблажливістю оточують в демократіях — перепрошую за слово — свинство?

Коли хтось (з компактної більшости) зробить його, всі кревні, друзі й знайомі згідним хором приступають до його

вибілювання. При чім процедура є майже в усіх випадках до нудоти одноманітна:

1) Насамперед п е р е ч и т ь с я, що Н.Н. зробив свинство: це наклеп!

2) Коли доведеться, що не наклеп, а правда, тоді доказується, що Н.Н. н е з н а в, що з того вийде (errare humanum est!).

3) Коли доведеться, що й знав і повинен був знати, тоді кажуть, що дійсно знав, але — м у с і в; бо він не свинство робив, а ворогам шкодити хотів; героєм був, якому не щоби що, а памятник треба ставляти.

4) Колиж покажеться, що й героєм ніяким не був, що „для лакомства нещасного" недозволеного напився, то й тоді є виправдання: напився то напився, але — як кажуть у нас — не власною охотою: „з ніг звалили, в рота горілки налили, от я й напився!" Хто не матиме співчуття до цієї жертви обставин, той не є громадська людина, а паскудний егоїст...

5) Колиж хтось упертий розправиться і з цим „аргументом" й покаже, що ніхто нічого в горло тій „жертві обставин" не лив, лиш той сам пив, тоді рідні, друзі й знайомі — висувають останній, універсальний аргумент: — н у ж д у; бо нужда виправдує всяке послизнення в демократичнім краю погорди для всякої абстракції, де найбільшою трагедією є ні подоптання людської гідности, ні похилення прапору, ні заламання надії, лише—порожній шлунок, трагедія Санча-Панци.

„Людина добра з природи", отже коли робить свинство, — то винна суспільність, не вона. Щож дивного, що зроджений в атмосфері загальної поблажливости, отой демократичний кодекс „охорони прав людини" — засвоюється в демократичній суспільності? Що свідома безкарности „людина" (або просто всяка „шпана") не тільки паношиться в демократичних гуртках, нищучи їх, але часто якраз з тою ціллю до них входить? Самі засади демократії („людина над справою!") — з гори забезпечують їй успіх...

Демократичні канони не люблять слова „нація". Для них нарід— то п л є б с, vulgus. А vulgus — як відомо — vult decipi, має плєбейську ментальність, бажання позбутися власної волі, бути веденим, бажання, — не самому випити (бо це припускає почуття відповідальности), а щоб тебе „звязали і в рот горілки наляли" (своєрідна кокетерія!).

Плєбс любить, щоби хтось його завжди водив за носа; любить не в себе, а в когось вірити: в демократичні системи (пацифізму, братолюбства, солідарности пролєтаріяту), в якогось Пилипа (македонського чи з конопель), в троянського коня, в Данайців, що несуть дари. А вірячи у великих шкідників, як може демократія не вірити у дрібних? Віруючи в тих, що спритно обурюють цілий демос, як може не

вірити в тих, що обдурюють демократичні угрупування? Цієї відповіді не дав Конрад, ні соціялістичний Vorwärts на вигнанні,—але вона аж сама напрошується обсерваторові гангрени народоправства.

Конструкція демократичного життя того роду, що для заняття в ним становища вистане апльомб, „тупет". В демократії завжди значить не той, хто чимсь є, лиш той, хто когось удає: все одно, Шекспіра, Катона чи Кезмента.

Вистане наклеїти етикетку, на змісті демократія не пізнається. Причім зміна етикетки — нічого не шкодить. Аби її зробити „щиро" і з грацією. Віра земляків у такого фокусника не захитається.

Ось перед нами рідний демократичний Каутський. Як слон у крамниці з порцеляною — буржуазію товче. Коли — нагла зміна конюнктури, і Каутський вже не Каутський, а чистокровний буржуа. „Jak wąż inne przybrał ciało", а що з соціялістами був, так — „з усім розмислом, пляном і систематично". Валєнрод!

І знову йому до ніг зелені віти простелюють. І не задумуються: а може то він не тоді Валєнродом був, а щойно тепер ним став?

Демократія відчуває сердечну потребу вірити. Щож дивного, що серед неї, як гриби в лісі, ростуть дурисвіти, блягери, Шельменки і Розумови? Колєктивний тип гоголівського одуреного хитруна мусить викликати свою неминучу тінь—Хлєстакова, що приводить цілий оцей демократичний колєктив до деморалізації, розкладу, а нераз і до катастрофи. Засада демократії — „хлополапство", підлещування темним масам. Що дивного, що жертвою цієї засади падають і самі менери демократичних гуртів?

Ні в однім режімі не розвинулася так система дворацтва, як у демократії. В демократії догори пнеться не хто відданий справі, а хто відданий партійному бонці. Демократичні бонци не терплять коло себе співробітників з незалежним характером і думкою, лише тих, що „шанують авторитет" і яких легко приборкати ласками. „Найтяжчі перемоги й найпотрібніші, це ті, які володар здобуває не над своїми ворогами, а над своїми сторонниками, над преторянами".[5]) Найважніше перемогти не інші партії, а передусім свою власну. Гоголівська довірливість не дає партійним чи позапартійним (але з демократичними навичками) володарям доконати цього чуда. Катиліна гидився допомогою рабів і відкинув її. Навпаки обєднання якнайбільшого числа є патальогічна засада модерної демократії. Туга за масою, за більшістю (якою, все одно!), щоб всі були разом (які — менше з тим!), кількість проти якости, юрба, не характер, зібрані, не вибрані — як підстава власної сили, — такі „за-

[5]) Os. Spengler

сади" демократії. Чогож тут дивуватися, що з тих двох засад — „дворацтва" й масовости („ х т о б у д ь, аби більше!") виростає гангрена перекінчицтва, яка нищить демократію і мусить її нищити?

З легковірности загалу і з дурисвітства одиниць повстав в демократичній суспільності хаос, каламутна вода, в якій так догідно було лапати рибу ріжним спритярам, — зі середини або споза неї — що — у відповідній конюнктурі — виростали на типів загально-небезпечних. Витворювалася атмосфера якогось маскового балю, де ніхто в нікім і в нічім не міг визнатися, де не відріжнити було мужчину від альфонса, а даму від півдами, де здемаскування наступало (коли взагалі наступало) лиш пять хвилин перед дванацятою.

Хто винен? Винні всі, ціла атмосфера демократичного життя, та атмосфера, проти якої не вперше виступає наш журнал і яку критикувати — є злочин в „порядним товаристві".

В романі „Смок Белю" оповідає Джек Лондон про шукачів золота в Америці — „це жорстокі люди, вони утворюють і переводять в життя власний закон". Коли когось злапають на крадіжці — прогонюють з табору, не даючи на дорогу — в 60 стопневий мороз — ні їжі, ні сірничка. Інших лікують — батогами. Демократи певно заляментували-либи, що це значить „примінювати засади обовязуючі в звіринному світі"; що це значить бути „теоретиком зоольогії в ідеольогії" і т. п. Ні, це просто значить дбати про добро не каналій, не паршивих овець, а — цілого стада. З тої самої причини та сама Америка не приймає до себе ні хворих, ні жовтих, а злочинців садовить не на курульне, лише на елєктричне крісло. Недемократична демократія! Але лише її догмами утримується всяка громада від розвалу.

Суспільности тримаються загально принятими правдами, догмами. Великими і малими, які ригорозно приписують кожний ваш крок під загрозою нераз моментальної санкції. Спробуйте наступити американцеві на ногу і не сказати I am sorry, і він стовче вас на квасне яблуко. Цей тягар громадської думки носить на собі кожний британець — чи Гордон відтятий від світу в далекім обложенім Хартумі, чи Стенлі — в джунглях Африки, чи звичайний Томмі в джунглях Льондону. Він знає, що йому не вільно, не наражаючи своєї слави чи карієри — відхилитися хоч на крок від загально обовязуючого „вірую" суспільности. Він знає, що за все що зробить — в і д п о в і д а є с а м, що від суспільности — коли схибить — (хоч і „щиро") не діждеться потіхи, ні поблажливости, ні розгрішення за хвилину слабости чи зневіри, бо сама людина мусить дбати про своє спасіння, сама власними зусиллями його вибороти з найсуворішим стоїцизмом. Засади англійського спорту — і життя,

на яке там дивляться як на спорт — це грати чесно і шанувати правила гри, грати в інтересі групи а не своїм, боротися з неслабнучою снагою (а не шахрайством) до кінця. Інакше наступає дискваліфікація... Цими засадами тримається англійська суспільність, суспільність нації моноліта, суспільність аристократичної демократії. А в інших — фаворизують все, що твердість колєктиву розкладає, проскрибують все, що цю твердість скріплює. Всяке посовгнення знайде оправдання. Всякий фальшивий крок — поблажливе трактування, неодин злочин — розгрішення. В життєвім спорті грають не так для групи як для себе, — коли себе не поратується в одній групі, легко переходиться до другої. Що то є „фейр плей" — цього ніхто не знає. Вимогами гуманности виправдують всяке лайдацтво. Самокритика — річ нечувана, бо захитує непомильністю бонців. Чистка — це незнана установа. Особистої відповідальности не несе ніхто за свої вчинки, (бо демократія — анонімова), безкарність — щось самозрозуміле. Служення ріжнородним групам — по черзі чи водночас — на деннім порядку. Потреба вірити в дурисвітів — традиційна. Страх провідників перед за себе вищими — загальний, як і прінціп масовости. Селєкція розуміється по своїому — відсувають характери, лишають наймитів кліки.

Болячка демократизму розїдає ц і л е демократичне громадське життя. Демократичні партії — старий грат. Але й інші форми (про які писалося в II. кн. нашого журналу) нічого не поможуть, коли невідповідні сили кермуватимуть ними. Укладати статути і програми — без р а д и к а л ь н о ї з м і н и п с и х і к и — марна праця. Геніяльний ум старого режіму, який богато бачив і богато знав, Жозеф де Местр писав з нагоди отих писаних правил: „конституційний закон не є і не може бути нічим іншим, як розвитком або підтвердженням права, що існувало вже перед тим хоч і не списане. Те, що є підставою конституції, ніколи не буває написане і ніколи не може бути написане"[6]) Отже змінити серця. Але зробити це можна не демократичними методами! Лише тим, які описує Джек Лондон. В історії Фридриха Великого пише Карлейль: „я зауважив, що нація передусім потребує муштри; не доконала нічого великого в цім світі, ніяка нація, якою не правили спершу так звані „тирани" і не тримали сильно на поводах, поки вона не навчилася цілковито слухатися і коритися законові, і в серці його шанувати, а його браком гидитися. Навіть Англія, хоч ляментує і кричить проти свого Вільгельма Завойовника і проти черги суворих Норманів і Плянтадженетів, але — добре роздумавши — чим булаби вона без них? Племям обжорів, племям нужденних Ютів і Англів, нездібних до великих плянів, без героїчних вчинків, без мовчазної витре-

[6]) Joseph de Maistre, Versuch über Ursprung u. Wachstum d. politischen Constitutionen, Naumburg 1822.

валости, які ведуть на шпилі нашого світу". Теперішнє життя менш щасливих демократій це джунглі, які вимагають суворих, не демократичних законів. Муштра чи „тиранія", про яку говорить Карлейль здаласяби дуже розхлябаному демократичному сіспільству без догм і без загальношанованих правил. Абстрактними програмами дійсности не перемінити, лиш людьми. І ті люди, ті Вільгельми Завойовники, повинні народитися, подібно як в Італії — щоб перемінити ледачу расу безжурних ляццаронів — в міцний колєктив. Без них гниття треватиме далі. Діспропорція між новою епохою і старими навичками життя й думання мусить устати. XIX вік, вік демократії — скінчився.

Др. Володимир Галан

Київська катастрофа

Трицятого серпня 1919 р. злучені наші війська прорвали російське боєвище над Ірпенем, на лінії Бровки—Білгородка—Ігнатівка та своїми стежами заняли столицю—Київ.

В книзі „Наступ Українських Армій на Київ", ген. Капустянський називає цю хвилину апогеєм нашого війська! Бо дійсно був це найбільший воєнний успіх армії. Мрії голодних, босих, обдертих, перетомлених довгими походами старшин і стрільців ставали дійсністю, а їх молодеча жертва життя і крови приносила видимі успіхи.

Та коли день 30. VIII. буде днем слави, то вже слідуючий день 31. серпня історик назве днем київської катастрофи; бо від тоді починається повільне завмирання армії на всіх боєвищах: на півночі під Коростенем та Житоміром; на сході під Київом; на півдні під Чечельником та Вапняркою. Державна адміністрація завалюється цілковито, уряд невсилі розвязати біжучих питань новозорганізованої держави і своїм безділлям доводить армію до повної загибелі: у полі та у тифозних лічницях.

Наче в калєйдоскопі пересуваються перед нашими очима події не цілих сімох місяців: у вересні відступ зпід Київа, бої під Андрушівкою— Бердичевом; осінна плюта, тиф. У жовтні похід на Липовець—Брацлав, бої з Денікином, відворот на Винницю; у листопаді місяці перемиря, тиф десяткує армію, зимовий похід на Бердичів; у грудні відступ на Жмеринку! У січні 1920 р. неопалені залізничі вагони повні стрілецьких трупів, похід на Балту. У березні замирення з більшовиками, а вже в квітні знову на іншім боєвищі під Летичевом, повстання проти більшовиків, бій на два фронти та—розоруження галицьких частин в с. Дяківцях в квітні 1920 р.

З неумолимою послідовністю гряде подія за подією та мститься за суспільні гріхи батьків наших.

Осуд одиниць в тодішньому військовому і державному

проводі, згадка про їх заслуги, провини чи державні злочини, їх організаційні здібності чи безвартність, належать до історика. Моїм завданням — як це буде можливе в короткій статті — є:

а) Прослідити ті протидержавницькі думки, нуртуючі в нашій суспільності, які безпосередно спричинили київську катастрофу, та

б) Використовуючи мої особисті спостереження та досвід, звернути увагу на корективи, які треба внести в наше суспільне виховання, щоби київська катастрофа не повторилася.

Держава—це організація певно означеної, замешкалої території на чолі з урядом, який має повну контролю над її населенням. Історія вказує, що кожна держава завдячує своє існування оружній силі народу, його армії і фльоті. Іншими словами, державне життя нації залежить в простій лінії від її вміння зорганізувати свою оружну силу так, щоби вона успішно берегла границь держави навні та дала змогу урядові вести контролю над населенням внутрі. Пересякла думками світового мира, не розуміла цього життєвого закону наша довоєнна суспільність, ні наші політичні партії з часів визвольної війни.

На українських землях під Австрією, де наша суспільність гляділа на вихованців військових шкіл як на ледарів, непридатних до ніякої хосенної праці, війна застала пять міліонів українців з одним старшиною генеральної булави (ген. В. Курманович), одним командантом дивізії (ген. Лаврівський), одним генерал-лікарем, авдитором та кількома полковниками і горсткою молодих старших хорунжих та четарів. Загальне число тих старшин не вистарчало навіть у сотій части на обсаду старшинських постів в австрійських полках з більшістю українських нояків. Трохи покращали відносини в час світової війни та виховати старших досвідчених старшин було неможливо.

На Україні булавних старшин було більше, однак був це елємент національно несвідомий. Тому не диво, що коли довелось нам організувати свою армію, наслідки були страшні. Після подань сот. О. Кузьми в книзі „Листопадові Дні" наші військові сили у Львові дня 21. листопада 1919 р. начисляли харчевого стану 161 старшин та 4.517 стрільців.

В тойже день сили противної сторони були: 572 старшин та 4.746 стрільців, або пять старшин на одного нашого! Та богато гірше було при дальшій організації армії. В сотні, яка в австрійській армії має 5—6 старшин, був у нас один або двох. В батерії полевих гармат замість 5 старшин був 1, в найкращому двох. Число старшин при командах бригад, полків чи корпусів було смішно мале, коли б порівняти з подібними установами других армій.

Десятий артилєрійський полк, один з найкращих боє-

вих гарматніх полків У. Г. А., в повному складі чотирьох полевих батерій, полкового штабу, харчевої і муніційної валки, разом поверх 800 людий і 1000 коней, мав разом 10 старшин. Їм доводилось повнити ту службу, яку в американській чи другій армії — в такомуж полку — повнить 30 старшин.

А я переконаний, що не було одного гарматнього полку в австрійській чи американсьій армії, який перебув стільки боїв, як десятий чи який другий гарматний полк нашої армії.

В десятеро гірші були обставини в Дієвій Армії (Вел. України), хоч там заповняли ці місця в революційний спосіб, підносячи в отамани і полковники людей без належного військового вишколу. Коли Галицька Армія була надто консервативна в підготовці старшин і не використала як слід навіть підстаршинських кадрів, то в Дієвій Армії в скорому часі зароїлося від полковників без полків. Наслідок був такий, що команданти—як це каже сам інспектор армії У.Н.Р. полк. Кедровський, — втратили контролю над своїми частинами і для заведення карности у війську треба було творити Військову Інспектуру. Дотогож військовий провід не використав двох літ революції до підготовки кадрів для організації армії.

Чисельно, наші старшинські кадри були за малі, щоби зорганізувати потрібну армію. Не краще було і відносно якости старшин.

Коли брати під увагу лише боєву здатність старшин, то був це прегарний, військовий матеріял; відважний, з досвідом світової війни та повний посвяти. Та змінені господарські, політичні і суспільні відносини жадали від старшин не тільки воєнного знання, але і творчо-організаційного хисту, знання місцевих, господарських і політичних відносин, вміння негайно наладнувати місцеву адміністрацію та скоординовувати її працю з працею боєвих частин армії та запілля.

Ще до війни ми читали, що Україна це „медом і молоком текуча" країна. Якеж було наше розчарування, коли по переході Галицької Армії за Збруч в липні 1919 р., ні населення, ні армія не мали соли, нафти, білля, сірників, навіть звичайного мила і... хліба! Наші вози і гармати без масти, скрипіли наче гайвороння, а літаки, авта та залізничі вагони лежали безчинно.

І ми вже розуміли, що нам треба захопити і то скоро, Донецький басейн з вугіллям і залізом побережжя Ч. Моря з покладами соли, та Кавказ і Борислав з нафтою. По здобуттю м. Дунаївців, ми зачали цінити і краєву індустрію, бо там сукном одягли військо. У Винниці і Бердичеві ми взули наших стрільців, а київські цукровні прохарчували цілу армію.

Так постепенно старшини і стрільці зачали розуміти, що перше завдання армії — захопити таку територію, яка вповні забезпечилаб фізичне існування народу та дала армії всі необхідні воєнні припаси. Ми зрозуміли добре і значіння індустрії для самовистарчальности народу та потребу необходимих продуктів. Словом ми практично вчилися народнього господарства у всіх його ділянках, та у перше зміркували, значіння господарчої самовистарчальности.

Не менш були ми розчаровані нашим довоєнним знанням поземелля України. У нашій літературі були гарні описи рівного Поділля, Київщини, Херсонщини та других околиць, з їх ріками, ставами та романтичними греблями. Та вивчили ми цей терен тільки тоді, коли треба було пройти таку подільську „річку" з гарматами, а тоді рівне Поділля було більш непроходиме, ніж Карпати! Обозні вози звичайно залишались в багні гребель. Мершій треба було переводити реорганізацію частин, а навіть зміняти боєву тактику, щоби приноровитись до обставин поземелля.

Посуваючись в глуб краю, армія набирала рекрутів та доповняла свої частини. Так ми набирали досвіду в переведенні мобілізації, вишколенні та забезпечення війська, та пізнавали психічну сторінку нового армейського матеріялу.

Стрінувшись з повстанцями під Ходорковом, Корніном, Брусиловом та Макаровом ми пізнали їх малу боєву вартість та зрозуміли, що створити і завести лад в державі зможе лише добре вишколена, карна, правильна армія і ця армія мусить держати свою залізну руку над повстанцями партизанами.

Вічна трівога про наше запілля, навчила нас розуміти вагу сприятливих границь, які далиб змогу армії спокійно перевести свою організацію та забезпечити її потрібними воєнними матеріялами. Ми вчились розвязувати всі питання, звязані з політикою.

Колиж по цілоденнім поході і боях ми зайшли в село, то і тут наша наука не кінчилась. На кватиру заходили представники села з запитанням: Як організувати сільську владу? Що робити з большевицькими комітетами бідноти? Як перевести збір збіжжа, земельну реформу, прохарчування армії? Які гроші будуть в обігу? і сотні других питань, які висувало щоденне життя міліонів горожан. Це була наша практична наука адміністрації фінансів.

Безперечно можна було навчитись цього і до війни, без цих великих жертв в людях і майні, якби наша молодь думала над цими господарськими, державно-адміністраційними та військовими проблємами та якби вся суспільність була свідома, що границь держави стережуть не граничні стовпи, але організована воля.

Філядельфія, Пр. У вересні, 1933.

М. Л.

З пресового фільму

В „Новій Зорі" (26.X) лист д-ра Яна Бобжинського — „Наша пишлосць у відношенні до України", де читаємо: „...мова була не про ті етнографічні фраґменти, лише про цілість держави Совітів, котру ослаблює комуністична доктрина. І хоч болімо над цим з гуманітарної точки погляду, то одначе можна ствердити, що це політично корисніша обставина для сусідніх держав..., ніж колиби у Росії панували: цар, добробут і порядок"... Консерватист, який волів теперішній лад у Росії від монархії й порядку. Бідні Назаруки і Кучабські. А скількиж то вони розписували про неминучу солідарність всіх консерватистів.. Показується, що та, інша, надклясова й надпартійна солідарність таки бере гору над клясовою. Чергова блямажа правих драгоманівців... „Зусиллями росіян що мешкають на Україні („в Малороссіи и в Новороссіи), злочинна спроба розщеплення російського народу припинена і, віримо, безповоротно"...

Так пише російський монархіст у „Возрожденії" (ч. 2955) сприводу останніх посунень Постишева...

Клопіт з отою клясовою солідарністю консерватистів і монархістів. Не везе, ні тут, ні там. Щось не здійснюються приповідження ні Липинських, ні Кучабських.

В станиславівськім Стязу (ч. 18) читаємо, що коли в 1920 р. українська армія під проводом отамана Петлюри заняла Київ, „тоді орґан укр. соц. дем. партії „Вперед" писав, що побідоносна армія ґенерала Петлюри заняла столицю України Київ". Недовго після того укр. армія покинула Київ. Тоді той самий „Вперед" знова писав, що побідоносна чер она армія успішно наступає і вже вигнала з Київа банди Петлюри та заняла столицю України". Вдтак „протягом кількох літ Вперед... вихвалював державну та соціялістичну творчість червоної Москви на Україні". Поки предметом червоної політики — пише Стяг — були мільонові маси селянства, Вперед співчував тій політиці. Коли то предметом тої політики стали Букшовані та Сіяки, тоді Вперед — вийшов з рівноваги і зачав кидати громи на ту політику...

Чи це правда? А коли правда, то — веселі люди оті „борці за трудящий люд" — соціялісти!

Гарт (22.X.), з нагоди деяких співробітників „За Україну": „Пан Темницький писав довший час у радянофільській Раді і видав навіть брошуру в обороні Рад. України під псевдом Роман Білинський"... Чи це правда? Чи буде спростування? В кожнім разі, за сміливо пише п. В. Темницький в „За Україну"... Він дивується „дитинячій наївности низів" українських, що свого часу вірили большевикам, даючи себе „обдурювати грушками на вербі". При чім тут низи? Самжеж Темницький в тій самій статті признається, що „навіть соціяльдемократи..., хоча і виказували та доказували, що диктаторськими декретами соціялізму не збудувати, всетаки мимоволі (?) давалися засуґерувати большевицькій автореклямі". Отже справа була трохи інакша: не большевики засуґерували „низи"; „низи" українські — засуґерувала (в большевицькім дусі) його власна, „рідна" соціяльдемократія, мудра по шкоді... Милі люди ці соціялісти, особливо в ролі вроороків і навчителів народу!

Наше життя, (7.V., Буенос Айрес) приносить передрук уміщеної в нашім журналі статті „Процес Ісуса Христа"

Манджурський Вістник приносить (ч. 26) передрук уміщеної у нас статті „Кінець російської революції".

В числі від 15.XI. варшавського Zet, sztuka, kultura, twórczość społeczna, зявилося кілька перекладів поезій нашого співробітника О. Ольжича, друкованих в ЛНВ. (1932. III) під загальним заголовком „З циклю залізо".

Бібліографія

1) І. П. **Горишівський: Під прапори Хмельницького.** Історичне оповідання. З передмовою М. Голубця. Львів, 1933. „Українська Бібліотека" ч. 9. 16⁰, ст. 127.

2) **Василь Кархут: Гомін злова нас.** Нариси з життя звірят. Видавництво „Вогні", Львів, 1933. 16⁰, ст. 76.

Врешті і в нас повстають видавництва, що бажають обслуговувати найширші верстви читачів. Вкінці і в нас находяться автори, що пишуть свої твори, не заглядаючи до історії літератури за своїм іменням. Це не значить, що їхня праця не має вартости. Вартість ця оцінюється іншими мірами, як твори тих авторів, що збогачують рідне письменство новими думками або надзвичайністю форми. Досі не розрізнювали в нас цих двох родів праці. Ніхто не може соромитися того, що пише тільки для народу, а не для самої інтеліґенції. Народня гуща потребує здорової лектури і хтось мусить її написати.

„Оповідання" **Горишівського** — це вдійсності тільки пригоди двох спудеїв, що втікають зі загроженого Хмельницьким Львова на Україну, до Київа... через Покуття! Ціле оповідання є немов тільки вступом до дальших подій в житті наших героїв. Автор повинен давати більше фабульної інтриги, героям не може так дешевенько все вдаватися. Вони завжди „мають щастя", тричі в ночі підслухують важливі події, лежачи собі вигідно на постелі. Завелика ідеалізація рідних героїв може приневолити до оклику: „Чомуж, до лиха ми вкінці програли, таж так гарно воно йшло нашим на кожному кроці?" Такої взірцевої розвідки, такої дисципліни і орґанізації запілля, яку малює автор, не бачили ми навіть підчас останньої вашої війни. Найбільший вплив читача є тоді, коли вдасться витворити оману дійсности. Не легковажмо собі ніколи читачів. Навіть найширших. Шкодить також, коли підкреслюється тільки соціяльну сторінку Хмельниччини.

Книжечка **В. Кархута** — це нариси з життя звірят. Дехто пише про „звірів" тоді, коли хоче промовляти „езопівською" мовою, себто образовістю байок чи казок. Інші не уживають алеґорій, тільки „реально" описують життя звірів. Сюди належить і В. Кархут. Автор передмови С. Левицький, гадає, що в збірці є шукання розвязки „цих людських проблєм, що силою біологічних законів є одні для цілої природи". Признаємося, що нам важко було знайти тут якісь своєрідні оригінальні фільософічні думки про природу. Особливим стилем збірка теж не вирізняється. Збірка ця, це відбитка з „Нової Зорі", де автор виступав як В. Марковецький. *Л. Граничка.*

Іван Думка (др Осип Турянський): Як люди приймали Христа (Різдвяна леґенда). Станиславів, накладом У.Є.А.М.Р., ст. 16.

По „Великім Інквізиторі" Достоєвського (звідки мабуть автор взяв собі сюжет своєї „леґенди"), — брошурка ця виглядає як „гімнавійне випрацювання". Зявлення Христа на землі і конфлікт між ним і католицькою церквою в особі кардинала Рікарда. Конфлікт представлений убого й примітивно, хочеться сказати просто неінтеліґентно. Не забуто й про інквізицію, так нібито тепер не було актуальніших тем. Закінчення викликає несмак: в уста Христа вкладає автор таку тираду — „Ідіть діти до дому і хай радість заясніє в ваших душах. Якраз у сьому році Я післав у світ посланника свойого і пророка, що йому на імення Мартин Лютер. Він скине... він розтрощe, розірве..." і т. д. і т. п. Отже ціла „леґенда", показується, є „твір" на задану видавцями тему, для стисло окресленого завдання, з якого автор вивязався наївно, не мудро, і — повторяємо, несмачно... А наприкінці — не забув український демократ відмовити ліберально соціялістичний „отче наш" про „світло людяности й лагідности і сонце правди, волі й людського братерства". Брошурка лишиться цікавим документом нашої письменницької „культури" року Божого 1933-го. М. Л.

Календар-Альманах „Дніпро" на 1934 рік, річник XI. Львів, 1934. стр. 116.

Поезії представлені Е. Маланюком і Б. Лепким. Віршів

першого не потребуємо рекомендувати нашим читачам, другого — не можемо: звичайні у того автора переспіви на тему — „стогону", „тихих драм", „мук і страждань"... Спомини-оповідання Б. Гомзина. („Три зустрічі"), спомини Г. Порохівського („Про І-ий укр. корпус"), П. Зілинського („Останніми з Київа в січні 1918"), Ю. Магалевського („Оборона Київа в січні 1918"), М. Островерхи („В московському полоні"), К. Трохименка („Свобода-Воля"), В. Беня і інш. — відтворюють недавні героїчні дні. Цікава замітка С Наріжного — „В. Антонович про російську літературу". Е. Маланюка — „До проблеми кляснфікації культур" — є розвідка на актуальну тему. „евразійства" російської культури. Спомини А. Жука про С. Петлюру не вносить нічого нового в характеристику постаті останнього. Неприємно вражає оборона „Укр. Спілки Російської Соц.-Дем. Партії", до якої належали м. и. Меленевський і Скоропис-Йолтуховський. Всупереч необоснованому твердженню автора статті, Спілчани дійсно таки були ворогами політичної самостійности України і цей постулят завзято поборювали. Оповідаючи про становище С. Петлюри в 1914 р., А. Жук пише: „Огже наші дороги розійшлися. Мене війна застала самостійником і пораженцем. Я орієнтувався зі своїми товаришами..на центральні держави, Петлюра на Росію й Антанту"... Забув лише автор статті згадати про пізніші часи, коли він перестав бути самостійником, ставши большевикофілом і співробітником „Нових Шляхів" і коли замість на центральні держави, зачав орієнтуватися на Москву... Як писати свою біографію, то вже точно. Поминаючи цю статтю, альманах превентується цікаво. П. Г-ко.

1) **Проспер Меріме: Хроніка з часів Карла IX.** (Варфоломіївська ніч.) Переклад І. Рильського. Вступна стаття Є. Ненадкевича. „Книгоспілка", Київ, 1930, 8⁰, ст II—XVI+160.

2) **Проспер Меріме: Блакитна кімната** та інші оповідання. Переклав із французької мови Василь Софронів. Львів, 1932. Наклад Видавничої Спілки „Діло". 8⁰, ст. 115.

П. Меріме „пощастило" в українській літературі в останніх літах: за десять літ появилися аж чотири книжки перекладів його творів („Кармен і інші оповідання" — Горицвіт, Стрий, 1922; „Коломба" — Книгоспілка, Харків, 1927; два переклади вгорі наведені). Є це немов, хоч і спізнена, дяка українців за те, що французький письменник цікавився в 50 і 60 рр. минулого віку нашою історією та літературою, пишучи в часі напружених французько-російських відносин — кримська війна і пізніше — статті і праці про українську козаччину. Широка публіка може й не знає, що лібретто знаної опери „Кармен" написане на основі новелі тої назви П. Меріме. Фабулою „Хроніки..." є те саме, що виповнює трагізм „Гугенотів" Маєрбера.

„Хроніка Карла IX. — це найбільший твір Меріме, що був майстром у новелі. Сам автор — подібно зробив наш Куліш з „Чорною Радою" — назвав свій твір „хронікою", а проте є це, по словам критика, „твір такої артистичної довершености, такої ясности і стислої сили стилю, що його визнали за взірцевий історичний роман доби романтизму". Написаний він у часі великої популярности Вальтер-Скота, та французький автор вже тоді (1829.)проявив велику оригінальність і відкинув довгі описи та ліричні вставки англійського товариша. В цім історичнім творі Меріме подивляємо велику вмілість автора характеризувати героїв кількома реченнями.Згадатиби сцену в коршмі, Бернара, величаву смерть Дітріха Горнштайна, або Діяну з тих часів, коли „були пристрасті бурхливі", коли поєдинкувалися навіть через помилку. Сьогоднішну „супокійну" людину праймають дряжаки, коли читає, як тоді в поєдинках вбивали для спорту людей.

Переклад І. Рильського трохи тяжкий, роблений мабуть при помочі польського перекладу, бо безліч польонізмів. Є тут „одначе" аж на сьомому місці („та обличчя те вельми вразило його одначе"), з польонізмів наведемо: „дідинець" („майдан", „подвіря"), „старожитні" („старинні", „старовинні"), „околичність" („обставина", „умовина")

„скутечніше“ („доцільніше“, „успішніше“), „пальоний в біса“, „ходиться про те“ (ст 5, 92) і „про кару на них ходиться“ (118) замість „річ в тому“ — „справа в тому...“ Гарний твір — і який недбайливий переклад!

Три оповідання в перекладі В. Софронова („Блакитна кімната“ „Вовкулака“ і „Тамонго“) читаються легко. Лл.

Від Адміністрації

Вп. П. В. Мурський, Стамбул (30 фр. фр.); о. С. Ковальчук, М. Близнак, М. Сурмач, Ню-Йорк; П. Кулиняк, Чікаго; Е. Шклянка, Гаффорд; інж. М. Трепет, Прага (130 кор. ч); А. Баганець, Білгород; Д. Чопик, Чехія; В. Сироід, Канада; Б. Шевченко, Скала — гроші отримали, книжки вислали.

Вп. В. Марак, Буенос Айрес, книжки вислали, грошей не дістали.

Вже по видрукованню їх імен у „Вістнику“ дістали ми заплату, або звороти, від слідуючих осіб: Я. Никифорів, Бидгощ (зап.); Др. Л. Кульчицький, радн. Д. Глібовицький, надр. Ільницький, інж. Левицький, дир. Я. Кисілевський (зап.); Дир. П. Кривуцький (зап.); І. Витковицька, радн. Гамота, Др. В. Юзьвяк, проф. Зимак (зап.); — Львів. Др. І. Панкевич, Др. Р. Стахура (зап.)— Ужгород; Читальня „Просвіта“, Синевідзко Вижне (зап.); інж. І. Попович, Станиславів (зап.); Польська семінарія жіноча, Стрий (зап.); О. Кікта, Познань, II. Пашуля, Єжео, Ю. Пеленська, Мокрско; О. Качанюк, Любомірка, проф Балаш, Мукачів (зап.); Е. Шклянка, Гаффорд I, II, III кн. (зап.); М. Помикало, Потужим.

Вп. І. Гопко, Блажейово 3 50 зл. передали адм. „За Україну“.

Наші заступники п. п. М. Примак, Буенос Айрес; Д. Геродот, Румунія; інж. Борис Володимир, Яворів; Вол Пострига ч, Тернопіль; М-р М. Тураш, Борислав і В. Осідач, Рава-Руська; нехай приймуть подяку за успішне і совісне полагодження справ видавництва.

Вп. У. Самчукові; О. Кандибі, — в Чехах і А. Топачевському в Варшаві, дякуємо за приєднання нових передплатників.

Передплачуйте „Вістник“, на 1934 р. річна передплата 23 зл. півріч на 12 зл. квартальна 6.60 зл. Ціна окремої книжки зл. 2.20. Виняткова для того, хто прийшле до кінця січня 1934, передплату за цілий рік згори, передплата виносить лише 20 зол.

Для заграниці — з огляду на знижку доляра, який стратив вже понад 33% своєї вартости, річна передплата виносить 30 зол. або їх рівновартість.

Присилайте адреси своїх знакомих, якіб могли передплатити „Вістник“. Приєднуйте колективних передплатників, для „Вістника“: бібліотеки, касина, бесіди, секції, громади, клюби, філії, союзи, кружки, товариства, читальні, кооперативи і ін.!

Читайте і ширіть наш місячник, давайте оголошення до „Вістника“. З огляду на запотребування I—VI кн. просимо тих, що не потребують комплету вернути нам ті книжки в заміну за інші, або на рахунок передплати.

Маємо на продаж кілька комплетів „Вістники“ за 1933 р., в ціні зол. 25. Повідомляємо, що передплата річна 23 зол. і піврічна 12 зол., прислуговує лише тим передплатникам, що платять згори цілу квоту, а не ратами, або по одержанні книжок.

Ми не ображуємося, що нам звертають книжки по перетриманню у себе по кілька місяців і дуже часто розтяті, знищені, з неоплаченим портом; натомість богато гнівається за наші „острі упімнення“ і ніби погрози (вважають подібне поступування некультурним забуваючи про своє). Чи не ліпше булоби заплатити, або відіслати книжку принаймні за місяць і тим самим не наражати нас на страти, а себе на „некультурне і остре“ упімнення.

Зголошуйтеся на заступників „Вістника“ на 1934 р.

Повідомляємо, що хто приднає нам пять сталих передплатників, буде діставати „Вістник“ даром.

Всіх хто має залеглости просимо вирівняти і не наражати місячник на страти. Здержуємо висилку по трьох висланих книжках, бо не бажаємо мати довжників.

Під увагу нашим заступникам: Належитість заплатили: В. Коцюмбас, Бібрка; Читальня „Просвіти“, Лани Стрий. Передплатники, яким здержано дальшу висилку книжок, можуть належитість вирівняти нашими книжками (чч: I—VI). Заступникам, які не проявили діяльности в 1933 р. стримуємо січневу книжку „Вістника“.

Мимо кількакратного нашого упімнення і обіцянок, не вирівнали належитости: Др. проф. Іван Крушельницький, Львів, 5 80; о. Омелян Боярський, Новосілка Кост., 4.40; Др. В. Блавацький, Санок 7; Марійка Гузичак, Борислав, 4.40; Студ. Акад. Громада, Прага, 8 вл.; суддя Мирослав Яросевич, Городенка, 8.20; М. Кирил, Канада, Торонто 1 дол. гм; І. Сохацький, Сосновець, 6.60; Володимир Тимчій, і рабовець, Стрий, 6 60; Роман Солтикевич, Краків, 6 зл; Мр. Степан Навроцький, Перемишль. 6.60; Гуцульське Мистецтво в Косові 12.50 (за анонс вміщений ще в І. кн. „Вістника“). Наших заступників просимо відібрати нам належне.

Нові книжки

Історичний Календар — Альманах Червоної Калини на 1934 рік, Львів, В-во „Черв. Калина“, ст. 156.

За українську мову в Богослуженні, процес Петра Колесника, Луцьк 1933, накл. „Укр Нива“, ст. 32.

Іван Зілінський, Карта укр. говорів, Праці Укр. Наук. Інституту, т. XIV, Варшава, ст. 20.

Галина Журба, „Зорі світ заповідають“, Укр. Бібліотека, Львів, накл. І. Тиктора, ч. 10, ст. 128.

Календар для всіх, на 1934 рік, Львів, накл. Ів. Тиктора, ст. 160.

Спортовий Альманах на 1934 рік. Накл. Вид. Кооп. „Вогні“, Львів 1933, ст. 106.

О. Задума, Марія Кононенко, новеля, Чернівці 1930, ст. 62.

О. Мицюк, Українські Хлопомани, Чернівці 1933, ст. 80.

Українсько-Московська війна 1920 р., ч. 1, оперативні документи штабу армії Української Нар. Республики під ред. ґен. В. Сальського, документи впорядкував ґен. П. Шандрук. Праці Укр. Наук. Інституту, т. XV, Варшава 1933, ст. 401.

І. Івасюк, Кредитова Кооперація на Україні. Праці Укр. Наук. Інституту, т. XVI, Варшава, ст. 120.

Борис Гомзин, Кров кличе (кара), драма в 5 діях, Чернівці 1933, ст. 47.

М. Чумак, Шляхи націон. виховання, Чернівці 1933, ст. 30.

В. Павлусевич, Добродій людства, комедія на 3 дії, Львів 1933, „Дажбог“, ч. 8, ст. 66.

Альбом Портретів Українських Письменників, „Дажбог“, Львів 1933.

Інж. Др. Евген Храпливий, Плекання рогатої худоби у Сх. Галичині, Львів 1933, ст. 40 (з 7 картами).

Karl H. Meyer, Das Igorlied, Beiträge zur Ukrainekunde herausg. von Ukrain. Wissenschaftl. Institut, IV Heft, Berlin 1933 s. 32.

Надіслані журнали

Промислово-Торговельний Вістник, Варшава, жовтень 1933.

За Соборність, неперіод. орган Т-ва ім. митр. Петра Могили, Луцьк ч. 7.

Рідна Школа, Львів. ч. 20-21, 22.

Дзвони, Львів, ч. 10.

Рідна Мова, науково-популярний місячник, Варшава, ч. 11.

Українська Школа, часопис т-ва Учит. Громада“, Львів, ч. 8–9.

Світ Дитини, Львів, ч. 3.

Літопис Червоної Калини, Львів, ч. 11.

Дзвіночок, Львів, ч. 25.

Нова Хата, Львів, ч. 11.

Місіонар Пр. Серця Ісусового, Жовква ч. 11.

Спортові Вісти, Львів, ч. 11.

Життя і знання, Львів, ч. 11.

Вогні, Львів, ч. 3.

Студентський Шлях, ч. 8—9, Львів.

Жіноча Доля, Коломия ч. 22.

Кооперативна Республика, Львів, ч. XI.

Przegląd Współczesny, miesięcznik, Kraków Nr. 138.

Ruch Słowiański, Lwów, Nr. 8.

Львівська державна наукова бібліотека
№ П 4275

Читайте! Купуйте! Передплачуйте!

НАШ ПРАПОР

ілюстрований популярний часопис, що виходить двічі в тиждень в четвер і в неділю

Адреса: ЛЬВІВ, РУСЬКА 18.

КОЖНИЙ ТОЧНИЙ ПЕРЕДПЛАТНИК „НАШОГО ПРАПОРУ" дістає що місяця безплатно один том „Української Бібліотеки" за надісланням 35 гр. за опакування і пересилку.

ПЕРЕДПЛАТА НА „НАШ ПРАПОР"

Річно 18 вол. Піврічно 9 вол. Чвертьрічно 4·50 вол. На два місяці 3 вол. Місячно 1·60 зол. За кордоном 3 ам. доляри річно, або їх рівновартість в іншій валюті.

На пересилку томів „Української Бібліотеки" слід додавати по 35 грошів у місяць, то є 4·20 золотих річно, 2·10 зол. піврічно, 1·05 чвертьрічно.

„Українська Бібліотека"

Періодичне видавництво кращих творів українського й світового письменства

Виходить щомісячними випусками в обємі 8 аркушів (128 стор.) друку

накладом Івана Тиктора.

Адреса: Львів, Руська 18.

„УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА"

є найдешевшим видавництвом у своїому роді бо **цілорічна передплата** за 12 томів, обєму 96 аркушів або 1356 сторін друку, виносить всього **9·60 зол.** Піврічна — 5 зол. Чвертьрічна — 2·60 зол. Для закордону 2 ам. доляри.

В адміністрації „ВІСТНИКА" можна набувати такі книжки:

1) Д. ДОНЦОВ — Маса і Провід . ц. 1·— зл.
2) Поетка українського рісорджімента (Леся Українка) . . „ 1·— „
3) Націоналізм, Львів 1926 . . „ 5·— „
4) БЕРНАРД ШОВ — Велика Катерина (драма) . . . . „ 1·— „
5) Г. ЗУДЕРМАН — Литовські Оповідання . . . . . „ 1·50 „
6) Д. ДОНЦОВ — Підстави нашої політики, Відень 1922 . . „ 2·— „

ЛНБ им. В. Стефаника
Проверено-2021

III
П 12531
1933 Р. 1 кн. 12

ЦІНА КН. — 2·20 ЗЛ.

„ВІСТНИК"

місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя.

ВИХОДИТЬ точно при кінці кожного місяця.

БОРЕТЬСЯ з інтернаціоналізмом і колтунством усіх форм.

ОБСТОЮЄ духову єдність з культурою Заходу.

ПРОПАҐУЄ національно-громадські кличі новітної Европи, і потребу психічного переродження народу.

МІСТИТЬ праці найвидатніших літературних, наукових і публіцистичних сил Галичини Волині і вигнанщини.

В журналі містили або міститимуть свої статті: **В. Андрієвський, М. Андрусяк, Б. Антонич, В. Бідлов, Л. Бурачинська, І. Гончаренко, О. Грицай, А. Ворон, Дм. Донцов, В. Кедровський, Г. Колер-Чикаленко, М. Кордуба, Н. Королева, В. Королів-Старий, А. Крозуб, В. Кубійович, С. Куликівна, Е. Лаховичі, Н. Лівицька-Холодна, Ю. Липа, Л. Лукасевич Л. Луців, Е. Маланюк М. Матіїв-Мельник, Л. Мосендз, М. Мухін, О. Наріжний, С. Наріжний, О. Ольжич, Всев. Петрів, Ю. Пирогова, В. Пострігач, В Приходько, А. Річинський, У. Самчук, С. Сірополко, Ст Смаль-Стоцький, о. Ст. Смачило, О. Стефанович, М. Струтинська, О. Теліга, І. Федорович-Малицька й інші.**

Передплата, яку треба слати **виключно** на **Чарнецького 26 м. 21,** або на чекове конто. 500.371, виносить: квартально зл. 6.60; піврічно — 12; річно 23; для заграниці — 30 зол. Ціна окремої книжки — зл. 2·20. — — — — — —

В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача, 103 Av. A. Нью-Йорк.

Видає: Ольга Бачинська. За редакцію відповідає Іван Устиянович
Ред. і Адм. — Львів, Чарнецького 26 м. 21.

З друкарні Ставроп. Інст. в піднаймі З. Медицького у Львові.